

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09643

DI SHVUE

Ka-tzetnik 135633

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די שבועה

ק. צעטניק

מחבר פון די ביכער :

דאָס הויז פון די ליאַלקעס — יידיש
דער זייגער וואָס איבערן קאַפּ — יידיש

דערשיינען פון זעלבן מחבר
אין ענגליש, פראַנצויזיש, שפּאַניש, רוסיש
(אין לענדער מיט פּאַטענציעלע יידיש-לייענערס) :

Sunrise over Hell

House of Dolls

Piepel

Phoenix over the galilee

Star Eternal

ק. צעטניק

די שבועה

פארלאג
י.ל. פרץ
ישראל

תל-אביב, תשמ"ב — 1982

K. TZETNIK
THE VOW

ק. צעטניק / די שבועה

I. L. PERETZ PUBLISHING, BRENER Str. 14 TEL-AVIV

י. ל. פּרֶץ-פּאַרלאַג ברנר 14 תל־אביב

Copyright by NINA DE-NUR

דאָס בוך דערשיינט מיט דער הילף פון

חיים קערבער, פאַריז

צום אַנדענק פון זיין פרוי שרה זכרונה לברכה

נדפס בישראל תשמ"ב

Printed in Israel 1982

[א. דמ. ע.]

אינה אלט

7	מאַניש
27	חיים-יידל
86	פאַרכטיקע טעג
91	וועווקע שוסטער
96	נקמה
108	פאַרברענטע ערד
118	די שבועה
123	מיינ נאַמען איז פעניקס
127	די גאולה
134	ווינד און פערל
141	די ערד
147	פאַרטיידיקער, איך באַשולדיק דיך
155	דאָס שטילע וואָרט
159	די באַפֿרוכפֿערונג
164	דער שלאַנג
170	מלך שטייער
171	טאַג־טעגלעך ברויט
173	נינוויי
174	אין סוף פון דער רגע
175	נוקלעוס

מאָניש

1.

ער האָט זיך אַ רײס געטאָן פֿון די ברעטער אויף וועלכע ער איז געלעגן. ער האָט נישט געוואָסט צי ער האָט פֿרײער איינגעדרימלט אָדער געווען וואַכעדיק. גראַד ווי ער האָט נישט געוואָסט צי איז יעצט אָנהײב־נאַכט אָדער סוף־נאַכט.

דער עלף־יאַריקער מאָניש, דער אַלטער קאַצעטניק אין אוישוויץ, האָט פֿלוצעם דערפֿילט אַז דער לעצטער הונגער איז אים באַפֿאַלן. ווי תּליוֹן־העלפּערס אין תּפּיסה באַפֿאַלן מיט אַ געוואַלט־געשרײ דעם איינגעדרימלטן טױט־פֿאַרמישפטן פֿאַר מאַרגן־אױפּגאַנג, כּדי אַ פֿאַרטױבנ־דיקן אים פֿירן צו דער תּלײה, אַזױ באַפֿאַלט דיך אין אוישוויץ דער לעצטער הונגער.

„אַלטע זונה“, האָבן די בלאַקעלטסטע אין אוישוויץ גערופן דעם עלף־יאַריקן מאָניש. און וואָס אַ ווונדער. אַזעלכעס וואָס מאָניש האָט באַוווּזן האָט קײן שום שפּײלינגל אין אוישוויץ נאָך נישט באַוווּזן. פּלאַי־פּלאַים. אַ קײלעכדיק יאָר אין אוישוויץ; אין די בעטן פֿון כּמעט אַלע בלאַק־עלטסטע האָט ער געדינט ווי אַ פּיפּל (*). און זע אַ ווונדער: ער איז אַרויס פֿון זײערע הענט בשלום. ווייל געוויינלעך, אַז אַ בלאַקעלטסטער האָט אויסגעקליבן לעבן דער באַנראַמפּע אַ ייִנגל פֿון אַ פּרײש־געקומענעם טראַנספֿאַרט פֿאַר זײנע סעקסועלע אַרגיעס, האָט ער באַלד דערנאָך פֿאַרלײגט אַ שטעקן אויפֿן האַלדן פֿון זײן פּרײערדיקן פּיפּל, זיך אַרױפּגעשטעלט מיט די שטײוול אויף

(* פּיפּל — ייִנגלעך, וועלכע די בלאַקעלטסטע אין אוישוויץ האָבן גענוצט צו זײערע סעקסועלע אַרגיעס.

די צוויי שטעקן-עקן, געמאכט א הושטאָוקע אויפן האַלדז. און אַ סוף צום אַלטן פּיפּל. נאָר מאַניש, דורך אַ באַזונדער אויסערגעוויינלעכן חוש, האָט תּמיד אַ טאָג פּרײַער דערפּילט די סכּנה, און אַנטרונען פּון יענעם בלאַק. אַ יאָר אין אוישוויץ. אַן אוניקום.

איצט איז דער הונגער אויף אים אַ שפרונג געטאָן מיט אַ געוואַלט־געשריי; אים באַפּאַלן ווי אַ חיה וואָס האָט אַ יאָר לאַנג געלויערט אויף איר קרבּן. זיינע אויגן האָבן זיך אויפּגעריסן צו דער בלאַק־פּינצטערקייט: ס'איז דער לעצטער הונגער! ער גייט איצט אַריבער די לעצטע גרענעץ אויף דעם אוישוויצער פּלאַנעט. ער ווערט פּאַרוואַנדלט אין אַ מוזלמאַן. נישט איין מאָל האָט ער געזען העפּטלינגס וואַרפּן זיך ביסן דאָס האַלץ פּון אַ נאַרע; נישט איין מאָל האָט אַ העפּטלינג זיך איינגעביסן מיט די ציין אין איינעם פּון זיינע אָפּגעטריקנטע גלידער; די לייכ־קאַמאַנדע לאַדנט אָפּט מאָל אויף אויף דעם זאַמל־וועגעלע האַלב־צעביסענע סקעלעטן וואָס זענען ביי נאַכט געלעגן אויף דער קופּע הינטערן בלאַק. תּחילת האָט ער געמיינט דאָס איז אַ נאַרמאַלער שגעוין־אַנפּאַל. שפעטער איז ער געוואָר געוואָרן: ס'איז דער לעצטער הונגער. יענער, וואָס האָט ערשט געביסן פּון הונגער דאָס האַלץ, האָט שוין דערנאָך אַפּילו זיין אייגענע פּייקע ברויט נישט געגעסן. ער איז געוואָרן אַ מוזלמאַן.

מאַניש האָט זיך געוואַלט ראַטעווען. ס'איז אים באַפּאַלן די שרעק פּאַר דער אַנקומענדיקער מוזלמאַנישקייט. ס'איז די לעצטע מינוט. די שרעק האָט אים אויפּגעריסן די אויגן, שנעל עפּעס־וואָס אַראַפּצושלינגען. ער האָט אַרויס־געשטעלט די ציין פּון אַן אָפּן מויל, ווי ער וואַלט וועלן זיך איינבייסן אין דער פּינצטערער לופּט. דער הונגער האָט געברענט אין זיין מוח ווי אַ קנויט אין אַן אויסגעליידיקטן טרוקענעם לאַמפּ.

ער האָט געקוקט מיט אויפּגעריסענע אויגן צו דער פּינצטערקייט, און זיך גופּא דאָרט געזען ווי אין אַ שפּיגל. ער האָט מורא געהאַט צו קוקן. נאָר דאָס געזעענע איז געשטאַנען הינטער זיינע פּאַרקוועטשטע אויגן־לעדלעך: ער, מאַניש, דער אַלטער קאַצעטניק, שלעפּט זיך איבערן לאַגער־וועג — אַ מוזלמאַן. עמעצער רייסט אַרויס די פּייקע ברויט פּון זיינע הענט. און ער פּאַרשטייט אַפּילו נישט וואָס מען טוט אים. ער גייט און ער ווייסט

נישט אז ער גייט. א קאפאָ גיט אים מיטן שטעקן איבערן קאָפּ. ער פּישטשעט מיט אַ קול פּון אַ פּויגל, שטייט אויף אַן אַרט און אַנטלויפט נישט. אַ מוזלמאַן אַנטלויפט נישט. קיינער געדענקט אים נישט. און ער געדענקט מער נישט קיינעם. ער איז אַן אויסגעמישטער צווישן טויזנטער מוזלמענער. אַן אַרייַן געפּאַלענער טראָפּן אין אַ ים. ער שאַרט מיט שלעפּנדיקע פּיס זיינע לעצטע שעהען איבערן לאַגער, נישט וויסנדיק פּון וואָנען ער קומט און ווהין ער גייט; פּון וועלכן בלאַק ער איז אַרויס און צו וועלכן בלאַק ער געהערט. ער ווייסט מער נישט וווּ ער געפינט זיך און ער ווייסט נישט ווער ער איז. מאַניש! דאָס איז דאָך ער — מאַניש! יענער דאָרט, וועמען ער זעט איצט, יענער ווייסט מער נישט אז ער איז מאַניש. יענער ווייסט מער גאַרנישט. אַבער ער, איצט, ווייסט אז דאָס איז ער, ער גופּא. איצט זענען זיי נאָך אַפּגעטיילט איינער פּון צווייטן. איצט איז ער נאָך אימשטאַנד צו זען יענעם, און אויך וויסן אז דאָס איז — ער! מאַרגן וועלן זיי זיך צוזאַמענמישן איינער מיטן צווייטן. זיי וועלן זיין איינס. ער, מאַניש, וועט מער נישט קאָנען זען יענעם מאַניש, און אַזוי ווי יענער ווייסט נישט, אַזוי וועט אויך ער מער נישט וויסן אז יענער איז ער גופּא.

זינט ער געפינט זיך אין בלאַק 4 במשך אַ קורצער צייט, האָבן זיך דאָ שוין עטלעכע מאָל געטוישט די טראַנספּאָרטן. אַן איבעררייס ציט זיך דער מענטשן־שטראָם פּון דער באַנראַמפּע צו דער קרעמאַטאָריע. זיי שטראָמען בלוז אַדורך דורך די בלאַקן. די געקומענע פּילן אויס די ליידיקייט פּון די אַוועקגעאַנגענע. און דער בלאַק איז שטענדיק אַ פּולער: האַלענדער, איטאַליענער, בעלגיער, יידן פּון ווייטע לענדער. פּרעמדע לשונות. זיי ליגן אַרום אים אויף די גאַלע ברעטער־נאַרעס. פּון רעכטס און לינקס. פּון אויבן און אונטן. מען הערט נישט זייער אַטעמען. ווי עס וואָלט דאָ קיינער נישט געווען. דער בלאַק ווי אַ ליידיקער לאַנגער טונעל ביי נאַכט, ערגעץ אויף אַ פּאַרוואָרפענער נישט־דאָגעדאַכטיקער וועלט.

ער האָט זיך געוואָלט ראַטעווען. איצט געפינט זיך נאָך אין זיין קאָפּ דער פּאַרשטאַנד. מאַרגן, איבער מאַרגן וועט דער לעצטער פּונק פּון פּאַר־שטאַנד אויסגיין אין זיין קאָפּ. ער וועט מער נישט פּילן אז ער דאַרף זיך ראַטעווען. צי וועט ער פּילן די מוראדיקע רגע ווען דער פּאַרשטאַנד וועט

אים פארלאזן? ער האט אָנגעכאַפּט מיט די הענט זיין שטערן. ער האָט פאַרדעקט מיט ביינערדיקע אַרעמס דעם קאַפּ. מאַמעס אויף די „זאַמל-פּלעצער“ אין געטאָ האָבן אַזוי פאַרשטעלט מיט די הענט זייער קינד, די דייטשן זאַלן עס נישט צונעמען בשעת דער קינדער־אַקציע.

ער האָט זיך געראַנגלט, מיט אַלע כוחות האָט ער זיך געוואַלט אַרויס־רייסן פון אוישוויצער שטראַם. ער געהערט נישט צו דער אַנקאַלירנדיקער מאַסע העפּטלינגס וואָס שטראַמען בלויז אַדורך דעם לאַגער צו דער קרע־מאַטאַריע. ער איז אַן אַלטער קאַצעטניק. ער געהערט נישט צו דער „שייסע“ וואָס ליגן דאָ אַרום אים, וואַרטן אויף זייער ריי צו דער קרעמאַטאַריע. צום טויזנטן מאָל האָט ער נישט געקאַנט פאַרשטיין: אין יענער נאַכט, ווען ר'איז אַנטרונען פון בלאַק 16, פאַר וואָס האָט ער נישט אַ נעם געטאַן אַ לאַבן ברויט? זיגמונד, דער שטובן־עלטסטער, וואַלט אַפילו נישט געכאַפּט זיך צי אין זיין שפייכלער־נאַרע פעלט אַ לאַבן ברויט. דאַקעגן ער, וואַלט מיט אַזאַ לאַבן ברויט געקאַנט ווערן אַ סוחר אין לאַגער; אַ סוחר צווישן אַלע סוחרים וואָס מאַכן גוטע געשעפטן אין דער לאַטרינע, די לאַגער־בערוזע. וווּ איז דעמאַלט געווען זיין שכל? פאַר וואָס האָט ער זיך פאַרלאָזט אויף בעניעקן, דעם נייען פּיפל, די „שיינע ליאַלקע“, וואָס איז געקומען אויף זיין פּלאַץ, געירשנט זיין פונקציע. פאַר וואָס האָט ער געגלייבט אַז בעניעק וועט אים אונטערשטיצן? איין לאַבן ברויט אויב ער וואַלט מיט זיך אַ כאַפּ געטאַן פון דער שפייכלער־נאַרע...

ווי רעדער אויף אַ וואַסערפּלאַך נאַכן געוואַרפּענעם שטיין איז אין זיין מוח אויפגעגאַנגען ווידער און ווידער די „שפייכלער־נאַרע“: דער געדאַנק האָט געגליט אין זיין קאַפּ מיט לעצטער האַפענונג. איצט, אין מיטן נאַכט, ער וועט אַריין אין בלאַק 16, דעם לעצטן בלאַק וווּ ער האָט געדינט ווי אַ פּיפל. ער ווייסט וווּ זיגמונד באַהאַלט די געגנבעטע ברייטלעך. איצט, כל־זמן דער פאַרשטאַנד איז נאָך פאַראַן אין זיין קאַפּ. זיין לעצטער שאַנס. ביים סוף בלאַק, לעבן פאַרמאַכטן טויער, ברענט אַ לעמפל. אונטערן לעמפל, אויף אַן עק פון ציגל־אויבן, זיצט דער נאַכט־שומר, איינגעהילט אין אַ טונקעלער דעקע. זיין דרימלדיקער קאַפּ אַן אַראַפּגעלאָזענער צו דער ברוסט. זילבער־ווייסע שטרייפן ציען פון לעמפּליכט צו מאַנישעס אויגן.

א סאַרט שפינען-געוועב, וואָס אַרויסגעשיקטע פעדעס פאַרטשעפען צו די וויעס פון זיינע אויגן. דער שוואַרצער פלעק פון נאַכט-שומר — אַ לויערנ-דיקער שפּין אין דער נעץ.

ער איז אַראַפּגעקראַכן פון דער נאַרע. אין יעדן בלאַק זיצט אַזאַ נאַכט-שומר. אויב דער נאַכט-שומר דאַ וועט זיך נישט איבערוועקן בשעת זיין אַרויסגיין, איז אַ סימן אַז אויך דאַרט, אין בלאַק 16, וועט דער נאַכט-שומר נישט דערפילן זיין אַריינקום. ער האָט זיך דערנענטערט צום אַרויסגאַנג. בשעתן עפענען דעם טויער האָבן די זאַויעסעס אַרויסגעלאָזט אַ ברום ווי אַ בייזער הונט פאַרן שפרונג. ער איז געבליבן שטיין אין דער עפענונג ווי צווישן די שאַרפן פון אַ געעפנטער שער. דער נאַכט-שומר האָט צו אים געקוקט פון דער שוואַרצער איינגעהילטקייט. ס'איז נאַרמאַל. אַ העפט-לינג גייט אַרויס ביי נאַכט צו דער לאַטרינע.

אין דרויסן איז פון דער פינצטערקייט צו אים אַנגעלאַפּן אַ ווינט, זיך געלאָשן אויף זיין פנים ווי אַ קאַלטער שטראַם אויף גליַענדיקן קויל. די ציינער האָבן געקלאַפט אין זיין מויל. די ערד האָט פראַסטיק געביסן די פּיאַטעס פון זיינע באַרוועסע פּיס. דער אַנגעלאַפענער ווינט האָט אים אַרומגעכאַפט. אים געטרייסלט און אַריינגעבלאַזן אין זיינע אויערן: דו גייסט גנבענען ברויט? ביי זיגמונדן? .. גיי, גיי — פראַנצלס הושטאַווקע-שטעקן וואַרט דאַרט אויף דיר...

פון דער שטעכלדראַטענער צוים, לענג-אויס דעם לאַגערזוועג, האָבן צו אים געוונקען די רויטע לעמפלעך. אַ סימן, די דראַטן זענען געלאַנדט מיט עלעקטרישן טויט. ערגעץ פון אַ וואַכטורעם האָט אַן ס.ס.-מאַן געזונגען אין דער נאַכט אַריין:

דו ביסט שוין, דו ביסט זיס, בעלאַמי — —

טראַללאַ-לאַ, טראַללאַ-לאַ, לילאַ-לאַ...

ער האָט געציטערט פון קעלט. אין אוישוויץ ווייסטו נישט צי ס'איז ווינטערציט, אָדער זומערציט. ס'איז די אייביקע צייט פון הונגער. ערגעץ, אויפן אוישוויצער הויפטשליאַך זענען געלאַפּן אַן אויפהער די אויטאַמאַבילן. ער האָט נישט געוויסט צי זיי איילן פולע צו דער קרעמאַטאַריע, אָדער אויסגעליידיקטע צוריק פון דער קרעמאַטאַריע. די זאַך איז געלעגן אין

א זייט פון זיינע מחשבות. בלויז דער רויש פון די רעדער איז געשטאנען לעבן זיינע אויערן, אפהילכנדיק דעם עכא פון א הושטאוקוע. ווי א שווארצער טוך איז דער הימל געלעגן אויפן לאגערוועג. ער איז געגאנגען ווי א מאל אין געטא צו די וואגאנען. א לעצטער גאנג. הינטער אים — דער טויט פון אויסגעשטרעקטע ביקסן; און פאר אים — גאנג צווישן אלע יידן. רעכטס, די האנט פון פאפא; לינקס — די האנט פון מאמא. איצט, דער זעלבער גאנג: הינטער אים — מוזלמאנישער טויט; און פאר אים, אקעגן זיינע אויגן אין דער פינצטערקייט — א לאבן ברויט. ער האט געוויסט אז דאס וואס זיינע אויגן זעען איצט, האט נישט קיין ממשות. ס'איז דער טויט אין געשטאלט פון א ברויט. עס האט אים דערצו געצויגן, ווייל אט דער טויט האלט אין זיינע הענט אויך — א ברויט. ער איז געגאנגען.

2

ס'איז געווען מיטן-נאכט, ווען דער עלף-יאריקער מאניש, די „אלטע זונה“, ווי די פראמינענטן אין אוישוויץ האבן אים גערופן, איז אריין אין לאטרינע-בלאק, וואס האט אויך געדינט ווי א בערזע פון לאגער. דער ריח פון גערויכערטן וורשט האט אים א שלאג געטאן אין די נאזלעכער. ער האט גשלונגען דעם ריח ווי א ממשותדיקע זאך. ער איז געשטאנען בא-האלטן אין א טונקעלן ווינקל, נאר ביים סוף פון לאנגן לאטרינע-בלאק האט פון דער וואסער-פאמפע-קאמער ארויסגעשלאגן א משונהדיקע, רויט-טאנצנדיקע ליכט, א שטייגער, דער מאטאר וואלט געברענט מיט פלאמען. זיי פרעגלען דארט וורשט! האט מאניש פארשטאנען. זיגמונד, דער שטובן-עלטסטער, האט מסתמא ארויסגעגנבעט פון לאגער-מאגאזין דעם גאנצן וורשט. איצט קומט דארט פאר א גרויסער מסחר. לעבן דער וואנט ציט זיך א לאנגע ריי שאטנס פון העפטלינגס. זייערע פנימער צו דער עפענונג פון דער וואסער-פאמפע-קאמער. אלע, אלע איינגעטונקענע אין גליענדיקן ברענענדיקן הונגער. מאניש האט נישט געקאנט זיך איינהאלטן אין ווינקל. דער זעלבער ריח. פון פרעגלטן וורשט, וואס א מאל, ווען ער

איז נאך געווען אין דער פונקציע פון א פיפל; דער זעלבער ריח וואס האט אים שטענדיק געעקלט, איז איצט אים באפאלן מיט א ווילדער צע-רייצטקייט. ער האט געשלונגען דעם ריח ווי א געדיכטע זאך. ער האט געקייט דעם ריח מיט די צייך, ווי א קיצלדיקן זאפט. ער האט געשלונגען דעם זאפט, נאך דער הונגער איז דערפון געווארן שיגעונדיקער, ער איז איצט געווען גרייט צו אלץ. אלע פארציעט ברויט וואס ער דארף נאך קריגן אין אוישוויץ וועט ער איצט פארקויפן זיגמונדן פאר א שטיקל געפרעגלטן וורשט. ער וויל איצט זיין גלייך ווי איינער פון יענע שאטנס וואס שטייען דארט אין דער ריי. ער וויל נישט זיין קיין מיוחס, ווי עס פאסט פאר אן אלטן קאצעטניק, נאך א יאר צייט אין אוישוויץ, נאך די פיפל-פונקציעס אין די בעטן פון כמעט אלע בלאק-עלטסטע, איז אים באפאלן א ווילן צו זיין איינער פון שטראם העפטלינגס אין אוישוויץ.

לענג-אויס, אין מיטן בלאק, האבן זיך געצויגן די צוויי שורות לאטרינע-לעכער. ביסלעכווייז האט מאניש זיך דערנענטערט צו דער ריי. פון דער וואסער-פאמפע האט ארויסגעלויכטן צום טונקעלן בלאק א ברענענדיקער שייטער. פיאטער, דאס „הייליק פאטערל“, וואס דינט ביי די בלאקעלטסטע אין דער פונקציע פון א קצב און תלין, זיצט לעבן פייער. לעבן אים א פולער קעסל מיט פלייש. פיאטער שניידט די פארציעס מיט א לאנגן מעסער, וועגט די פארציעס אין האנט און ווארפט זיי אויפן שייטער.

פלייש! שטיקער פלייש! זיי האבן געגנבעט דאס גאנצע פלייש פון דער לאגערקייך — טראכט מאניש. זינט ער עסט די לאגערזוף האט ער נאך קיין מאל נישט געפונען קיין שפור פון פלייש. קיינער אין אוישוויץ ווייסט נישט אז אין דער זוף דארף אויך זיין פלייש. אלץ ווערט דא געגנבעט. נאך א יאר צייט אין אוישוויץ האט ער געמיינט אז ער ווייסט שוין אלץ. ווייזט זיך אויס אז די דייטשן גיבן פלייש פאר די העפטלינגס, נאך די סוחרים פארקויפן דאס איידער עס דערגרייכט צו די זופקעסלען. מיט אזא פארציע פלייש וואלט ער איצט געקאנט זיך ראטעווען פון לעצטן הונגער, איידער ער ווערט א מזולמאן. ס'איז איצט זיין לעצטע האפענונג זיך צו ראטעווען פון א קומענדיקער סעלעקציע צו דער קרעמאטאריע.

די קעפ פון די העפטלינגס זענען געווען רויט באפלעקטע פון דעם

פלאַמענליכט וואָס שלאָגט אַרויס דורך דער שמאַלער קאַמער-עפענונג. זייערע שאַטנס האָבן זיך אויסגעצויגן אויף דער וואַנט ביז אַרויף צו די סופיט-בעלקעס. אין דער הויך זענען די שאַטנקעפּ געשפרונגען צום פייער-טאַקט פון שייטער. עס האָט אויסגעזען ווי אין דער הייד, אויף דער וואַנט, וואַלט זיך אויך אויסגעשטעלט אַ צווייטע ריי. אויך זיי זענען געקומען קויפן פאַרציעס פלייש, און זיי אויבן שפּרינגען שטומערהייט פון אומגע-דולד: ווען וועלן זיי שוין צוקומען צו דער קאַמער-עפענונג? ווען וועלן זיי שוין באַקומען די פאַרציע?

דער מאַטאַר אין דער וואַסער-פאַמפע האָט נישט אויפגעהערט קלאַפן: פּומף-פּומף... פּומף-פּומף... פאַרשלינגענדיק דאָס קנאַקעריי פון שייטער. פאַרפאַרעטע שטובן-דינסט לויפן אַהער-אַהין, שאַרן שטיקער בריענדיק פלייש פון פייער, סדרן די פאַרציעס אויף דער ערד צום אויסטיילן. די העפטלינגס מיט אויסגעזעצטע אויגן קוקן און קאַנען נישט איינשטיין אויף די פיס. יעדער וויל עס זאָל אים אויספאַלן אַ גרויסער חלק. נאָר מען טאַר נישט לאַזן הערן קיין וואַרט. די שטובן-דינסט היטן. פאַר עפענען דאָס מויל קאַן מען חלילה אַלץ פאַרלירן. ס'גייט לויט דער ריי און לויטן מזל. יעדער כאַפט דאָס בריענדיקע שטיק אין די הענט. דריקט עס צו צום האַרץ, פאַרשטעקט עס הינטער דער יאַקע, לעקט די טראַפנס אויף דער ערד, און לויפט אַרויס פון דער לאַטרינע זיך באַהאַלטן ערגעץ מיט דעם שטיק צוריקגעפונענעם לעבן.

מאָרגן וועט זיגמונדס שפייכלער זיין פול מיט ברויט. אין אוישוויץ העלפט נישט איינער דעם צווייטן. נישטאָ אין לאַגער קיין סוחר וואָס האָט זיך נישט אַרויפגעשלאָגן צו דער פונקציע טיט אייגענע כוחות. מאַניש ווייסט דאָס זייער גוט. ער ווייסט אויך וואָס עס מיינט פאַרקויפן איצט די מאַרגנדיקע פאַרציע ברויט. אָט די אַלע וואָס שפּרינגען דאָרט פון אומגעדולד וועלן שוין קיין מאָל נישט האַלטן אין זייערע הענט קיין פאַרציע ברויט. קיינער פון זיי ווייסט נישט אַז נאָך איידער ער וועט אַפּצאַלן זיגמונדן דעם חוב ביזן סוף, וועט ער פרייער ליגן הינטערן בלאַק אויף דער קופע טויטע. ביין! ער, מאַניש, וועט דאָס נישט טאָן. ער האָט נאָך נישט פאַר-לירן זיין פאַרשטאַנד. בלויז איין לאַבן ברויט, אויב ער וועט גענעבענען

פון זיגמונדס שפייכלער, וועט ער צוריק זיין א מענטש. א סוחר צווישן אלע סוחרים. ער וועט צושטעלן ציגארעטן צו די בלאַקעלטסטע. בעניעק די „שיינע לילאַלקע“, וואָס האָט ביי אים אויסגעכאַפט די פּיפּל-פּונקציע, וועט זיך צו אים אַנדערש באַציען בשעת ער וועט זיך צו אים ווענדן געשעפטלעך. בלויז איין איינציקער לאַבן ברויט. זיגמונד וועט אַפּילו נישט פּילן אַז עס פעלט אַ ברויט פון זיין שפייכלער.

דער הינטער-טויער פון דער לאַטרינע האָט זיך ראַפטעם געעפּנט, זיגמונד איז אַריין אַ פאַרפאַרעטער, צוגעלאַפּן צו דער וואַסער-פאַמפע. דער מיסחר איז אין פּולן ברען. פּיאַטער, אַ באַשעפּטיקטער, האָט נישט אויפֿ-געהויבן צו זיגמונדן דעם קאַפּ; געשניטן שטומערהייט פאַרציעס און גע-וואַרפּן אויפּן פּיער, בשעת-מעשה אַוועקגעשאַרט צו זיגמונדס פּיס צוויי לאַנגע אַפּגעשיילטע פּליישלאַזע ביינער. זיגמונד האָט אַ כאַפּ געטאַן די צוויי ווייסע ביינער און געלאַזט זיך אין דער טונקלקייט צום פּראַנט-אויסגאַנג פון דער לאַטרינע. מאַניש איז אַפּגעשפּרונגען אין אַ זייט. פּלוצלינג האָט זיגמונד זיך פאַרהאַלטן. ער האָט דערפּילט אַ פּרעמדן אין דער טונקלקייט. בלויז די לאַנגע צוואה-לעכער-ריי האָט צווישן זיי אַפּגעטיילט. ער האָט געקוקט מיט אַנגעשפּיצטע אויגן.

— ווער איז דאַרט? — האָט זיגמונד אַ פּרעג געטאַן.

מאַניש האָט פאַרהאַלטן דעם אַטעם. זיגמונד האָט אַ שפּרונג געטאַן איבער דער לעכער-שורה. די צוויי אַפּגעשיילטע ביינער האָבן וויסלעך געבלאַנקט אין זיינע פאַרקראַמפטע הענט צו אַ טויטקלאַפּ.

— מאַניש! איך בין מאַניש! די „אַלטע זונה“! — האָט ער שנעל

פון זיך אַרויסגעוואַרפּן.

זיגמונד האָט צוריק אַראַפּגעלאַזט די הענט, פאַרשנדיק אַריינגעקוקט

אין מאַנישס פנים:

— פּיפּל?.. — האָט ער פאַרווונדערט געפּרעגט. — פאַר וואָס האָסטו

נישט באַלד זיך אַפּגערופּן? נאָך אַ מינוט ווען דו וואַרטסט, וואַלט געווען צו שפּעט.

„פּיפּל“... תמיד אַז זיגמונד איז אין אַ גוטער שטימונג, פּלעגט ער

אים רופן ביים אַלטן אַפּציעלן נאָמען: „פּיפּל“. זיגמונד האָט אַרויפּגעלייגט

א האנט אויף מאַנישס אַקסל. אים געפירט מיט זיך עטלעכע טריט, ווי צוויי פריינד. אַ גלייכער מיט אַ גלייכן, פאַרט אַן אַלטער קאַצעטניק.

— פיפל! גוט וואָס כ'האַב דיך איצט באַגעגנט. זעסט, אַט דאָס זענען די ביינער פון בעניעקן. פיאַטער צעשניידט אים דאָרט אויף פאַרציעס. אויב וואַלטו איצט געהאַט אַ טראַפּ שכל אין קאַפּ, קאַנסטו צוריק ווערן ראַבערטס פיפל. די פונקציע איז פריי. נאָר מיט אַזאַ פנים וועט ראַבערט נישט וועלן אַפילו אויף דיר קוקן. קום מאַרגן צו מיר אין בלאַק, איך וועל דיר איבערלאָזן די זופּעסער, וועסט קאַנען אויסקראַצן אַ מאַיאַנטעק, און עס וועט דיר נאָך איבערבלייבן אַ פאַר גוטע ליטער צום פאַרקויפן. זע צו באַקומען אַ ביסל פלייש אויף דיינע ביינער, הערסט! איצט האָב איך נישט קיין צייט. איך דאַרף האַלטן אַן אויג אויף מיינע מענטשן. ס'איז אַ מאַסעמאַטן, פיפל. אַ גוטער מאַסעמאַטן. איך לויף איצט באַגראַבן די ביינער ס'זאָל נישט בלייבן קיין זכר. מ'דאַרף האַלטן ס'מויל. דו ביסט דאָך אַן אייגענער. דו ווייסט דאָך, פיפל, אַז איך האָב דיך שטענדיק ליב געהאַט. פון דער ערשטער מינוט אַן האָב איך דעם בעניעק פיינט געהאַט. ווען נישט אַט די „ליאַלקע“, וואַלטו נאָך היינט געווען אונדזער פיפל. אַ פעטער מאַסעמאַטן! ווייז דיך מאַרגן. זיי נישט קיין יאַלד.

זיגמונד האָט זיך אַרויסגעקוועטשט שטילערהייט פון טויער. די צוויי ביינער פאַרשטעקט הינטער דער יאַקע.

מאַנישס פיס האָבן זיך אונטערגעבראַכן. ער האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אויף איינעם פון די צוואַהלעכער, זיינע אויגן אויפגעריסענע צום שייטער. ער האָט געקוקט צו די שטיקער פלייש אויפן שייטער. פלוצלינג: פאַר זיינע אויגן, אין מיטן פייער, שטייט — בעניעק! ער זעט אים איצט בפירוש. בעניעק שטייט דאָרט אַ פעסטער, אַ זיכערער ווי ער פלעגט אים זען תמיד בשעת ער האָט געקעניגט אַלס פיפל. דאָרט וווּ דאָס פייער איז העל, איז דער ווייסער וואַלענער גאַלף-פּולאַווער; אַט איז בעניעקס זאַט-רוק ליאַלקע-פּנימל.

מאַניש האָט פלוצלינג נישט געווסט וווּ ער געפינט זיך. די געדאַנקען אין זיין מוח האָבן זיך איבערגעמישט. אַלץ איז דאָ פלוצעם אויסגעקומען באַקאַנט, אידיליש, אוישוויציש, וואַמפיריק, לאַטריניש. אַפילו די שוואַרצע

שאַטנס אויף דער וואַנט זענען אים פאַרגעקומען באַקאַנט. זיי צאַפלען
איינטאַניק, אָן לשון, ווי די וויגנדיקע פיס פון די געהאַנגענע אין געטאַ.
בשעת אַלע יידן האָבן געדאַרפט קוקן צו דער עקזעקוציע. און ווי דעמאַלט,
האַט ער אויך איצט געפילט אין האַלדז אַ ווילן צום ברעכן.

ער האָט געקוקט מיט שטאַרע אַרויסגעזעצטע אויגן. דאָס לאַטרינע־
טויער עפנט זיך און פאַרמאַכט זיך, ס'אַ געגיי. אַ שטייגער ווי אַ טאַפלטע
ריי וואַלט זיך געצויגן לעבן דער וואַנט. טונקעלע באַרויטלטע שאַטנס אויף
דער ערד — אונטן, און שוואַרצע האַפסנדיקע קאַפשאַטנס אויף דער
וואַנט — אויבן. אַ העפטלינג שטרעקט אויס די הענט, כאַפט די געקויפטע
פאַרציעס פלייש, און אויבן אויף דער וואַנט, האָט זיין שאַטן אים נאַכגעטאַן
דאָס זעלבע: צוזאַמען מיט אים אויסגעשטרעקט הענט, צוזאַמען מיט אים
געלעקט די טראַפנס אויף דער ערד, און צוזאַמען מיט אים פאַרשוונדן.

אַז פיאַטער וואַרפט אַ פריש שטיק אויפן פיער, פאַרשווינדט בעניעק,
ווערט צעברעקלט, ווי אַ געשטאַלט אויפן וואַסערשפיגל פון אַ געוואַרפענעם
שטיין. ביסלעכווייז שטייט ווידער בעניעק פאַר מאַנישס אויגן, אַ גאַנצער,
אַ זיכערער, נאַר יעדעס מאָל ווען פיאַטער רירט זיך צו אים צו פאַר־
שווינדט בעניק.

מאַניש האָט געפילט דעם מיש אין זיין מוח. ער האָט בשום אופן
נישט געקאַנט תופס זיין אַז די שטיקער פלייש וואָס זיי כאַפן דאַרט, זענען
שטיקער בעניעק. בעניעק, ראַבערטס פיפל; בעניעק, וואָס האָט פון אים
צוגענומען די פונקציע אין בלאַק 16, און אויף אייביק אים געמאַכט אויס
פיפל. אַט־אָדאַ, אויף דעם זעלבן אָרט ווו ער זיצט איצט, איז ער געזעסן
צוזאַמען מיט בעניעקן. ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק איז דאָס געווען.
ער איז תמיד נאַכגעלאַפן בעניעקן ער זאָל אים העלפן מיט אַ לעפל זופ,
אַ ברעקל ברויט. תמיד איז בעניעק פון אים אַנטלאַפן. דאָ אין דער
לאַטרינע, בשעת בעניעק האָט זיך אַוועקגעזעצט טאָן זיין געברויך, האָט
מאַניש אים אַפגעוואַרט. ס'איז געווען די איינציקע געלעגנהייט צו כאַפן
מיט אים אַ שמועס, ווו בעניעק וועט נישט קאָנען פון אים אַנטלויפן.
דאָ, אויף אַט דעם לאַך האָט ער זיך לעבן בעניעקן אַוועקגעזעצט.

— בעניעק, לאַז מיר נישט פאַלן... — האָט מאַניש זיך געבעטן..

— וואס קאן איך דיר העלפן? ראבערט קוקט מיר נאך אויף טריט און שריט.

— גיב מיר כאטש איין מאָל אין וואָך אַ זופּ.

— משוגענער! ווי אזוי קאָן איך אַרויסטראַגן פֿון בלאַק אַ שישל זופּ.

פאַרקאַלכטער קאַפּ! אַלע וועלן דאָך זען!

— איך בין אויך אַ מאָל געווען פיפל. ווי אזוי האָב איך געהאַלפֿן

אַ חבר? ווי אזוי האָב איך אַרויסגעטראַגן פֿון אַלע בלאַקן ברויט צו אַ הונגעריקן חבר? אַז מ'וויל, בעניעק, אַז מ'וויל...

בעניעק האָט זיך געקוועטשט אויפֿן לאַך, ווי אַ זאַט סאַלאַן-הינטל

ביים טאָן זיין הינטיש געברויכעלע, אַרויסקוועטשנדיק בשעת-מעשה אויך פֿון מויל:

— פאַרדריי נישט דעם קאַפּ, מאַניש! פאַרדריי נישט דעם קאַפּ...

מאַניש האָט געביסן די פינגער-נעגל. בעניעק איז געווען זיין לעצטע

האַפענונג. ביי אַן ערשטער סעלעקציע איז ער אַ זיכערער קאַנדידאַט צו

דער קרעמאַטאָריע. מיט וואָס קאָן ער ווייך מאַכן בעניעקס שטייניק האַרץ?

ער פֿרוווט ווידער אַ מאָל:

— בעניעק, כּוועל דיך לערנען נייע זאַכן אין דער ליבע, וואָס דו

ווייסט נאָך נישט. איך ווייס וואָס ראַבערט האָט ליב, וועסט זיין גוט ביי ראַבערטן.

— איך ברויך נישט — האָט בעניעק צוריקגעוואָרפֿן — זיי רויק.

ראַבערט וועט מיך נישט אויסבייטן. וואָס דו ווייסט האָב איך שוין לאַנג

פאַרגעסן. אַ שיינעם דאַנק. איך ברויך נישט.

אַ ברענענדיקע שינאה צו בעניעקן איז דעמאָלט אין אים אויפגעגאַנג־

גען. צוזאַמען אַ ווייטאַקלעכן רחמנות צו זיך אַליין. נאָך אַ קיילעכיק יאָר

אין אוישוויץ, ווי אזוי איז ער, מאַניש, דערגאַנגען צו אַזאַ מצב? ער, מאַניש,

דער אַלטער קאַצעטניק, וואָס האָט דאָ איבערגעלעבט אַלע פיפֿלס? — אוי,

בעניעק, בעניעק, — האָט ער דעמאָלט צו אים גערעדט — ווען איך וואָלט

נאָר געקענט פֿרעסן אזוי ווי דו; ווען נישט די קללה פֿון מיין געירשנטער

מאַגערישאַפט, וואָלסטו היינט נישט געווען פיפל ביי ראַבערטן, נאָר פֿון

לאַנג שוין אַרויסגעפֿלויגן צום הימל דורכן קוימען.

— פיערדאלע דײך אױעק! — האָט בעניעק צו אים געשריגן. — װער האָט בײ דיר צוגענומען ראָבערטן? צו װעמען האָסטו אַ טענה? דו קאַנסט דאָך „גוטע זאַכן“, זאָסטו. טאָ פאַר װאַס האָט ער דײך אױעקגעװאַרפן? מאַניש איז הונגעריק, בעניעק איז זאַט. דאָס איז גענוג אַז בעניעק זאָל זײן גערעכט. אַן אײזערנער געזעץ אַזעלכער אױף דעם פלאַנעט אױשוויץ. מאַניש האָט זײך דעריבער געװענדט צו אים װײך, מיט תחנונים: — בעניעק, געדענק! צװישן מיר ביז דיר טײלט אַפּ בלוזיז זעקס שעה. אױב װערסטו אױס פּיפל, ביסטו נאָך 6 שעה דער זעלבער הונגעריקער װײ איך. און הער דײך גוט צו צו מײנע װערטער, בעניעק. קײן שום פּיפל האָט נאָך אײן אױשוויץ נישט געחתמעט קײן קאַנטראַקט מיטן בלאַקעלטסטן! מיך זאָלסטו פרעגן, הערסט בעניעק? איך בין אַן אַלטער קאַצעטניק. װען דו האָסט דײך נאָך געשפּילט אײן זאַמד ערגעץ אײן אַ דרעקישן געטאָ, בין איך שװײן געװען פּיפל אײן אױשוויץ!

דאָ, אױף דעם לאַך, װוּ ער זיצט איצט, האָט ער, מאַניש, דעמאָלט געבעטן הײלף בײ בעניעקן. נאָר בעניעק האָט אײלנדיק פאַרקנעפּלט די שײנע אױסגעפאַסטע רײט־הײזעלעך, אַ שװײגנדיקער געלאָזט זײך צום אַרויסגאַנג, אײבערלאָזנדיק אים דאָ, אױף אַט דעם לאַך, אַ זיצנדיקן, בשעת בעניעקס אױסגעפאַשעטער רוקן, אײן װײסן גאַלף־פּולאָװער, פּילט אױס זײנע טרערנדיקע אױגן. פון זײן מױל האָט זײך דעמאָלט אַרויסגעריסן צו בעניעקס שטומער, זײך דערוײטערנדיקער פּלייצע: — געדענק, הורנון! שענערע ליאַלקעס פון דיר האָט מען שװײן פון דאַנען אױעקגעפּירט!..

אַ שטיק האַלץ אױפן שײטער צעשפּריצט זײך מיט פונקען. אױף דער װאַנט, אײבער דער סופּיטלאָזער קאַמער, טאַנצט אַ רײזיקער שאַטנאַפּ. דער קאַפּ פון פּיאַטער דאָס „הײליק פּאַטערל“. עס קוקט אױס װײ פּיאַטער װאַלט געטאַנצט אײן מיטן פּײער, און אַרום אים, די רײ העפּטלינגס, װײ שװאַרצע רוחות, טאַנצן צום טאַקט אַראַפּ־אָרױף, אַראַפּ־אָרױף.

דאָס זעלבע האָבן זײ מסתמא געטאַן מיטן גאַלדענעם לאַלעק! האָט מאַניש זײך פּולצלינג אַן אױפּגעציטערטער געכאַפּט. לאַלעק, דער שענסטער פּיפל אײן לאַגער. זיגמונד האָט דעמאָלט געזאָגט צו פּיאַטערן: „פּאַטערל, דאָס איז אַ פעטער מאַסעמאַטן, זאָלסט שניידן קלײנע פּאַרציעס“... דאָס איז

געווען דעמאלט ווען לודוויג טיך, דער סעקסועל-מטורפדיקער לאַגער-עלטס-
טער, האָט דערוואָרגן לאַלעקן בשעת דער ליבע. „נעם אים אַוועק צו דער
וואַסער-פאַמפע“... האָט זיגמונד דעמאלט געזאָגט צום „הייליקן פאַטערל“,
„ביי נאַכט וועט זיין אַ מיסחר אין דער לאַטרינע...“ דעמאלט האָט מאַניש
נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט.

דער ריח פון געבראַטנס, וועלכן ער האָט פריער אַריינגעשלונגען מיט
אַזאָ שיגענדיקער תאוה, האָט איצט פלוצעם אַרויפגעשלאָגן פון זיין אינ-
געווייד מיט אַ קראַמפהאַפּטער עקלדיקער פאַראיבלונג. ער האָט זיך אָנ-
געכאַפּט מיט די הענט ביים אויסגעלערטן בויך, און מיט אַן אויפגעריסענעם
מויל, ווי איינער אין לויף צום אויסברעכן, איז ער אַרויס צו דער אוישווי-
צער נאַכט.

3

מיטן-נאַכט. מאַניש, דער עלף-יאַריקער פיפל, דער אַלטער קאַצעטניק
אין אוישוויץ, איז אַרויסגעלאָפּן פון לאַטרינע-בלאַק.
אין דרויסן האָט דער לאַגערוועג זיך געצויגן פאַר זיינע אויגן ווי
אַ המשך פון דער לאַטרינע, וווּ מען פאַרקויפט איצט פאַרציעס מענטשנ-
פלייש. אוישוויץ האָט איצט אים אויסגעזען ווי אַן אומענדלעכער לאַטרינע-
בלאַק, און ער גייט אין אים אַן סוף. ער האָט נישט געפילט די ערד אונטער
זיך, נישט געפילט דאָס באַוועגן זיך פון זיינע פיס. אַרום דעם לאַגער האָבן
די רויטע לעמפלעך אויף עלעקטריש געלאָדענע שטעכלדראַטן געטאַנצט
פאַר זיינע אויגן ווי ברענענדיקע טאַנצנדיקע שאַטנס אויף אַ שוואַרצע
וואַנט.

ער איז געגאַנגען און נישט געוואוסט וווּ ער געפינט זיך און וווּ אַהין
ער גייט. לעבן אים זענען פאַרביי שאַטנס פון העפטלינגס, איינגעבוויגענע,
פאַרשלאַסענע, לויפנדיקע פון דער לאַטרינע, דריקנדיק מיט פאַרקראַמפטע
הענט צום נאַקעטן לייב דעם שוואַרצן סוד פון געבראַטענע פאַרציעס
מענטשנפלייש. ער האָט געקוקט צו זיי, און אים האָט זיך געדאַכט אַז ער
האָט דאָס ערגעץ וווּ געזען. ס'קאַן זיין אַ מאַל, און ס'קאַן זיין אייביק.

ווי דער רויך פון קרעמאטאריע־קוימען איז אייביק; ווי אוישוויץ איז אייביק, ס'איז איצט, און ס'איז אייביק. אוישוויץ ביי טאג, און אוישוויץ ביי נאכט. אן איבערגאנג. טאג און נאכט צוזאמען. אלץ איז פארגליווערט. ער איז אינעווייניק אינעם פינצטערן פארגליווערטן חלל. עס האט אים אראפגעצויגן צו דער ערד. ערגעץ, פון די ס.ס.־וואך־טורעמס, האט עמעצער, אַ נישט געזעענער, אים געזונגען ווי צום אינוויגן: „דו ביסט שייך... דו ביסט זיס... בעלאמי.“ ער האט זיך אראפגעלאזט צו דער ערד לעבן דער וואנט פון א בלאק.

ער האט געקוקט צו דער רויטער טונקלקייט. פלוצלינג האט ער געזען: בעניעק זיצט אויף דער ערד לעבן אים. בעניעק, דער פעטער פּיפל פון בלאק 16, וואָס ווערט איצט צעשניטן אויף פליישפארציעס אין דער לאַ־טרינע. מאַניש האָט געקוקט צו אים און זיך געוונדערט פאַר וואָס בעניעק האָט פלוצלינג צייט צו זיצן מיט אים אויף דער ערד. בעניעקס פנים איז בלייבן און טרויעריק. אַ מאַדנע נאַנטקייט־געפיל איז אין אים אויפגעגאַנגען צו בעניעקן, ווי עס פילט אַ ברודער צו אַ לייבלעכן ברודער בשעת אַ סעלעקציע אין אוישוויץ.

... אין זעלבן אויגנבליק, פאַר זיינע אויגן: אינעווייניק איז דער לאַ־טרינע. זיגמונד, דער שטובן־עלטסטער, שטייט פאַר אים מיט צוויי ווייסע אַפגעשיילטע ביינער. „פיפל, זעסט? דאָס זענען די ביינער פון בעניעקן...“ האָט זיגמונד איצט ווידער אַ מאָל געזאָגט.

די צוויי זעונגען זענען איצט געשטאַנען פאַר זיינע אויגן מיט דער זעלבער ממשותדיקייט ווי ער האָט זיי פריער געזען אין דער לאַטרינע. קלאַר, דייטלעך. ער האָט אויסגעדרייט דעם קאַפּ צו בעניעקן: — פאַר וואָס האָסטו דיך אַזוי אויפגעפירט אַקעגן מיר, בעניעק? — אַ גרויסער צער איז געלעגן אין מאַנישס קול.

— איך האָב געדאַרפט אונטערשיצן מיין פאַפּאָ. — האָט בעניעק געענטפערט, אויב דיין פאַפּאָ וואָלט זיין מיט דיר אין איין בלאַק, צי וואָלסטו געטראַכט וועגן אַנדערע? איך האָב געוואָלט אַז מיין פאַפּאָ זאָל מיר בלייבן לעבן.

— פאַר וואָס האָבן זיי דיר דאָס געטאַן, בעניעק?

— איך ווייס נישט.

— דו האסט דך צוגעגעסן ראבערטן. ער האט דך געהאט גענוג.
„קיינ שום פיפל אין אוישוויץ האט נאך נישט געחתמעט א קאנטראקט
מיט א בלאַקעלטסטן“. געדענקסט, בעניעק? געדענקסט, איך האב דך
געוואָרנט?

— איך בין געווען פאַרבלענדט. זיי האָבן פון מיר געמאַכט אַ מאַסע־
מאַטן.

— פאַר וואָס ביסטו נישט אַנטלאָפן פון בלאַק? פאַר וואָס האָסטו
נישט באַצייטנס דך אַרויסגעדרייט פון ראַבערטס הענט? פאַר וואָס האָסטו
נישט געטאָן אַזוי ווי איך?

— איך האָב נישט פאַרויסגעפילט. דו האָסט דך קיין מאָל נישט מיט
מיר אויסגעשמועסט ווי מיט אַ חבר. שטענדיק ביסטו מיר נאַכגעלאָפן איך
זאל דיר געבן ברויט. צי וויסטו נישט אַז זיי האָבן געהאַלטן אויף מיר
אַן אויג? אַנדערע אין לאַגער ווייסן נישט, אָבער דו? דו, מאַניש? דו
ביסט דאָך אַן אַלטער פיפל, פאַר וואָס האָסטו מיך נישט געלערנט ווי אַזוי
באַצייטנס זיך צו ראַטעווען פון אַ בלאַקעלטסטן?

— פאַר וואָס ביסטו שטענדיק פון מיר אַנטלאָפן, בעניעק?

— ברויט האָסטו געוואָלט! זופּ האָסטו געוואָלט! וועגן מיר האָסטו
נישט געטראַכט. זאָג דעם אמת, זיי מודה, מיר קאַנסטו דאָך נישט זאָגן
אַ ליגן.

— פאַר וואָס האָב איך שטענדיק אונטערגעשטיצט אַ חבר, ווען איך
בין געווען אין דער פּונקציע. פאַר וואָס, בעניעק?

— דו ביסט איינער אַליין. דיין פּאַפּאָ איז אַוועק אין קרעמאַטאַריע.
האַסט דאָך געזען ביי דער באַנראַמפע אַז ער איז באַלד אַרויף אויפן
אויטאַמאַביל. איך האָב טאָג און נאַכט געזאָרגט אַז מיין פּאַפּאָ זאל מיר
נישט ווערן קיין מוולמאַן. גיב אַ טראַכט, מאַניש, צי דו אויף מיין אַרט,
וואָלסט נישט גענוי אַזוי געטאָן?

— איך האָב דך ליב, בעניעק.

— איצט האָסטו מיך ליב, ווייל איך בין מער נישטאַ. פאַר וואָס האָסטו

מיך פריער פיינט געהאָט? פאַר וואָס האָסטו מיך דעמאָלט געשאַלטן אין דער לאַטרינע?

— איך האָב געוואָלט הילף פון דיר. איך האָב מיך געוואָלט ראַטעווען. זיי מיר מוחל, בעניעק, זעסט דאָך אַז איך ווער אַ מוזלמאַן. זיגמונד האָט געזאָגט: „מאַרגן קום צו מיר אין בלאַק“. איך וועל קאַנען אויסקראַצן די פעסער פון זופּ. נאָר איך גלויב נישט זיגמונדן. איצט איז ער געווען אין אַ גוטער שטימונג. ער האָט געמאַכט אַ גוטן מאַסעמאַטן מיט דיין פלייש. — גיי נישט אין בלאַק 16. זיגמונד וועט דיך איבערגעבן אין פּיאַטערס הענט, אַזוי ווי ער האָט מיך איבערגעגעבן.

— בעניעק, זיגמונדס גנבהשער ברויטשפייכלער אין בלאַק 16 געפינט זיך נאָך אויפן זעלבן אָרט?

— אַ שאַד איך לעב נישט, איך וואָלט איצט אַלץ געזאָגט.

— בעניעק, איך וויל גנבענען אַ ברויט.

— זיי וועלן פון דיר מאַכן אַ מאַסעמאַטן.

— איך וויל נישט ווערן קיין מוזלמאַן! אַ, טייערער בעניעק, איך וויל נישט ווערן קיין מוזלמאַן...

— אַזוי איז דער סוף פון אַלע פיפּלס.

— ניין! איך וועל לויפן איבער די דראַטן. איך וועל אַנקומען צו מיין

היים, פאַפּאָ וועט מיך נעמען אויף זיינע הענט. ער וועט מיך ווי שטענדיק

טראַגן צו מיין בעט אין מיין קינדערשטוב. אמת, פאַפּאָ, אמת?

— האָסטו דאָך געזען, מיין קינד, איך בין אַרויף אויפן אויטאָמאָביל...

— מיר האָט געדאַכט אַז איך האָב דיך דערנאָך געזען אין B-לאַגער.

— דאָס איז אפשר געווען דיין ברודער, האַריק.

— האַרי איז דאָך ערב־מלחמה אַוועק קיין ארץ־ישׂראל... צי איז מעגלעך

אַז ער האָט פאַרשפּעטיקט צו אַנטלויפן? זעסט, פאַפּאָ, פון בעניעקן האָבן

זיי געמאַכט אַ מיסחר, ווייל ער האָט נישט געוויסט ווי אַזוי זיך אַרויס־

צודרייען פון אַ בלאַקעלטסטנס הענט. איך האָב שטענדיק אַזא זאך פאַרויס־

געפילט.

— מאַמא האָט שטענדיק געזאָגט: „מאַניש איז אַ חכם“...

— פאַפּאָ, האָסטו אפשר ערגעץ וווּ אין לאַגער געפונען אונדזער מאַמא?

אפשר געפינט זיך מאַמאָ אינעם פרויען־לאַגער? נאָך דער מלחמה וועלן מיר זיך טרעפן ביים לאַגער־טויער, ווי מיר האָבן אָפגעשמועסט ביי דער צעשיידונג. מיר וועלן צוזאַמען גיין אויפזוכן אונדזער מאַם. איך וועל נישט ווערן קיין מוזלמאַן. אמת, פאַפּ?

— אַן אַלטער העפטלינג ווערט נישט קיין מוזלמאַן.

— זיי זאָגן, איך בין אַן אַלטע זונה. נעם מיך אויף דייע הענט, פאַפּ!
נעם מיך אויף דייע הענט!..

— פיפל, וואָס האָסטו דיך אַוועקגעזעצט כליפען. אין מיטן דער נאַכט ווי אַן אַלטע באַבע?

מאָניש האָט אויפגעהויבן דעם קאַפּ: זיגמונד, פיאַטער, זאַלקע, די גאַנצע חברה סוחרים זענען איצט געווען אויפן וועג צוריק פון דער לאַטרייע. געענדיקט דער מאַסעמאַטן. זיי זענען געשטאַנען אַרום אים.
— גיי אין דיין בלאַק אַרײַן. לודוויג טײַן, דער רוצח, זאַל דיך נישט געפינען דאָ זיצן. — האָט זיגמונד מיט געטריישאַפט געזאָגט.

זאַלקע, דער סוחר, האָט זיך אַראָפגעבויגן, אים געהאַלפן אויפשטיין פון דער ערד. מאָניש האָט געציטערט. נישט געקאַנט זיך האַלטן אויף די פיס. זאַלקע האָט אַרויסגענומען פון טאַש צוויי ציגאַרעטן, אַריינגעלייגט אין מאָנישעס הענט.

— נעם, פיפל, וועסט דיר מאַרגן קויפן אַ פייקע ברויט.

מאָניש איז אַרויס צום לאַגער־וועג. ער האָט געזען די פריילעכע חברה פאַרשווינדן אין אַ געעפנטן טויער פון אַ בלאַק. ער האָט נישט געוואוסט סאַראַ בלאַק. אַלע בלאַקן זענען גלייך, ווי די העפטלינגס אין איין בלאַק קוקן אויס גלייך ווי העפטלינגס אין צווייטן בלאַק. די צוויי ציגאַרעטן האָבן געציטערט אין זיינע הענט. זאַלקע האָט היינטיקע נאַכט גוט פאַרדינט. די צוויי ציגאַרעטן זענען פון בעניעקס צעשניטענע פאַרציעס. מאַרגן, באַלד אין דער פרי וועט ער פאַר זיי קויפן אַ פייקע ברויט. דאָס ערשטע מאָל גיט אים איצט בעניעק אַ גאַנצע פייקע ברויט.

ערגעץ, אויף דער צווייטער זייט שטעכלדראַטן, זענען געלאָפן אויטאָ־מאַבילן אָן אויפהער. ער האָט געוואוסט אַז עס איז מער נישטאַ קיין צווייטע

זייט. אין דרויסן, אויף דער צווייטער זייט, איז פונקט ווי דאָ, אין דרויסן, די דייטשן; אינעווייניק, די דייטשן. די דייטשן האָבן דאָך אים געבראַכט פון דרויסן. נישטאָ מער קיין היים, קיין משפּחה. די וועלט אין דרויסן, בלויז דייטשן. דער רעשט געפינט זיך דאָ, אינעווייניק, פון עלעקטרישע דראָטן ביז עלעקטרישע דראָטן.

ער האָט שווערלעך געשאַרט די נאַקעטע פּיס. אוישוויץ-נאַכט איבער דער וועלט. פון ערגעץ אַ וואַכטורעם, האָט אַן ס.ס. מאַן זיך געזונגען: „דו ביסט שייך... דו ביסט זיס... בעלאַמי...“ מאַניש האָט געעפנט דאָס טויער פון בלאַק 4. אַלץ איז דאָ געווען ווי פּריער, איידער ער איז פון דאַנען אַרויס. גאַרנישט געענדערט. בלויז צוויי ציגאַרעטן האָט ער איצט געהאַלטן אין האַנט. ער איז געגאַנגען לעבן די שטימע ברעטער-נאַרעס. ער האָט געזוכט אַן אַרט וווּ זיך אַוועקצולייגן. אַלע נאַרעס זענען גלייך. אומעטום די זעלבע איינגעוויקלטע סקעלעטן. די זעלבען שיידלעכע, איין קאַליר. איין אויסזען. נישטאָ קיין יונגע, נישטאָ קיין אַלטע. אַ בלייכער סקעלעטן-שטראָם, וואָס ציט פון דער באַנראַמפּע, ביז צו דער קרעמאַטאָריע. טויזנט סקעלעטן אין יעדן בלאַק. געבראַכטע פון פאַרשידענע לענדער, פאַרשידענע לשונות, פאַרשידענע קלימאַטן. איצט זענען אַלע גלייך. אַ טראָפּן צו אַ טראָפּן אין אַ בלייכן שטראָם. ער איז געלעגן צווישן זיי, נישט וויסנדיק ווער זיי זענען. גלייך ווי ער האָט נישט געוואָסט ווער ס'זענען די הונדערטער טויזנטער וואָס האָבן דאָ שוין פּריער אַדורכגעשטראָמט דורך די זעלבע ברעטער-נאַרעס.

ער האָט געהאַלטן די צוויי ציגאַרעטן אין האַנט. פּלוצלינג איז בעניעק ווידער געשטאַנען פאַר זיינע אויגן. בעניעק! איצט האָט ער צום ערשטן מאל געזען קלאַר דעם פאַרבאַרגענעם ווי וואָס קוקט צו אים אַרויס פון אַ פּיפּלס אויגן. דער וויי, וועלכן ער האָט קיין מאל נישט געהאַט קיין צייט צו זען, האָט איצט צו אים געקוקט פון בעניעקס אויגן. אַזוי האָבן אויך געקוקט די פּיפּלס וועלכע האָבן זיך נאָך דאָ געפונען בשעת זיין אַנקום אין לאַגער, און אַזוי קוקן די פּיפּלס וואָס געפינען זיך איצט אין די בלאַקן. נאָר קיינער זעט דאָס נישט. גראַד ווי די פּיפּלס גופא זעען נישט דעם בליק פון זייערע אייגענע אויגן.

בערעלע, דער גאלדענער לאַלעק, מיעטשו, לאַני, אַלע, אַלע. פיפּלס
וואָס האָבן אַ מאָל געשפּילט אַ גרויסע ראַלע אין לאַגער און פון וועלכע
ס'איז שוין פון לאַנג נישט געבליבן קיין זכר, אַלע האָבן איצט געקוקט
צו אים מיט דעם זעלבן בליק אין זייערע אויגן.

בעניעק! שטילע, ווייסע טרערן זענען גערונען אויף בעניעקס פנים.
מאָניש האָט צו אים אויסגעשטרעקט די הענט, ער האָט אים געוואָלט
אַרומנעמען, דריקן צו זיך — — פּלוצלינג האָט מאָניש דערפּילט זיין
אייגן פנים צווישן זיינע אייגענע הענט. דאָס רינען אַזוי די טרערן פון
זיינע אייגענע אויגן.

מאָניש האָט געוויינט. צער פון אַלע פיפּלס איז געווען אין זיין צער,
טרערן פון אַלע פיפּלס זענען געווען אין זיין עלנטקייט. טרערן פון אַלע
פיפּלס האָבן איצט אַרויסגעוויינט פון זיינע אויגן.

חיים-יידל

שטיל אין בלאק. אימהדיק שטיל. זיגמונד, דער געשטופלטער שטובן-עלטסטער, שפאנט ארויף און אראפ אויפן לאנגן ציגל-איוון ווי אויף אן אויסגעטרעטענעם שטעגל אין א געפלעגטן גארטן, אליין מיט זיך. בלאק-שפערע. טויזנט העפטלינגס ליגן אויף די נארעס, מען הערט זיי נישט, ווי זיי וואלטן נישט געווען. ראבערט, דער בלאקעלטסטער פון 16, האט ליב צו ווייזן בשעת אן אינספעקציע פון אן עס-עס-מאן אז ביי אים איז א ליידיקער בלאק. שטענדיק דער זעלבער וויץ: פאר וואס שיקט מען נישט צו אים אריין קיין העפטלינגס? אלע בלאקן זענען איבערגעפולט מיט „שייסע“ און איד, — ווייזט ער דעם עס-עס-מאן צו דער ליידיקער אויסגעשטארבנקייט, — בין בלאקעלטסטער אין א ליידיקן בלאק. נאר פלוצלינג גיט ער א געשריי „אלע ארונטער!“ און טויזנט העפטלינגס שפרינגען אראפ אויף א מאל פון די נארעס.

אימהדיק שטיל. דורך דער פענצטער-שפארונע אין דער היך, צווישן ווענט און דאך, פאלט אריין די ליכט פון טאג. נאר דו ווייסט אז דאס איז נישט קיין טאג און דאס איז נישט קיין ליכט. דא איז נישט קיין ארט, און דא איז נישט קיין צייט. דא איז בלויז אן ערגעץ, אין וועלכן דו ביסט אריין, נישט וויסנדיק אפילו ווען און ווי אזוי. דו גייסט נישט אין דעם ערגעץ, און דו שווימסט נישט אין אים, דו ביסט אין אים.

חיים-יידל ליגט אויף דער נארע, זיינע ליפן פרעפלען שטום: „דאס מזל האט זיך פון מיר אפגעטאן!“ א גאנץ לעבן האט ער געהאנדלט. ער געדענקט נישט אז ער זאל זיך א מאל האבן צו עפעס צוגערירט און דערביי נישט פארדינט זיין שטיקל ברויט. אפילו פון די טויטע געטא-מויערן האט ער

אויך געווסט אַרויסציען חיונה פאַר זיין הויזגעזינד. ער איז קיין מאָל קיינעם נישט געפאלן צו לאָסט. זיין דבורטשע האָט אין געטאָ נישט גע- דאַרפט לויפן מיטן טעפל צו דער גמיינעקיך, ווי אַנדערע מאַמעס, אַהיימ- ברענגען פאַר דער קליינער בעלאַ אַ ביסל זופּ. נישט קיין לוקסוס, אָבער דאָס טרוקענע שטיקל ברויט האָט נישט געפעלט. פאַרקערט, אַנדערע האָבן נאָך ביי אים פאַרדינט. נאָר דאָ, אין אוישוויץ, האָט דאָס מזל זיך פון אים אַפּגעטאָן.

אַנדערע, טראַכט חיים-יידל, גיבן זיך פאַרט דאָ אַן עצה. אַנדערע דרייען זיך אין דער „לאַטרינע“, מאַכן געשעפטן, און פאַרדינען פאַרט אַ דערנעבן- דיקע שיסל זופּ. אַ, ווען ער קאָן כאַטש איין מאָל אין דער וואָך צופאַרדינען אַזאַ שיסל זופּ! ער האָט שוין אויסגעזוכט אין אַלע ווינקלען פון לאַגער און ער קאָן גאַרנישט געפינען. שטענדיק קומט ער ווען עס איז שוין צו שפעט, אומעטום באַזעצט, אומעטום פאַרנומען. כל-מיני לאַ-יוצלחס, וואָס אין דרויסן זענען זיי צו גאַרנישט פעיק געווען, האָבן זיך דווקא אין אוישוויץ אַן עצה געגעבן: איינער וואַשט די העמדער פון אַ שטובן-עלסטן, אַ צוויי- טער קריגט אַרויס דורך אַ פיפל די שטיוול פון בלאַקעלסטן צו פּוצן. זיי כאַפּן דערפאַר אַ פאַרציע זופּ וואָס שטייגט איבער פינף געוויינלעכע פאַרציעס. דאָס איז נישט קיין פאַרציע וואָסער. דאָס איז דאָס אמתע געדיכטע וואָס בלייבט אונטן אין פאַס. און ער, וווּ ער קערט זיך, זעט ער אַז דאָ- דאַרט איז פאַרט געווען אַ מקור פון פרנסה, נאָר שטענדיק אַנטדעקט ער דאָס ווען עס איז שוין צו שפעט, באַזעצט; און אויסצוגעפינען עפעס נייעס איז ער נישט איממשטאַנד. זיין מוח איז שוין אויסגעטריקנט פון טראַכטן.

ווי באַלד עס וועט זיך ענדיקן די בלאַקשפּערע, טראַכט חיים-יידל, וועט ער אַוועק צו דער לאַטרינע. אפשר וועט אים דאַרט אונטערקומען אַ פאַרדינסטל. פאַרט מאַכט מען דאַרט געשעפטן. פאַרט פאַרדינט מען דאַרט. אפשר ווען ער דרייט זיך דאַרט... יאָ! — שלאַגט אים צוריק דער געדאַנק, — וואָס וועט אים אַרויסקומען פון דרייען זיך דאַרט מיט ליידיקע הענט? נאָר ווען עס געלינגט אים אַפּצושפּאַרן איין איינציקע פאַרציע ברויט, וואַלט ער געלאַכט פון דער וועלט. מיט אַ פאַרציע ברויט אין דער האַנט, וואַלט ער שוין געווסט וואָס ער האָט צו טאָן: קודם-כל וואַלט ער דערפאַר

געקויפט אין דער לאַטריגע צוויי „רייכערדיקע“ דערנאָך וואָלט ער די סחורה איינגעטוישט ביי איינעם פון די שטובן־דינסט אויף דריי פּאַרציעס זופּ, שפּעטער וואָלט ער פּאַרקויפט צוויי פּאַרציעס זופּ פּאַר אַ פּאַרציע ברויט און מיט־ליד פּאַרדינט פּאַר אייגן געברויך אַ פּאַרציע זופּ. אָדער, אפשר גאָר, פּאַרקויפּן אַלע דריי פּאַרציעס זופּ פּאַר אַנדערטהאַלבן פּאַרציעס ברויט, און צוואַרטן ביז דער מאָרגנדיקער ברויט־אויסטיילונג, דעמאָלט וועט ער אויפּעסן די פּאַרדינטע האַלבע פּאַרציע ברויט, און האַלטן אין די הענט גאַנצע צוויי פּאַרציעס ברויט צום האַנדלען. אַ ווען ער קאָן גאָר קומען צו דער ערשטער פּאַרציע ברויט! אַבער דאָס זענען דאָך פּוסטע דיבורים! ווייניק מאָל האָט ער געפרוווט? גאָר ער קאָן נישט! טויזנט מאָל אין טאָג שטאַרבט דיר אָפּ די נשמה. די אויגן קריכן אַרויס פון די לעכער, וואַרטנדיק אויף דער מינוט פון דער ברויט־אויסטיילונג אין אָונט. טאָ ווער קאָן אויסהאַלטן צו ליגן אַ גאַנצע נאַכט מיט אַ פּאַרציע ברויט צוגעדריקט צום האַרץ, נישט עסן פון איר און נישט משוגע ווערן? אַ ווען ער קאָן אָפּשפּאַרן בלויז איין פּאַרציע ברויט, דער עיקר די ערשטע פּאַרציע, דערנאָך וואָלט ער געלאַכט פון דער גאַנצער וועלט.

ווען נישט די בלאַקשפּערע, וואָלט ער איצט אַריבערגעלאָפּן צום בלאַק פון שילעווער רב. אָפט מאָל פילסטו אַז דו ביסט גאַענט צום חלשן פון הונגער. דאָס חלשן וואָלט געווען אַ טרייסט. גאָר דער זעלבער הונגער האַלט דיין מוח איינגעקלעמט צווישן צוואַנגען און לאַזט דיך נישט חלשן. דאָס בעסטע איז זעמאַלט אַריבערצולויפּן צום שילעווער רב. דאָס האַרץ גייט איבער מיט טרערן, ביסלעכווייז פּאַלט דער מוח אַריין ווי אַ וויינענדיק קינד אין אַ דרימל, עס ווערט דיר לייכטער, בעסער.

ווען דער שילעווער רב וואָלט געווען מיט אים צוזאַמען אין בלאַק 16, וואָלט אים דאָ געווען אַ סך לייכטער איבערצוטראַגן די יסורים. אויך פּאַרן שילעווער רב וואָלט געווען בעסער. קודם־כל וואָלט דער שילעווער רב פּטור געוואָרן פון דעם מערדער פּרוכטנבוים. אַלע שטובן־עלטסטע זענען מערדערס, גאָר צו פּרוכטנבוים קאָן זיך קיינער פון זיי נישט גלייכן. ס'איז אַ סך לייכטער איבערצוטראַגן די הונגער־יסורים אויב דו האַסט פּאַר וועמען זיך אַראָפּצוּרעדן פון האַרצן. דאָס ליגן אַט אַזוי אויף דער גאַרע,

און דאָס אומאויפהערלעכע שטומע קוקן מיט די אויגן צו די ברעטער פון דער אייבערשטער נאַרע צייט פון דיר אַרויס דעם לעצטן פונק חיות. דאָ, אויף דער נאַרע, איז נישטאָ מיט וועמען אויסצורעדן אַ וואָרט. פּראָפּעסאָר ראַפּאַעל, וואָס ליגט לעבן אים, וועט נישט מיד ווערן צו ליגן אַט אַזוי טאָג און נאַכט, און שווייגן. אַפילו צו זיינע פריינד, די פּראָנצויזן, רעדט ער אויך נישט אַרויס קיין וואָרט. זיי שווייגן דעריבער אויך. און אויב אַפילו פּראָפּעסאָר ראַפּאַעל וואָלט יאָ גערעדט, וואָלט אויך חיים-יידל נישט געקאָנט מיט אים אויסטוישן אַ וואָרט. צען שפּראַכן, זאָגט מען, קאָן אַט דער פּראָפּעסאָר, נאָר ייִדיש פאַרשטייט ער נישט אַ וואָרט. אַ משונהדיקער ייד. מען האָט אים דאָ אַהערגעבראַכט פון גריכנלאַנד, דאָרט איז ער געבוירן געוואָרן. געלעבט האָט ער אין פּראָנקרייך, און פּראָפּעסאָר איז ער געווען אין איטאַליע. סך-הכל איז ער נאָך נישט אַלט קיין פּערציק יאָר, און רעדן רעדט ער אויף צען שפּראַכן, נאָר ייִדיש, פּראָסט מאַמע-לשון, — אַ וואָרט נישט! ס'אָ מרה-שחורה אויף אַזאַ נאַרע. אומהיימלעכע פּרעמדע וועלטן. זיי שווייגן, קוקנדיק מיט די אויגן: איינער קיין איטאַליע, איינער קיין פּראָנקרייך, איינער קיין גריכנלאַנד. אַ מענטש קאָן דאָ פון זינען אַראָפּ. אַ מאַדנע קראַנקייט האָט זיך דאָ צוגעטשעפּעט צום שילעווער רב. די הויט פון זיין פנים שיילט זיך ווי די קאָרע פון אַן אויסגעטריקנטן בוים. מ'זאָגט, אַז אַ ביסל מאַרמעלאַדע וואָלט געווען אַ רפואה צו אַזאַ צרעת. אַ ביסל זיסעס. ס'פעלט אים אין בלוט אַ ביסל זיסעס. פון וואָנען נעמט מען אָבער אין אוישוויץ אַ ביסל זיסעס, אַז איין מאָל אין דער וואַך קריגט מען אַרויפגעשמירט אויפן עק פון דער פּאַרציע ברויט מיט אַ קליינעם לעפעלע אַ טראָפּן מאַרמעלאַדע. דער טראָפּן זאָפט איין אין ברויט נאָך איידער די צונג באַווייזט עס אַראָפּצולעקן. ווען נישט, וואָלט חיים-יידל דערמיט באלד אַריינגעלאָפּן צום שילעווער רב. אַ ביסל זיסעס.

אַבראַם דער מעקלער פּרעסט יעדן טאָג מאַרמעלאַדע. יעדן פּרימאָרגן, פאַרן ערשטן גאַנג, ס'איז נאָך טונקל אין בלאַק, טראָגט אים צו זיין זונדעלע, בעניעק, דער פּיפל, דעם פּרישטיק צו דער נאַרע: צוויי פּאַרציעס ברויט, ווורשט, אַ טעפעלע מאַרמעלאַדע, מאַרגאַרינע, אַזוי ווי דער קליינער בעניעק האָט אין געטאָ געקאָנט שמוגלען זעקס מעטער אַנצוגשטאָף אַרומגעוויקלט

אויפן בויד אָז קיין דייטש זאל נישט באַמערקן, אַזוי טראַגט ער איצט אַרויס פון בלאַקשטיבל דעם פרישטיק אונטערן פּולאווער אָז קיינער זאל נישט זען. וואָס וואָלט אַזאַ אַבראַמען געשען, ווער ער טראַגט איין מאָל אַזוועק כאַטש איין לעפעלע מאַרמעלאַדע צום שילעווער רב? ווען נישט זיין זונדעלע, וואָלט אַבראַם שוין לאַנג געווען אַ מוזלמאַן. ס'איז אים אַ נס געשען: בעניעק איז געוואָרן ראַבערטס פיפל.

דאָ, אין בלאַק, האָבן אַלע ליב זיך צו שטופן צו אַבראַמס נאַרע. ערשטנס, ווייל ער איז דעם פיפּלס פּאַטער. ס'איז גוט צו זיין נאַענט צו אַזאַ י'חוס. צווייטנס, אַבראַם דערציילט שטענדיק גוטע פּאַליטיק: „היטלער איז אַראָפּ...!“ „מ'וועט בקרוב עפענען די טויערן פון די לאַגערן...!“

קיינער פרעגט נישט פון וואַנען אַבראַם שעפּט די ידיעות. דאָס גייעט טראַגט זיך פון אויער צו אויער:

— פון וואַנען ווייסטו?

— ששש... אַבראַם...

שטענדיק איז ביי אַבראַמען אויף דער נאַרע פּול. דאָרט הערט מען „גוטע פּאַליטיק“.

אַבראַם איז זאָט. ער דרייט זיך אַרום אינעם בלאַק ווי אין אַ פענסיאַ-נאַט, און זינגט זיך תמיד אונטער אַ ניגונדל. נישט אינעם פון אַבראַמס צוהערערס שלעפּט מען ביי נאַכט אַרויס צו דער קופּע טויטע. נאָר זיין נאַרע איז שטענדיק פּול מיט גייע צוהערערס פון גייע טראַנספּאַרטן.

אַפּט מאָל פאַרבנעקט זיך דיר צו די פּנימער פון געטאָ פון וואַנען מען האָט דיך געברענגט. דו קוקסט דיך אַרום און דו געפינסט זיי נישט מער. איינציקווייז פאַרשווינדן זיי. פון וועווקע שוסטער איז פאַרבליבן בלויז אַ שאַטן. ער ליגט אויף דער נאַרע, שווייגט, און רירט זיך נישט פון אַרט. דאָס איז מער נישט יענער וועווקע שוסטער, דער לייטער פון שוסטערשאַפּ אין געטאָ. אַ סך שטאַרבן דאָ אַפּ פאַר דיינע אויגן. ערשט האַסטו מיט זיי גערעדט, דו געדענקסט נישט אָז זיי זאלן זיך האָבן אויף עפעס באַקלאַגט. זיי זענען אויף אַ האָר נישט געווען הונגעריקער ווי נעכטן, אייערנעכטן, אַט האַסטו זיי געזען, און אַט ליגן זיי אויף דער נאַרע אַזוי ווי פּרזער, מיט אַפּענע אויגן, זיי האָבן זיך גאַרנישט געענדערט. זיי זענען בלויז — טויט.

דו קאנסט קיין מאָל נישט וויסן צי דו שטאַרבסט נישט אין אַט דער איצ־
טיקער רגע.

שטיל אין בלאַק. אימהדיק שטיל. טויזנט העפטלינגס האַלטן איין דעם
אַטעם. באַלד וועט ראַבערט אַרויס פון זיין בלאַקשטיבל. ער וועט אַרויס־
קומען ווי אַ הערשער מישפטן זיינע אונטערטעניקע. זיגמונד דער געשטופל־
טער האַלט אַ צעטל אין דער האַנט. דאָרט זענען אויסגעשריבן די נומערן
פון די וואָס וועלן איצט ווערן געמישפט. קיינער ווייסט נישט צי דער
נומער וואָס אונטער דער הויט פון זיין אַרעם געפינט זיך נישט איצט דאָרטן
אין דעם ווייסן צעטל וואָס זיגמונד האַלט אין דער האַנט. אַ רחמנות נעמט
דיך אַרום אויף דיין נומער. דיין אוישוויצער לעבן קוקט צו דיר פון דאָרט
אַרויס מיט אַ שטומען געבעט. וואָס קאָנסטו העלפן ?

ראַבערט, דער בלאַקעלטסטער, איז אַ רייכסדויטש. מען דערקאָנט דאָס
באַלד. דער ייִחוס פון מלאַך־המוות הענגט איבער זיין קאַפּ ווי אַ הילע.
די ווענט האָבן פאַר אים דרך־ארץ. די ערד אויף וועלכער ער טרעט בוקט
זיך צו אים. ראַבערט ! ער טראַגט ווייסע זעמשענע הענטשקעס אויף די
הענט. פאַר וואָס ראַבערט איז געשיקט געוואָרן ווי אַ העפטלינג קיין אוישוויץ
ווייסט מען נישט. ער רימט זיך נישט ווי אַנדערע בלאַקעלטסטע מיט זיין
רייכער פאַראַגאַנגענהייט. אויף דער ברוסט פון זיין עלעגאַנטן, אויסגעפרעסטן
העפטלינגסראַק טראַגט ער דעם גרינעם פאַרברעכער־ווינקל, אַ סימן אַז
נאָך פאַרן קריג איז ער שוין געווען קרימינעל פאַרמישפט. מען זאָגט אַז
ער איז אַ געוועזענער סטודענט פון היידלבערגער אוניווערסיטעט. אַלע
בלאַקעלטסטע האָבן פאַר אים דרך־ארץ, ווייל מען ווייסט אַז מיט „קלייני־
קייטן“ גיט זיך ראַבערט נישט אָפּ, נאָר ווען עס דאַרפן פאַרקומען מאַסנ־
מאַרדן אינעם לאַגער, אָדער בשעת עס קומען אָן קיין אוישוויץ גרויסע
טראַנספּאָרטן מיט צענדליגער טויזנטער מענטשן, און מען דאַרף דאָס אַלץ
ליקווידירן במשך איין נאַכט, דעמאָלט באַנוצט זיך רודאָלף הויס, דער
קאָמענדאַנט פון אוישוויץ, מיט ראַבערטן. ער רופט אים אַרויס צו דער
באַנאַמפע ווי אַ מומחה צווישן מומחים.

שטענדיק, ווי נאָר ראַבערט באַווייזט זיך אין בלאַק, דערהערט זיך
פון ערגעץ אַ נאַרע דאָס טרילערן פון אַ קאַנאַריק. דער „פייפער“, אַ טשע־

כישער בחור. מען זעט אים כמעט נישט ארויס. אַ קאָפּ שטעקט אַרויס פון אַ דריט־שטאַקיקער נאַרע. די אויגן פאַרשלאָסן. די באַקן פון דאַרן פנים אָנגעבלאַזן ווי וועלשענע ניסהעלפטן וואָלטן געלעגן פון ביידע זייטן אין מויל. די בלייכע ליפן פאַררונדיקט, אויסגעצויגן ווי אַ טראַמפּייטל, מיט אַ קליין, רונדיק לעכעלע אין דער מיט.

שטענדיק, אַז ראַבערט גייט איבערן בלאַק, הערט זיך ווי אַ פאַר־בענקטער קאַנאַריק אין וואָלד וואָלט געטרילערט די ראַפּסאַדיע פון ליסט. דערנאָך, ביים מיטאַג־אויסטיילן, שטעלט דער ועלבער „קאַנאַריק“ אַרויס די צווייטע האַנט מיט נאָך אַ שיסל. ער קוקט צו ראַבערטן מיט טרערנדיקן געבעט אין די אויגן: די צווייטע שיסל איז פאַרן טרילן.

די טיר פון בלאַקשטיבל עפנט זיך. ראַבערט קומט אַרויס. דער בלאַק קוקט אויס ווי ער וואָלט געווען לידיק. טויזנט העפטלינגס האַלטן אין דעם אַטעם. בלויז זיגמונד שטייט אויפן רוקן פון לאַנגן אויוון־טראַטואַר, דער צעטל אין זיין האַנט. ראַבערט גייט מיט לאַנגזאַמע טריט. מען הערט דעם קרייץ פון זיינע שטייזל. פון אַן אייבערשטער נאַרע בייגט זיך אַרויס אַ קאָפּ, די אויגן פאַרשלאָסן מיט דבקות, דאָס האַרץ שפּרינגט הינטער די אויסגעטריקנטע ריפּנביינער ווי אַ פויגל אין שטייג, און דורך דער גע־ניאַלסטער מוזיקאַלישער שאַפּונג פון אַלע צייטן, טרילערט ער איצט אויס די בענקשאַפּט צו נאָך אַ שיסעלע זופּ.

זיגמונד דער געשטופלטער שפּרינגט אַראָפּ פון ציגלאויוון. ער הייבט אויף דעם שטעקן, גיט מיט אים אַ זעץ אין האַלץ לעבן אַרויסגעשטעקטן קאָפּ פון קאַנאַריק:

— גענוג!

די פאַרמאַכטע פאַרדבקותטיקע אויגן פון פייפער רייסן זיך אויף, ער קוקט צו דער וואַכיקער ווירקלעכקייט צו וועלכער מען האָט אים אויפ־געוועקט. דאָס טרילעריי ווערט איבערגעריסן אין דער מיט.

ראַבערט איז איצט אַרויסגעקומען צום בלאַק ווי אַ הערשער וואָס זעצט זיך אויף דער שטול מישפטן זיינע אונטערטאַנען. זיגמונד, דער שטובן־עלטסטער, האַלט אַ צעטל אין האַנט. דאָרט זענען פאַרשריבן די נומערן פון העפטלינגס איבער וועלכע ראַבערט וועט איצט אַרויסזאָגן זיין פּסק־

דין: וועמען אויפהענגען אין מיטן בלאק אויף די הענט, און וועמען „פינף-
און-צוואנציק אַם אַרש“, וועמען אַרײַנשטעקן דעם קאַפּ אין אַ לאַטרינע-
לאַך ביז ער וועט דערשטיקט ווערן, און וועמען אַוועקלייגן אויף דער ערד
און מיט אַ שטעקן מאַכן אַ „הושטאַווקע“ אויפן האַלדן. ס'איז די שעה פון
גרויסן מישפט. צוליב דעם איז ראַבערט איצט אַרויסגעקומען פון זײַן
שטיבל. טויזנט הערצער האַלטן אײַן דעם אַטעם.

באַלד וועט עס געשען.

נאָר ראַבערט האָט פּלוצלינג באַמערקט אויף אײַנער פון די נאַרעס
זיצן זײַן פיפל, בעניעק, זײַערע בליקן האָבן זיך צוזאַמענגעטראַפן ווי די
בליקן פון צוויי פאַרליבטע וואָס טרעפן זיך צופּעליק אויף אַן עפּנטלעך
אַרט. האָט ראַבערט פאַרגעסן דעם ציל נאָך וואָס אײַגנטלעך ער איז איצט
אַרויסגעקומען צום בלאַק. ראַבערט דרײַט זיך הין און צוריק אַקעגנאַבער
דער נאַרע אויף וועלכער בעניעק זיצט, ווי אַ פאַרליבטער הינטערן פענצ-
טער פון זײַן געליבטער. ראַבערט ציט די ווייסע, זעמשענע הענטשקעס
אויף זײַנע הענט, יעדן פינגער באַזונדער. ער קלאַפט מיטן שטעקן אין
דער גלאַנציקער קאַלעווע פון זײַן שטיוול, און זײַן פנים שמייכלט דיסקרעט,
פאַרליבט, אין זיך אַרײַן.

בעניעק זיצט אויפן ראַנד פון דער אײַבערשטער נאַרע, ביידע פּיסלעך
הענגען אַראָפּ אין בלאַק אַרײַן. הינטער זײַן רוקן ליגט אַבראַם, זײַן פאַטער,
און נײַט צו בעניעקן אַ קנעפל וואָס האָט זיך אָפּגעריסן לעבן די שעלקעלעך.
בעניעק טראַגט אַ ווייסן, וואַלענעם פּולאַווער, אויסגעפאַסט, פאַרמאַכט
ביז אַרױף צום האַלדז. דאָס האָט ראַבערט אים געבראַכט אַ מתנה פון דער
באַנראַמפּע. אַרום האַלדז איז דער פּולאַווער פאַרלייגט טאַפּלט, ספּאַרט-
מעניש. בעניעק טראַגט שײַנע רײַטהויזן, אויסגעפאַסטע אויף די קניען,
אַרײַנגעלאַזטע אין שײַנע, הויכע שטיוועלעך. די הויזן האָט דער זשיכלינער
שניידער אויפגענייט ספּעציעלע פאַר דעם פיפל. ער האָט זײ פאַרענדיקט
אַ טאַג פּרױער אײַדער ער איז אַוועק אין קרעמאַטאָריע.

ראַבערט האָט הנאה געהאַט צו קוקן צו זײַן פיפל פון דער ווייטנס,
דווקא אַט אַזוי, בשעת ער זיצט דאָרט אויבן מיטן רונדן מלאַך-פּנימל, מיט
די רױטע, פּולע ליפעלעך, און מיט דעם מיידליש-שקאַצישן גלאַנץ אין די

אויגן. דווקא דאָס רייצט ראַבערטן צום שטאַרקסטן. ראַבערט איז שטאַלק.
אַלע ווייסן אַז ער האָט איצט דעם שענסטן פיפל אינעם לאַגער.

אַז זיגמונד דערלאַנגט ראַבערטן דעם צעטל מיט אויפגעשריבענע
נומערן, גייט אַדורך אַ ציטער אינעם בלאַק. ראַבערט האַלט דעם צעטל
אין האַנט. קוקט אין אים אַריין. הייבט ווידער אַרויף די אויגן צום פיפל,
און לאַזט זיי ווידער אַראָפּ צום צעטל. ער שמייכלט אינעם צעטל אַריין,
און ס'איז קאָנטיק אַז ער טראַכט אַ האַר גישט פון דעם וואָס עס איז
געשריבן אינעם צעטל. מען זעט, אַז ער טראַכט איצט פון גאָר עפעס
אַנדערש. אַ צופרידענער שמייכל איז אויסגעגאַסן אויף זיין אויסגעראַזירטן
פנים. ראַבערט צעקנייטשט דעם צעטל מיט די פינגער. דער צעטל ווערט
קלענער, קלענער. מען זעט אים מער גישט אַרויס פון דער פאַרמאַכטער
פויסט, אַ שטייגער און אויסגעשטראַכענע, אַנווערטיקע זאָך! אַ וועקסל וואָס
זיין צאָלטערמין איז שוין אַריבער. ראַבערט שטעלט צוריק אַן זיין ערנסט,
שטרענג פנים. נאָר טויזנט הערצער פילן אַז דאָס איז בלויז אַנשטעל.
הערצער פון העפטלינגס קאָן מען גישט אַפּנאַרן. ראַבערט קלאַפט איצט
שטאַרקער מיטן שטעקן אין די כאַלעוועס פון זיינע שטיוול, דרייט זיך
אַרויף און אַראָפּ, און רעדט אַריין צו די נאַרעס מיט אַן אַקטיאַרישער,
טיפער באַריטאַן-שטימע:

— היינט האָט איר אַמנעסטיע! — שרייט ער אויס, — נאָר אויב זיגמונד
וועט מיר אַ צווייט מאָל דערלאַנגען אַ צעטל, וועט דער גאַנצער בלאַק
מאָכן „ספּאַרט“ לויט מיין פּערזענלעכער קאַמאַנדאָ!

אינעם בלאַק ווערט ליכטיק. ווי אַ זון וואַלט פּלוצלינג אויפגעשיינט.
בעניעק שאַקלט מיט די אַראַפהענגענדיקע פּיסלעך אין דער לופט. ער כאַפט
אויף דעם צוגעוואַרפענעם שמייכל פון ראַבערטס אויגן, און שיקט אים
צוריק אַ שמייכל ווי אַ יונגע פּרינצעסין צו איר ריטערלעכן קאַוואַליר וואָס
האַט נאָר וואָס העלדיש געזיגט אין אַ דועל צוליב איר פּבוד. אַבראַם ציט
דעם לאַנגן נאָדל-פּאַדעם פון צוגענייטן קנעפל, כאַפט דערביי אַ זייטיק
קוקעלע מיט אַ ווינקל אויג צו ראַבערטן און שעפט הינטער בעניעקס
רוקן נחת. ער פילט זיך דאָ, אויף דער שימחה, אַ שטיקל מחותן. ער האָט

הנאה פון ראבערטן, א שטייגער, ווי דער פאטער פון דער כלה וואס שעפט
נחת פון זיין געראטענעם חתן.

- 2 -

בלויז דריי ווערטער רייסן זיך אַ מאָל אַרויס פון פראַפּעסאָר ראַפּאַעלס
מויל: די נעמען פון זיין פרוי און צוויי קינדער. די פראַנצויזן וואָס ליגן
לעבן אים הערן דאָס און זייער שווייגן אויף דער נאַרע ווערט דערנאָך
געדיכטער, שווערער, אומדערטרעגלעכער. נישטאַ פאַר חיים-יידלען ווהין
צו אַנטריינען פון אַט דער נאַרע. ראַבערט איז שוין אַרויס פון בלאַק,
און די בלאַקשפּערע ציט זיך ווייטער.

נעמען פון קינדער. דאָס צעשניידט חיים-יידלען דאָס האַרץ. איידער
ער איז אַרויס פון בונקער, האָט די קליינע בעלאַ אים אַרומגעכאַפּט: „טאַטי,
ווי אַהין גייסטו?“ ער איז אַרויס פון בונקער זען צי מען קאָן אַנטלויפן
פון געטאַ. איין מאָל איז ער שוין אַנטלאָפן פון אַ ברענענדיקן געטאַ צו-
זאַמען מיט דבורטשען און מיט דער קליינער בעלאַ אויף דער האַנט.
דעמאָלט איז דאָס אים געלונגען. דאָס מאָל האָבן די דייטשן אים געכאַפּט.
ער ווייסט נישט וואָס עס האָט פאַסירט דערנאָך מיט דבורטשען און בעלאַן.
אפשר האָבן זיי זיך געראַטעוועט? זיי זענען דאָך פאַרט געבליבן אין בונקער.
בעלאַ וועט נישט וויינען. בעלאַ איז איצט אַלט דריי און אַ האַלב יאָר.
ביי אַלע קינדער-אַקציעס אין געטאַ האָט דאָס קינד נישט געוויינט. אין
אַ פאַרמאַכטן קאַסטן איז זי געלעגן און נישט געוויינט. נישט איין מאָל
זענען די דייטשן געשטאַנען לעבן קאַסטן, אָבער בעלאַ האָט נישט אַרויס-
געלאָזט קיין פיפּס. זי האָט שוין געוואָסט ווי אַזוי זיך אויפצופירן בשעת
אַ דייטשישער אַקציע.

„טאַטי, ווי אַהין גייסטו?..“

ס'איז געווען פינצטער אינעם בונקער. ער פילט נאָך איר פנימל אויף
זינע באַקן, אירע הענטלעך אַרום זיין האַלדז. זי האָט זיך געדריקט צו
אים פעסט...

דריי ווערטער: נעמען פון זיין פרוי און זיינע צוויי קינדער לאַזט
פראַפעסאָר ראַפּאַעל הערן.
חיים-יידל האָט מער נישט געקאָנט איינליגן אויף דער נאַרע.

* * *

אַבראַם איז געזעסן אין דער מיט פון נאַרע. אַרום אים העפטלינגס.
ליגנדיק אויף די בייכער, מיט אויפגעהויבענע קעפּ צו אים. צווישן אַבראַם
פיס זענען געשטאַנען, ווי אויף אַ געדעקטן טיש: אַ טעפעלע מאַרמעלאַדע,
אַ גרויסע פייקע ברויט, אַן עקל פון אַ ווורשט, אַ שיין אַלומיניום-שעכטעלע
פאַרמאַכט מיט אַ דעקל, וואָס אינעווייניק האָט אַבראַם געהאַלטן מאַרגאַרינע.
אַבראַם האָט מיט אַ מעסערל — געמאַכט פון אַ לאַנגן נאַגל — געשניטן
מוציאלעך פון דער פייקע. געעפנט מיט צוויי פינגער דאָס דעקל פון
אַלומיניום-פּושקעלע, אַוועקגעלייגט עס געלאָסן, און געשמירט מאַרגאַרינע
אויפן ברויט. דערנאָך אַרויפגעשמירט מאַרמעלאַדע, צעשניטן מיטן מעסערל
קליינע „קאָזעלעך“, איינגעשטאַכן מיט שפיץ מעסער אין איינעם פון די
קאָזעלעך, און אַט אזוי דאָס געשטעקט מיט גרויס פּוונה טיף אין מויל אַריין,
צוריק אַרויסגעצויגן דאָס מעסערל פון די צוזאַמענגעפרעסטע ליפּן, בשעת
די צענדלינגער אויגן באַגלייטן זיין יעדע באַוועגונג און פּילן דערביי ווי
נישט אַבראַם וואַלט דאָס געטאָן, נאָר אויך זיי, די צוקוקערס, נעמען די
„קאָזעלעך“ אין מויל אַריין, פאַרקוועטשן די ליפּן, נאָר זייערע ציין קיינען
דאָס שפּייעכץ אין מויל.

חיים-יידל קוקט און עס ברענט אין אים דער צאַרן. ער וואַלט איצט
געווען פעיק אַנצוכאַפּן די מיאוסע נבלה ביים טרייפּענעם גאַרגל און אים
דערווערגן. דער מנווול קאָן דען נישט דערשטיקט ווערן מיט זיין פרעסעריי
ביי נאַכט, ווען עס זעט נישט קיינער? דווקא איצט מוז ער פרעסן אזוי
בנעצמות? נאָר חיים-יידל ווייסט אַז קיינער האָט נאָך אים נישט געשיקט.
ער איז אַנטלאָפּן פון זיין נאַרע ווייל ער האָט געפּילט אַז דאָרט וועט ער
פון זינען אַראָפּ. יעדן ציט צו אַבראַם נאַרע. יעדן ציט צו קוקן ווי מען

עסט. די שלייפן קלאפן אין קאפ ווי מיט האַמערס. אַבער קיינער האָט נישט
קײן כוח זיך אַוועקצורײסן פון דער סעודה.

אײן גאָט ווייסט ווי פיינט ער האָט אַבראַמען. עס שטינקט פון אים
דאָס פיפלישקייט פון זײן זון. פון דעסטוועגן ציט עס דיך צו זײן נאַרע.
דאָרט, בײ ראַפאַעלן און בײ די פראַנצױזן, הערשט דער טױט. אַבער בײ
אַבראַמען אױף דער נאַרע הערשט דאָס לעבן. נאָר דער מנווול האָט נישט
אין זיך קײן פונק פון אַ יידיש האַרץ. אַנומלט זאָגט ער צו אים: „חיים-
יידל, שאַף מיר אַ פושקעלע צו מאַרגאַרין!“ איז ער געלאָפן צו דער
לאַטרינע, זיך געדרייט צוויי טעג, געקריגן מיט שטעקנס פון קאַפּאַס, ביז
ער האָט געפונען אַט דאָס אַלומיניום-פושקעלע. אַ פושקעלע אַ גאָלד! דער
רוס האָט פאַרלאַנגט צוויי זופן. ווען ער וואַלט דעמאָלט געהאַט אַ פייקע
ברױט, וואַלט ער געקאַנט נתעשר ווערן. אַט דער טרייפּענער בײן וואַלט
געפלאַצט און געמוזט געבן פיר פאַרציעס ברױט פאַר אַזאַ פושקעלע. נאָר
וואָס האָט ער געהאַט אַן אַנדער עצה ווי אַרײנצופירן דעם רוס צו אַבראַמען!
און אױב דער אױסוורף האָט שױן געהאַנדלט מיטן רוס גופא, איז לױט
זײן יושר אױסגעקומען אַז חיים-יידל איז אים שױן מער נישט נײטיק.
ס'האַט דעם מנווול אַפגעגליקט. זײן זון איז געוואָרן פּיפל. ווען נישט,
וואַלט ער שױן פון לאַנג געפּלױגן דורכן קױמען.

אַבראַם האַלט אין זײנע הענט דאָס עקל פון וורשט. ער רעדט געלאַסן,
בשעת זײנע צײן בײסן בנעימות קליינע שטיקלעך אַרום דעם וורשט.
אײנציקווייז קוקט עס אױס ווי דאָס וורשטפלייש אין דער הױט וואַלט
געזעסן ווי אין אַ בעכערל.

די אַרומליגנדיקע אױף דער נאַרע הערן נישט אַ וואָרט וואָס ער רעדט.
זײערע אױגן זענען אײנגעשטאַכן אינעם רױטלעכן פלייש פון וורשט וואָס
ווערט וואָס אַ מאַל שפּיציקער אין דעם מיטן פון הױט-בעכערל. אַבראַם
בײסט ווידער אַפ אַ שטיקל מיט די שפּיצן צײן, נאָטשט עס אין מױל ווי
אַ זיסקײט, און די אױגן פון די אַרומיקע נאָטשן עס מיט אים צוזאַמען,
בציבור. נאָר אַנשטאַט דעם וורשט, נאָטשן זײ די צונג אין מױל.

— אױב די טערעזיענשטאַטער האָבן געהערט, — ציט אַבראַם די
ווערטער, — נאָך אײדער מען האָט זײ געבראַכט קײן אױשוויץ, וועגן

דעצידירגנדיקע שלאכטן אין קרים, — אבראם בייסט מיט איין מאָל אָפּ
דאָס שפיצל אין דער מיט פון בעכערל, — ייִדן! איר הערט? ווי באַלד
דער פראַנט קומט צו צו דער פוילישער גרענעץ, זענען מיר פריי!..
חיים-יידל פילט אַז ער קאָן מער נישט שווייגן. די ווערטער רייסן
זיך אַרויס פון זיין מויל:

— און אַז די „יאַסעלעך“* וועלן נאָך צוקומען צום קרימער העלדזל,
איז ככככ... — פאַרקוועטשט חיים-יידל די פויסט לעבן אַבראַם אויגן;
ער שטעקט אַרויס די צונג ווי אַ דערוואַרגענער, — איז ככככככ... ככככככ...
און ער פילט בשעת-מעשה אַז נישט דעם דייטשס האַלדז וואַרגט ער איצט,
נאָר אַבראַם.

— בהמה, וואָס אַמפערסט דו זיך! — שרייט אַבראַם, — אַט דאָס
זעלבע זאָג איך דאָך! איך האָב נאָר פאַרגעסן צו פּרעגן ווי ווייט קרים
איז פון דער פוילישער גרענעץ. אויב קרים איז נאָענט, וועט מען היינט-
מאָרגן עפענען די טויערן פון לאַגער.

די אויגן פון די אַרומליגנדיקע אַרום אַבראַמען קוקן אויפן ליידיקן
הויט-בייטעלע פון וורשט. מעגלעך אַז צווישן זיי זענען פאַראַן אַזעלכע
וואָס נישט נאָר ווייסן זיי וווּ עס געפינט זיך קרים, נאָר זיי גופא האָבן
אפּשר געוווינט אין די ווילעס פון שיינעם יאַלטע. נאָר איצט, בשעתן
געאַמפּעריי צווישן חיים-יידלען און אַבראַמען, הערן זיי אַפילו נישט וועגן
וואָס אייגנטלעך מען רעדט דאָ. די ווערטער: „קרים“, „יאַסעלעך“, „פוילישע
גרענעץ“, „עפּענטן די טויערן“ — קלינגען אין זייערע אויערן ווי עכאַס
פון ווייטע, אויסגעוויילטע ווערטער; ווי ליידיקע פּעסער פון מיטאַגנאָפּ,
וואָס ס'איז נישטאַ דאַרט אַפילו וואָס אויסצולעקן. זיי ווייסן נישט וועגן
וואָס מען אַמפּערט זיך דאָ אַצינד. איינס ווייסן זיי: אַבראַם איז גערעכט!
ווייל אַבראַם עסט וורשט. און נאָך אַ זאַך ווייסן זיי: אַז פאַר דעם ליידיקן
הויט-בייטעלע וואָס געפינט זיך נאָך אין אַבראַם הענט וואַלטן זיי איצט
אָועקגעבען אַלץ, אַלץ. און ווען אַפילו מען דערלויבט זיי אין דער

* „יאַסעלעך“ — רויטע אַרמיער, אויפן נאָמען פון יאַסיף סטאַלין.

איצטיקער רגע ארויסצוגיין אויף דער פריי וואַלטן זיי דערויף גלייך מוותר
געווען פאַר דעם לידיקן הויט־בייטעלע פון ווורשט.

* * *

חיים־יידל איז געקראַכן איבער די ליגנדיקע אויף די ברעטער. ער
האַט זיך געוואַלט אַדורכשלאַגן צו דער נאַרע וווּ עס ליגט וועווקע שוסטער.
עטלעכע נאַרעס ווייטער פון אַבראַמען ליגט דער פייפער. חיים־יידל קוקט
צו אים. דער פייפער גראַבלט עפעס אַרויס פון קעשענע מיט צוויי צונויפ־
געקוועטשטע פינגער, שטעלט עס אָן אַ קעגן די אויגן, קוקט אַ רגע, און
נעמט דאָס אַריין צווישן די ציין. אַוודאי ברויט־קרישקעלעך. נאָר חיים־יידל
קאָן נישט פאַרשטיין ווי אַזוי איז מעגלעך אַז אין אַ טאַש זאָלן זיך האַלטן
ביז איצט ברויט־קרישקעלעך. ווי אַזוי ווייסט עס אַ מענטש אַז אין זיין
קעשענע ליגן אַזעלכע קרישקעלעך און ער קאָן זיך איינהאַלטן ביז איצט,
אַ גאַנצע נאַכט! אַ גאַנצן פרימאַרגן! פון וואַנען נעמט זיך צו אַ מענטש
אַזאַ כוח?!

לעבן פייפער ליגן איינס לעבן אַנדערן צוויי שיסעלעך מיט די רוקנס
אין דער הייך. זיי ליגן ווי צוויי לעבעדיקע באַשעפענישן וואַלטן זיך וואַרעמען
לעבן זיין זייט. צוויי שיסעלעך. ער טראַגט זיי שטענדיק מיט זיך. ס'אַ גרויסע
פּריווילעגיע. ווי זיי וואַלטן געווען זיין אייגנטום. קיינער אין בלאַק טאַר
נישט האַלטן ביי זיך קיין שיסל. זיינע שיסעלעך זענען אויסגעוואַשן, ריין.
עס שמעקט פון זיי דער געטלעכער טעם פון זופ. אויף איינער פון זיי זענען
נאָך פאַראַן ווייסע פלעקעלעך, אַן איבערגעבליבענער זכר פון עמאַל.

אַט איז אַ גליקלעכער מענטש, טראַכט חיים־יידל. מ'קאָן קיין מאַל
נישט וויסן אינעם לאַגער פון וואַנען עס קאָן קומען די הילף. אַט האַט
אַ מענטש אין אוישוויץ זיך פּיין איינגעאַרדנט, און ער וועט לעבן. ער איז
שוין פאַרזיכערט. די שטוב־דינסט ווייסן אַז ער מעג האַלטן די צוויי שיסלעך
אין די הענט בשעת מען טיילט די זופ. ס'איז לעגאַל. דער פייפער! ביים
פאַס שטעלט ער אַרויס איין שיסעלעך. ער באַקומט די פאַרציע ווי יעדער
איינער. און מנייה־זביה שטעלט ער אַרויס די לינקע האַנט מיטן צווייטן

שיסעלע. ראבערט הייבט אויף די אויגן פון פאס זופ. דער פייפער קוקט מיט אַ ציטערניש. דו קאנסט קיין מאָל נישט וויסן מיט וואָס דאָס קאָן זיך ענדיקן. ביי דער נאָז הייבט ביי אים אַן צוקן. אין זיינע אויגן ליגן תחנונים : דאָס בין איך, דער פייפער ! ער איז גרייט, אָט אַזוי שטייענדיק מיטן צווייטן שיסעלע אין דער אויסגעשטרעקטער האַנט, אַנצוהייבן טרילערן. ווי אַ קאַנאַריק, שוין, אין דער איצטיקער מינוט. ראבערט מעג אָפילו אויסקלויבן סאַראַ סימפאָניע ער וויל. נישטאָ אויף דער וועלט אַזאַ מוזיקאַלישע שאַפונג וואָס ער, דער פייפער, זאָל זי אַט-אַדאַ. שטייענדיק ביים פאַס. נישט קאַנען אַרויסברענגען פון דעם רעדעלע וואָס ער וועט באַלד מאַכן מיט די ליפן. אַדראַ, זאָל ראבערט אים איצט אויספרוון.

נאָר ראבערט האָט גאַרנישט בדעה אים אויסצופרוון. ראבערט האָט בלויז אויפגעהויבן די אויגן, צו זען ווער ס'איז דאָס דער וואָס האָט געוואָגט אים אונטערצושטעלן אַ צווייט שיסעלע מיט דער לינקער האַנט. אַהא, ס'איז דער פייפער ! אויב אַזוי, אין אַרדענונג. ביטע זייער ! פאַרקערט : איצט טוט ראבערט אַ לאַז אַראָפּ דעם לעפל טיף ביז צום דנאָ פון פאַס. דאָרט וווּ עס רוען די לעגענדאַרע אוצרות, דאָס אמתע געדיכטע. נישט דאָס וואָסער וואָס שווימט אַרום אויבן. די אויגן קריכן אַזש אַרויס בשעת ראבערט פישט פון דאָרט אַרויס אַ פולן לעפל. גאָט מיינער ! מען דערועט ווונדערלעכע זאַכן. אַ שטייגער די פאַרכישופטע אַטלאַנטידע וואָלט קאָפּיער געשווומען פון אַקעאַן. ביטע זייער ! ס'איז דאָך דער פייפער !

אַזאַ פאַרציע זופ איז גאַרנישט אַפצושאַצן. חיים-יידל האָט נאָך נישט אין זיין גאַנץ לעבן געהאַט דאָס גליק צו פאַרזוכן דעם טעם פון אַזאַ זופ. און ווער ווייסט צי ביי זיין לעבן וועט אים שוין אויסקומען עס טועם צו זיין ! ער וואָגט אָפילו נישט צו חלומען פון אַזאַ פראַמינענטן-זופ. נישט אומזיסט קאַנען זיך ביים פייפער אין דער קעשענע פאַרוואַלגערן ברויט-קרישקעלעך אין דער איצטיקער שעה.

חיים-יידל האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפן עק פון דער גאַרע. ער האָט זיך צוגעבויגן צו די פיס פון פייפער ווי אַ געשלאַגענער הונט וואָס בעט די לאַסקע פון באַלעבאַס. ער האָט זיך געפילט זייער קליין און זייער

אַרעם אַקעגן אים. ער האָט נישט געוואוסט ווי אזוי צו עפענען דאָס מויל
און וואָס ער זאָל אָנהייבן רעדן.

דער פייפער איז איצט געווען זייער באַשעפטיקט. ער האָט עקשנותדיק
געזוכט אין די ווינקלען פון דער קעשענע. זיינע צוויי פינגערשפיצן האָבן
ווייזט אויס מער גאַרנישט געפונען.

חיים-יידל האָט אויפגעוהויבן צו אים די אויגן. פון זיין מויל האָט זיך
אַרויסגעריסן :

— דו האָסט געלערנט פון קליינערהייט דאָס פייפן ?

דער פייפער האָט געקוקט אויף דעם "עפעס" צווישן זיינע שפיץ פינגער
וואָס ער האָט נאָר-וואָס אַרויסגעגראַבלט פון קעשענע :
— ניין, — האָט ער סיי ווייך, סיי גלייכגילטיק געענטפערט.

חיים-יידל האָט נישט געוואָלט דער שמועס זאָל זיך אַט אזוי ענדיקן.
ער האָט געוואָלט ווייטער ציען דעם געשפרעך מיטן פייפער. ער איז אויסן
געווען עפעס צו דערגרייכן פון דעם שמועס.

— אין דיין מישפחה האָבן אַוודאי אַלע געקאַנט פייפן. זיי לעבן ? —
האָט חיים-יידל געפרעגט.
— ניין, מיין פריינד.

"מיין פריינד" ... חיים-יידל האָט דערפילט אַ נאַענטקייט און אַ מאַדנע
וואַרעמקייט אינעם האַרץ. עפעס-וואָס האָט אים שוין איצט פאַרבונדן מיטן
פייפער : דעם פייפערס מישפחה לעבט אויך נישט. ס'איז אַ בשותפותדיקע
איינזאַמקייט. איין מישפחה. האָט ער דרייסטער געפרעגט :

— מסתמא אַ שווערע זאַך, דאָס פייפן ... אין דער היים ביסטו אַוודאי
אַרויסגעטרעטן מיט פייף-קאַנצערטן ?

— קאַנצערטן ? יא, מיין פריינד. אין אַלע הויפטשטעט פון אייראָפּע
בין איך אַרויסגעטרעטן מיט קאַנצערטן. אָבער דעמאָלט האָב איך נישט
געפייפט. איך האָב געשפילט פידל.

די צוויי שיסעלעך זענען געלעגן לעבן זיין זייט. חיים-יידל האָט אויף
זיי געקוקט. עס האָט זיך אים אויסגעדאַכט : איינס איז פול מיט אַ גע-
וויינלעכער פאַרציע זופ. אַזעלכע ווי אַלע קריגן, נאָר דאָס צווייטע, מיט

די עמאל-פלעקן, איז פול מיט דער ריכטיקער פארציע. בלויז געדיכטס.
פול ביז צום ראנד.

— לערן מיך אויס פיפן —

די ווערטער האבן זיך מיט אַ מאַל אַרויסגעריסן פון חיים-יידלס האַלדז.
דאָס וואָס ער האָט מיט אַ מינוט פּרִיער נישט געוואָסט ווי אַזוי ער זאָל
עס זאָגן, מיט סאַראַ ווערטער ער זאָל עס אַנקליידן, האָט זיך פּלוצלינג
איצט אַ ריס געטאַן פון זיין האַלדז מיט די סאַמע פשוטסטע ווערטער:
"לערן מיך אויס פיפן..."

חיים-יידל האָט זיך אין דער ערשטער רגע דערשראַקן, ער האָט מורא
געהאַט אַז ער האָט געמאַכט אַ פעלער. ער האָט דאָס צו שנעל און דראַסטיש
אַרויסגערעדט, אָן דער צוגרייטונג ווי עס איז דער מינהג צווישן סוחרים
בשעת איינער וויל ביים צווייטן אַרויסנאַרן אַ קראַנט שטיקל סחורה. אָבער
נאָך מער האָט חיים-יידל זיך געוואַנדערט וואָס אויף דעם פיפער האָבן
זיינע ווערטער לגמרי נישט געמאַכט אַזאַ איינדרוק ווי ער האָט זיך דאָס
פאַרגעשטעלט. יענער האָט רויק, מיט אַ ווייכער, וואַרעמער שטימע גע-
ענטפערט:

— טרענינג, מיין פריינד, נישט מער ווי טרענינג.

חיים-יידל האָט פאַרשטאַנען אַז מיט די ווערטער וויל זיך דער פיפער
אַרויסדרייען פון אים. ס'איז קלאַר ווי דער טאַג. יענער מאַכט עס נאָר אויף
אַן איידעלן אופן. מען זעט אַז ער שטאַמט פון אַ זיידענעם אַפּשטאַם. נאָר
אויף דעם זעלבן איידעלן אופן וויל יענער פון אים אויך פטור ווערן. אין
האַרצן האָט ער אויף אים נישט געהאַט קיין פאַראיבל. ער האָט אים פאַר-
שטאַנען. ער איז מיט אים מסכים געווען. נאָר גלייכצייטיק האָט ער אים
געוואַלט איבערצייגן אַז ער, חיים-יידל, האָט כאַמת נישט בדעה אים מסיג-
גבול צו זיין.

— איך שווער דיר! איך פאַרזיכער דיר ביי אַלע הייליקייטן, אַזוי
זאָל איך דערלעבן צו זען מיין ווייב און קינד, אַז איך וועל נישט פיפן
דאָ אין בלאַק! איך וועל אַרויסגיין פיפן אין אַנדערע בלאַקן!
טרערן זענען געשטאַנען אין חיים-יידלס אויגן. ס'האַט אים פאַרשטיקט

אין האלדו. ער האט פלוצלינג אראפגעלאזט דעם קאפ צו דעם פייפערס פיס.
ער האט זיי ארומגעקאפט מיט די הענט און אין זיי אריינגעכליפעט :
— לערן מיך פייפן. איך וויל לעבן ! אפשר וועל איך נאך קאנען א מאל
האלטן מיין קליינטשיק, פיצל קינד אין מינע הענט ! בעלא ! בעלאשי !
וועסט זען, דער טאטע וועט זיך אויסלערנען פייפן !..

3

חיים יידל האט זיך אפגעשטעלט אין מיטן גאנג : צו וואס אייגנטלעך
גיט ער איצט ארויס צו דער לאטרינע ? — האט ער זיך געפרעגט.
ס'איז געווען די ערשטע העלפט פון טאג. טויזנטער אזעלכע ווי ער
האבן זיך לעבן אים פארבייגעשלעפט. דער וועג איז געווען פול מיט זיי.
א ווימלדיקע מאסע. איינער גלייך צום אנדערן, ווי וואנדערנדיק זאמד
אין א מידבר. וואס וועט ער ארויפגיין צו דער לאטרינע, אז ער האט נישט
מיט וואס צו האנדלען ? ער האט נישט וואס צו פארקויפן און האט נישט
מיט וואס צו קויפן. זיין לעבן שלעפט זיך אים נאך אויפן אוישוויצער
הינטערוועג, נאקעט און אויסגעטריקנט, אנווערטליק.
ער האט שוין אלץ געפרוהוט טאן אין לאגער : ער האט שוין צוגעהאלפן
וואסן העמדער פאר שטובן-עלטסטע, באדינט רייכע פראמינענטן, געפוצט,
געקערט, געוואשן טעלערס, — נאר שטענדיק, אנטשטאט א באלוינונג, האט
ער געקריגן א קאפע. אז ער האט זיך אנגעבאטן אויסצופירן די ארבעט,
האט יענער מסכים געווען. יא, פאר וואס נישט ? ביטע זייער. אבער דער-
נאך ביים באצאלן, האט ער באקומען א זעץ איבערן קאפ פון פונקציע-
אייגנטימער. צום פארדינסט זענען פאראן בילכערע, וואס זענען געקומען
פאר אים.

אלע פונקציעס באזעצט.

מיט וואס וועט ער האנדלען אז ער האט נישט וואס צו פארקויפן ?
אז ער גופא איז אנווערטליק ? א סך הימל איז דא פאראן. א סך בלאקן.
סלופעס לעבן די שטעכלדראטן. רויך פון דער קרעמאטאריע, — און שוין.
מער גארנישט. ווייזט אויס אז דער „פייפער“ איז אן ארגנטלעכער מענטש.

מען דערקאנט עס באלד. א זידענער אפשטאם. ער האט אים באמת געוואלט העלפן.

ער האט זיך געשלעפט לענגאויס די בלאַקן.

אויפן פלאץ, הינטערן בלאַק 1, האבן די גריכן זיך געבאקסט. געאיבט זיך און צוגעגרייט נייע טפארט-נומערן. סאלאניקער יידישע בחורים, יידישע קינדער, ווער וואלט עס געגלויבט, — טראכט היים-יידל, — אז אזעלכע זענען יידן? ער האט ערשט געדארפט קומען קיין אושוויץ כדי געווייר צו ווערן אז אזעלכע שווארצע, אפגעברענטע פנימער מיט אזעלכע אויסגעמוסקולירטע הענט און פיס זענען זיינע ברידער, פלייש פון זיין פלייש און בלוט פון זיין בלוט. און כאטש זיי ווייסן נישט קיין איינציק יידיש ווארט אויסצורעדן, קומט ארויס דער „שאַלאַם“ פון זייער מויל ווי א לעבע-דיקער פסוק פון חומש. יעדן זונטיק שפילן זיי אַפ א „באקסמעטש“ אויפן פלאץ לעבן דער קיר, ספעציעל לכבוד דעם לאַגער-עלטסטן און זיין טוויטע. די באַקסערס. איצט מאַכן זיי איבונגען.

שמואליק, דער מאַגאַזינער פון ברויטלאַגער, שטייט אויף דער שוועל פון מאַגאַזין-בלאַק, קוקט און שעפט נחת. פלוצלינג דרייט זיך שמואליק אויס, פאַרשווינדט אין דער טונקלקייט פון מאַגאַזין, באַווייזט זיך באלד ווידער, און וואַרפט זיי צו פון ביידע הענט צוויי לאַנגע ברייטלעך, ווי מען וואַרפט בלומען אויף אַן אַרענע. די באַקסערס, וואָס זענען ראַנגלענדיק געווען פאַרפלאַכטן איינער אינעם לייב פון אַנדערן, טיילן זיך פונאַנדער כהרף-עין, רייסן איבער דעם געראַנגל, כאַפן די צוויי ברייטלעך פון דער ערד, שמייכלען מיט ווייסע ציין צו שמואליקן, זאָגן עפעס מיט אַ הייזעריק קול אויף גריכיש, און פאַרשווינדן. אויס באַקסן זיך.

איצט ערשט כאַפט היים-יידל דעם שכל: נישט אומזיסט האַבן זיי זיך אַוועקגעשטעלט מאַכן איבונגען דאָ, הינטערן בלאַק 1, וווּ עס געפינט זיך דער פראָדוקטן-מאַגאַזין. יידישע קינדער, וואָס ווילן זיי דען? לעבן ווילן זיי! גריכנלאַנד. אומעטום זענען פאַראַן יידן. קיין מאַל האַט ער נישט געוואָסט אז אין גריכנלאַנד קוקן די יידן אויס אזוי גוייש. יידישע קינדער. אַט האַבן זיי זיך אויסגעזוכט אַ פרנסה: באַקסן איינער דעם צווייטן, און מאַכן דערפון אַ לעבן. קיין איינער פון זיי איז נישט קיין שטובן-דינסט. קיין איינער פון

זיי איז נישט קיין בלאַקעלטסטער. כאַטש מיטן קלענסטן פינגערל פון איין האַנט וואָלט אַזאָ איינער געקאָנט אַוועקלייגן פּרוכטנבויםען. פּרוכטנבוים איז דאָך אַפילו נישט ווערט צו זיין די כּפּרה פאַר דעם מינדסטן נעגעלע פון אַזאָ איינעם. „שאַלאַם!“ — קיין איין יידיש וואָרט קאָנען זיי נישט אַרויס-זאָגן. אָבער „שאַלאַם“ זאָגן זיי פון דעסטוועגן פאַרט צו די יידן אין בלאַק. אַפט מאָל דעמאָנסטרירן זיי זייער יידישקייט דערמיט וואָס בשעת שמואליק וואַרפט זיי צו אַ ברויט, ווייזן זיי אַז זיי קאָנען אויך זאָגן „המוציא“ פאַרן אַריינבייסן די ווייסע ציין אין ברויט. פּרוכטנבוים, ימח שמו וזכרו! דער קצב!... דער מערדער!...

חיים-יידל דרייט זיך אויס. ער גייט צוריק, וועג-ארויף, צום לאַגער. נאָר דער געדאַנק לאַזט אים נישט אָפּ: צוויי ברויט! צוויי גאַנצע, לאַנגע ברייטלעך! ווען ער וואָלט געקאָנט זייער שפּראַך, וואָלט ער מיט זיי גערעדט וועגן דער זאָך. דאָס גוטסקייט קוקט אַרויס פון זייערע אויגן. אפשר ברויכן זיי מען זאָל זיי אַ העמד אויסוואַשן? כאַטש ער זעט נישט זיי זאָלן אַ מאָל טראָגן אַ רעקל אָדער אַ העמד אויפן לייב. גאַרנישט. בלויז הויזן. נאָקעטע פּלייצעס און ברוסטן. ריזן. אַפּגעברענטע, ברוינע לייבער. אַזאָ איינער, טראַכט חיים-יידל, וואָלט אים נישט קיין שלעכטס געטאָן. ער וואָלט זיך אויסגע-לערנט באַקסן. אַלץ קאָן מען זיך אויסלערנען. ער האָט דאָך צייט. ער וואָלט זיך אויסגעטאָן די מאַרינאַרקע, אַוועקגעזעצט זיך אויף דער זון און אַפּגע-ברענט זיך דאָס לייב. ווען ער שלינגט אַראָפּ מיט איין מאָל אַזאָ ברייטל, וואָלט ער געהאַט כוח. אַז מען עסט, קאָן מען קריגן אַזעלכע פּלייצעס. זיי וואָלטן אים נישט קיין שלעכטס געטאָן. ער וואָלט זיך געבאַקסט מיט זיי צוזאַמען. געגעסן מיט זיי צוזאַמען. וואָס קאָן עס זיי שאַטן אַז שמואליק וועט אַרויסוואַרפן נאָך אַ ברייטל? נאָר אַזאָ זאָך דאַרף מען זיי קאָנען געבן צו פאַרשטיין אויף פּראַסטן, פּשוטן יידיש. „שאַלאַם!“ — מער קאָנען זיי אַ וואָרט נישט אויסרעדן.

לעבן די שטעכל-דראַטן האָבן צוויי עלעקטריקערס מיט צווענגלעך אין די הענט אויסגעפרוווט צי דער שטראָם פּונקציאָנירט אין די דראַטן. חיים-יידל קוקט צו זיי: יעדער געפינט זיך דאָ אַ פּונקציע. זיי רעדן דאָרט צווישן זיך געמיטלעך, גייען זיך געלאַסן ווי שפּאַצירנדיקע זומערצייט אין אַ

וועלדל, בייגן זיך פון צייט צו צייט אַראָפּ קאַנטראָלירן די אונטערשטע שורות פון די שטעכל-דראַטן, ווי זיי וואַלטן אָפּגעריסן אַ בלימל פון דער ערד. אַ שווערע אַרבעט, זעסטו, אַרומצוגיין לענג-אויס די דראַטן מיט אַ צווענגל אין דער האַנט און גאַרנישט מער טאַן ווי אַ צוויק מיטן צווענגל.

פּלוצלינג האָט אַ פאַרדרוס אין אים אַ ברי געטאַן: פאַר וואָס נישט ער? פאַר וואָס אַנדערע?... חיים-יידל, גאַט האָט דיך פאַרלאָזט!... — האָט זיך אַרויסגעריסן פון זיין מויל, — חיים-יידל! — — —

נאָר ער האָט איבערגעריסן אין דער מיט. ער האָט זיך דערשראַקן פאַר די ווערטער וואָס ער לאָזט הערן אין אוישוויץ קעגן גאַט. ער האָט זיך צוריקגעכאַפט: — אוי, רבוננו של עולם! שטראַף מיך נישט פאַר די רייד!... — האָט ער, קוקנדיק צו די צוויי עלעקטריקערס, תשובה געטאַן, — איך וויל נישט מהרהר זיין נאָך דיינע מעשים... נאָר דערבאַרעם דיך, פאַרלאָז מיך אויך נישט!...

פון הויפטשאַסיי איז אַנגעקומען די לייכנ-קאַמאַנדע מיטן וואָגן. לעבן די הינטער-טויערן פון די בלאַקן זענען געלעגן קופּעס סקעלעטן-ביינער, ווי אַנגעוואַרפענע שטיקער האַלץ הינטער דאַרפכאַטעס וואָס פויערים גרייטן צו אויפן ווינטער צום ברענען. אַ קוכער איז צוריקגעאַנגען פון דער לאַט-רינע, די אַרבל אַרויפגעשאַרצט. אַלץ האָט אויף אים אויסגעזען גלאַנציק און פעט. אויף איינעם פון די אַפעל-פלעצער האָט אַ העפטלינג געוואַשן ספּאַרט-סקאַרפעטקעס אין אַ גרויסער שיסל. פונקציעס. פונקציעס. אַן אַ שיעור פונקציעס. העפטלינגס האָבן זיך געשלעפט אַרויף און אַראָפּ איבערן לאַגער. פון אַלע ווינקלען זענען זיי געקראַכן. געקוקט ערגעץ מיט די אויגן. געקוקט, געקוקט — — —

נאָר דעם לאַגער גופא האָט קיין איינער פון זיי נישט געזען. „טרעיינינג“... ווייזט אויס אַז דער „פייפער“ האָט עס געמיינט מיטן גאַנצן האַרץ. ער האָט אים באמת געוואַלט העלפן. „טרעיינינג, נאָר טרעי-נינג!...“ די מוילביינער האָבן אים אַזש געשניטן פון ווייטיק און קיין איין פייף איז נישט אַרויסגעקומען. און וואָס איז דער חידוש? אַז ער האָט אין זיין לעבן קיין מאָל נישט געפייפט. שקצים האָבן געפייפט. נאָר זיי האָט מען נישט געשיקט קיין אוישוויץ. ער האָט געמיינט אַז פייפן איז אַ לייכטע

זאך. וואס קאן ער זיך דען פארווארפן? אין אלע ווינקלען פון לאַגער איז ער געשטאנען און געפרוּווט זיך אויסלערנען פייפן. ס'גאנצע לייב און לעבן האט ער פון זיך אַרויסגעבלאָזן. ער האָט געפילט אַז אינעווייניק איז אים ווערט אַלץ אויסגעליידיקט, ווי אַ ליידיק, אויסגעבלאָזן איי. „טרענינג...“ ער האָט געוואָלט, וואָס האָט ער געקאָנט מער טאָן? דעם „פייפער“ איז געשען אַ גליק אין לאַגער. אַ גליקלעכער מענטש! ס'אַ מזל־זאָך, און פטור. הינטערן בלאַק 10 האָבן זיך העפטלינגס געפאַרעט אַרום ברעטער פון נאַרעס: זיי האָבן אַרויסגעשלעפט פון בלאַק גאַנצע נאַרעס און צענומען אויף ברעטער. חיים־יידל האָט זיך אַוועקגעשטעלט. ער האָט באַלד דערקאָנט אַז דאָס איז נישט קיין אויפגעצווונגענע אַרבעט. ס'איז לעבן זיי נישט געשטאַנען קיין קאַפּאָ מיט אַ שטעקן, און עס האָט זיי קיינער נישט געשלאָגן. אויב אַזוי, גייט אויף צו חיים־יידלס נאָך, איז דאָ פאַראַן עפעס צו פאַרדינען. די העפטלינגס זענען געלאָפּן בלאַק־אַריין, בלאַק־אַרויס. דערנעבן האָט איינער געמאַכט פלענער אין דער לופט מיט די הענט, אילוסטרירט פאַר אַ צווייטן ווי אַזוי אויפצובויען פון די ברעטער דאָס וואָס ער פאַרלאָנגט. עס האָט אויסגעקוקט ווי יידן, שכנים פון איין הויף, קלייבן זיך אויפצושטעלן בשותפות אַ סוכה.

חיים־יידל האָט זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן. ער האָט דערפילט אַ פֿיבער אין די גלידער: וואָס ווערט דאָ געשאַפן?
 לעבן עק פון בלאַק איז געשטאַנען אַ העפטלינג, אַנגעלענט מיטן אַקסל אויף דער וואַנט און זיך שווייגנדיק צוגעקוקט. חיים־יידל איז צו אים צוגעגאַנגען:

— וואָס מאַכן זיי?

— אַ בינע, — האָט יענער געענטפערט.

— אַ בינע... אַ בינע... — האָבן חיים־יידלס ליפּן געסמאַטשקעט דאָס וואָרט, ווי איינער וואָס וויל דערגיין דעם טעם פון אַ פּרעמדן מאַכל. וואָס רעדט דער מענטש? חיים־יידל האָט נישט תּופּס געווען.

— וואָס הייסט?... וואָס מיינט עס?... — האָט חיים־יידל ביי אים געבעטן אַ פירוש.

דער העפטלינג האָט זיך נישט אויסגעדרייט. ווייטער געשטאַנען אין דער

זעלבער פאזע, און אַט אַזוי, קוקנדיק ווי עס גייט אָן די אַרבעט אַרום די ברעטער, האָט זיין מויל, נישט הייבנדיק אָדער נידערנדיק דעם טאַג, גע-
ענטפערט :

— ס'וועט היינט אין אָונט זיין אַ טעאָטער אין בלאַק 10... זיי וועלן שפילן טעאָטער... אין בלאַק 10 זענען פאַראַן אַ סך אַרטיסטן... זיי שאַפן איצט אַ טעאָטער אין לאַגער...

דער העפטלינג האָט געציילט די ווערטער פון מויל ווי גאַלדענע רענד-
לעך: „טעאָטער“ און „אַרטיסטן“, „אַרטיסטן“ און „טעאָטער“. ווי ער וואָלט געהאַט אַ ספּעציעלע הנאה זיך צו דרייען אַרום די צוויי ווערטער.

אין חיים-יידלס מוח האָט זיך געקאַכט און געבלעזלט: מ'גייט שאַפן אַ טעאָטער! אַ נייע זאָך! אַט שטייט ער איצט ביים געבורט פון אַ נייער פונקציע! טעאָטער! טעאָטער! — — —

„חיים-יידלעך, עס האָט צעשניטן דאָס האַרץ...“ — האָט זיין מאַמע דערנאָך צו אים געזאָגט אין דער היים. זי האָט אים געקושט אויפן קאַפּ מיט אויסגעוויינטע אויגן.

דאָס איז געווען חנוכה-צייט. קליינערהייט. ער האָט געלערנט אין חדר, און אַנטייל גענומען אינעם שפּיל: „יוסף אין גרוב“.

„חיים-יידלעך, ס'האַט צעשניטן דאָס האַרץ...“

אַ גאַנץ לעבן האָט ער אין דעם נישט געדענקט. דווקא איצט, אין אוישוויץ, האָט ער זיך אין דעם דערמאַנט. טעאָטער. מ'גייט שפילן טעאָטער. איינער איז אַרויסגעקומען פון בלאַק. געסודעט זיך מיטן אַרבעט-
אויפזעער. געמאַכט מיט דער האַנט פאַרשידענע פיגורן אין דער לופט. דער העפטלינג לעבן חיים-יידלעך האָט נישט אַראַפּגענומען פון דעם אַלעם די אויגן. געקוקט און גערעדט, גערעדט און געקוקט. ס'וואָלט קיינער נישט געקענט זאָגן צי רעדט ער איצט צו חיים-יידלעך אָדער צו זיך. די ווערטער האָבן זיך געצויגן פון זיין מויל נישט ווי ער וואָלט זיי געזאָגט, נאָר ווי עמעצער וואָס זיצט אינעווייניק אין אים וואָלט פון אים אַרויסגערעדט:

— דאָס איז דער רעזשיסער... געוועזענער רעזשיסער פון ווינער טעאָטער... ר'האַט אויפגעשטעלט אַ דור אַרטיסטן...

„דער רעזשיסער“. חיים-יידלס מוח גליט: וואָס איז דאָ פאַראַן אַ סך

צו טראַכטן? מ'דאַרף טאָן. מ'טאָר עס נישט פאַרזען. מיט אַט דעם „רעזשי-
 סער“ וועט ער דאַרפן רעדן. קוקט אויס צו זיין אַ שטילער מענטש. דאָס
 איידלקייט ליגט נאָך אויף זיין סקעלעטן-פנים. מ'דאַרף טאָן. מ'דאַרף אָנהייבן
 עפעס טאָן. אַט שטייט ער איצט ביים געבוירן ווערן פון אַ נייער פונקציע.
 פאַר זיינע אויגן פאַסירט די זאך. ס'איז דער לעצטער שאַנס. גאָט אַליין
 האָט אים דאָ איצט אַהערגעשיקט. זעסט, חיים-יידל, האָט ער גערעדט צו
 זיך, מ'טאָר נישט פאַרלירן דעם בטחון! מ'טאָר נישט מהרהר זיין! אַלץ
 קומט אין דער צייט. דער רעזשיסער קוקט אויס צו זיין אַ צוגעלאָזטער
 מענטש. וואָס קאָן אים שאַטן אַז נאָך אַ ייד וועט זיך ראַטעווען? לאַמיר
 אָננעמען אַז ס'וועלן זיך דרייען כּוֹכָב יידן אַרום טעאַטער, וועט זיך
 דרייען נאָך איינער. וואָס קאָן אים שאַטן? אַ טעאַטער ברויכט זינגערס.
 אין „שטיק“ פון „מכירת-יוסף“ איז רונד-אַרום די אַרטיסטן געשאַטען אַ
 כאָר פון משוררים און געזונגען. בערגסאָן, דער חזן, געפינט זיך אין בלאַק
 15. צום בעסטן צוזאַמען מיט בערגסאָנען. עלעהיי נאָך אַ ייד וועט זיך
 ראַטעווען. צוזאַמען מיטן חזן וועט אים זיין לייכטער צו זינגען. דער עיקר;
 מ'דאַרף טאָן. מ'דאַרף שנעל טאָן. גאָט צו דאַנקען וואָס ער איז געקומען
 ביי צייטנס. די שאלה איז נאָר, צי זאָל ער שוין, אין דער איצטיקער מינוט,
 צוגיין רעדן מיטן רעזשיסער, אַדער זאָל ער פריער אַריינלויפן צו בערג-
 סאָנען. אַודאי איז בעסער צוזאַמען מיטן חזן! ס'וועט אַנדערש קלינגען, ווען
 בערגסאָן וועט זאָגן אַז ער איז דער געוועזענער חזן פון דער מעטראָפאָליער
 „אַפיקורסישער“ שול.

חיים-יידל האָט זיך אַ ריס געטאָן פון פלאַץ. ער איז געלאָפן צום בלאַק
 15. אויפן וועג האָט ער זיך אָנגעשטויסן אין די קריכנדיקע מוולמענער
 ווי אין שטרויכלענדיקע קעגנשטאַנדן. ער האָט געשפירט פליגלען. ס'האָט
 אים געטראָגן. פון זיין מויל האָבן זיך געריסן ווערטער אַוועקגעשפּריצטע
 פון די גליענדיקע געדאַנקען אין זיין קאָפּ:
 — דאָס איז נישט סתם עפעס אַ משורר. דאָס איז אַ חזן. אַן עכטער
 חזן. דער חזן פון דער „אַפיקורסישער“ שול.

בערגסאָן, דער חזן, איז געלעגן אויף דער באַרע. ער האָט אויסגעזען ווי אַ לאַנגער, געלער שטרוי וואָס די קערנער זענען פון אים שוין לאַנג געוואָרן אַרויסגעקלאַפט.

אין מעטראָפּאָלי איז בערגסאָן געווען חזן אין דער „אַפיקורסיער“ שול. און כאַטש אַליין אַ חסיד בן־חסידים פון ריוזשין, האָבן פאַרט די בעלי־בתיים, שונאים פון חסידים, אים אויסגעקליבן ווי זייער חזן צוליב זיין שיינעם, הויכן וויקס. בערגסאָן איז געווען איבער זעקס פוס הויך, און מחמת דעם צילינדער, האָט ער אויסגעקוקט נאָך העכער. זיין מאַכונ־קאַליר־בערדל האָט ער געקעמט אַלאַ פּראַנק־יוזעף. דאָס זויבערקייט האָט אַרויסגעשמעקט סיי פון אים און סיי פון זיין קליידונג, תמיד אַן אויסגעקעלטער, מיט געלאַסענע, מאַיעסטעטישע טריט. פלעגט ער שפאַצירן אין זיינע ווייכע געמוזענע שיך איבער דער מעטראָפּאָליער פּראַמענאַדע מיט אַן אַרופגעהויבענעם קאַפּ ווי אַ זשיראַף. די בעלי־בתיים האָבן שטאַלצירט מיט זייער חזן ווי מיט זייערס אַ פּערזענלעכער צירונג: „אַ קייזערלעכע פיגור!“ — האָבן סיי פרויען און סיי מענער אַרויסדעקלאַמירט די צוויי גאַבעלע ווערטער. יענע וואָס האָבן תחילת געפונען אין בערגסאָנען אַ פּסול צוליב זיין שייכות צו חסידות, האָבן פון דעסטוועגן דערנאָך געענדערט זייער מיינונג. פאַרקערט, די חסידישע אַפּשטאַמונג האָט בערגסאָנען צוגעגעבן אַ מיסטישן חן.

איצט האָט בערגסאָן אויסגעזען ווי אַ לאַנגער, געלער שטרוי. זיינע צוויי לאַנגע פּוסביינער האָבן אַרויסגעשטעקט נאַקעטע פון די קורצע הויזן און האָבן דערגרייכט אַ שטיק ווייטער איבערן האַלץ פון דער באַרע. זיין האַלדז איז געווען אויסערגעוויינלעך לאַנג, נאַקעט, ווי אַן אויסגעפּעדערטער האַלדז פון אַן אויסגעדאַרטן גאַנער. אין דער הייך, פון האַלדז, האָט אַראַפּגעהאַנגען אַ שטיקל אויסגעפלאַטשטער קאַפּ ווי אַ שטיקל אויסגעדריוולטע פּאָן־לייוונט פון אַ הויכן שטעקן. די הויזן זענען אויף אים געווען געוואַלדיק קורץ, סיי פון אונטן, און סיי פון אויבן. דאָס רעקל האָט געהאַנגען אויף זיין אַקסל ווי אַ קורצע באַלעראַ, און וויפל ער האָט זיך אַלץ נישט באַמיט אַרויפ־צוציען די הויזן, האָבן זיי אַלץ נישט דערגרייכט צום קורצן רעקל און נישט

צוגעדעקט דאָס נאַקעטע, געלע לייב פון בויד. נאָך אַ קורצער צייט האָט בערגסאָן רעזיגנירט. ער האָט אויפגעהערט ציען די הויז, און געלאָזט אַז הונגער און קעלט זאָלן טאָג און נאַכט זייגן פון זיין „קייזערלעכער פיגור“. אַז חיים־יידל איז צוגעקומען צו דער נאַרע, האָט בערגסאָן געדרימלט ווי אַן אויסגעשפּיגענער האַלצשפּאַן אויפן ברעג פון ים.

חיים־יידל איז תמיד געווען אַ נידעריק־געוויקטיקער. נאָר איצט, זיצנדיק צו פּוסנס פון בערגסאָנען, האָט ער אויסגעזען ווי אַ ליליפּוטל וואָס רייט אויף אַ לאַנג ברעט.

— בערגסאָן! בערגסאָן! — האָט חיים־יידל אים געוועקט, — מיר זענען געוואָרן אויפגעריכט! מ'דאַרף זינגערס אין בלאַק 10!..

דאָס לאַנגע ברעט האָט זיך נישט גערירט. בערגסאָנס געל פאַרגאַסענע אויגן האָבן צו אים געקוקט ווי פון ווייטע, פרעמדע ברעגן.

— בערגסאָן! — האָט חיים־יידל אים געמונטערט. — בערגסאָן, קום! כל־זמן עס וועט נישט זיין צו שפּעט! יעדן טאָג צוויי זופּן!... איינע ביי דיר אין בלאַק און די צווייטע אין בלאַק 10! דו הערסט מיך, בערגסאָן?!

אין בערגסאָנס קאַפּ איז שוין אַלץ געווען אויסגעטרונקנט. פאַרקאַלט. ער האָט שוין קיין זאך מער. נישט קלאַר באַנומען. נאָר דאָס וואָרט „זופּ“ האָט נאָך אָפּגעהילכט אין זיינע געהירן ווי אַן עכאָ פון אַ זאך צו וואָס ער גייט שטענדיק אַקעגן מיט לאַנגע, נאַקעטע פּיס בשעת זיינע דרימלונגען. חיים־יידל האָט בערגסאָנען אַראָפּגעשלעפט פון דער נאַרע ווי עס שלעפט אַ מוראַשקע אַ קעגנשטאַנד וואָס איז פּילפאַכיק גרעסער פון איר.

נאָך אַ לאַנג וואַרטעניש און מי איז חיים־יידל געלונגען צו פאַרהאַלטן דעם רעזישסער אין אַ ווינקל פון בלאַק 10. חיים־יידל האָט געפּירט בערג־סאַנען ביי דער האַנט. פאַר צוקוקנדיקע האָט עס געקאַנט אויסזען אַז בערגסאָן פּירט אַ קליין יינגל ביי דער האַנט. נאָר אין דער אמתן האָט טאַקע חיים־יידל איצט געהאַלטן בערגסאָנען ווי מען האַלט אַ קליין קינד עס זאָל נישט פאַר־לויפן גיין בשעת אַ גרויסן געדראַנג.

קוקנדיק אויפן רעזשיסער האט חיים-יידל געוואסט אז דא איז נישטא קיין סך צייט צו שפילן זיך מיט ווערטער. א פרעמדער פוח איז אין אים אויפגעגאנגען. ער האט געזאגט קורץ און דייטלעך :

— הער רעזשיסער, נעמט אונדז אריין אין טעאטער!
— ליידער, מיינע ליבע קאלעגן, ס'איז אן איבערפלוס אין ארטיסטן. אלע ראָלן זענען באַזעצט, באַזעצט איבערן קאָפּ. — האָט דער רעזשיסער געענטפערט ווי אַ באַשעפטיקטער מענטש. ער האָט געגלייבט. אַז דערמיט איז דער ענין געענדיקט. ער האָט געוואַלט לויפן ווייטער.
— הער רעזשיסער, — האָט חיים-יידל אים פאַרשטעלט דעם וועג. — דאָס איז ביי אונדז אַ לעבנספּראָגע! הער רעזשיסער...
— אוממעגלעך, אוממעגלעך!! — האָט דעם רעזשיסערס פנים אויס- געדריקט צער, ווי ער וואַלט געליטן פון אַ שטאַרקן ציינווייטיק — אומ- מעגלעך!!

— איר זענט דאך אַ ייד! — האָט זיך חיים-יידל געבעטן — איך וויל לעבן!... וואָס קאָן דאָס אייך שאַטן אז איך וועל מיך ראַטעווען? דאָס איז מיין לעצטער שאַנס. צו עפעס אַנדערש קאָן איך מיך נישט נעמען. ראַטעוועט מיך!...

אין בלאַק 10 איז געווען אַ האַרמידער ווי אויף אַ יריד. אויף אַ געוויסן אָרט איז געווען טונקל. און אויף אַן אַנדערן אָרט איז געווען ליכטיק. אַר- טיסטן זענען אַרומגעלאָפן באַשעפטיקטע. געגרייט זיך. טייל האָבן זיך גע- דרייט לעבן די פינצטערע ווענט פון בלאַק, גערעדט צו זיך שטילערהייט מאַדנע ווערטער און געמאַכט מאַדנע העוויות.

דער רעזשיסער האָט זיך געדרייט און געבויגן אַהער און אַהין, געבראַכן די הענט ווי עס וואַלט אים באמת וויי געטאָן. ער האָט גערעדט אַ מין טיפן דייטש וואָס חיים-יידל האָט קוים פאַרשטאַנען :

— מיינע פריינד, וואָס זאָל איך דען מאַכן? מיר זענען אלע אין אַ גרויסער צרה. קוקט, — האָט ער אַנגעוויזן מיטן פינגער צו אַ נאַרע וואָס איז געווען פאַרשטעקט אין דער טונקלקייט. — אַט דאָרט ליגן די געניאַלסטע אַרטיסטן פון דער אייראָפּעישער בינע, דער פּראַכט פון דער טעאָטער- וועלט. אַט אויף יענער נאַרע ליגט מער טעאָטער-קולטור ווי אויף אַ גאַנצן

ערדטייל. וועלכן ערדטייל איר ווילט, איר הערט? וועלכן איר ווילט! געניא-
ליטעט און קולטור! מיינע ליבע פריינד, איך ברויך אייך דען דערציילן?...
— הער רעזשיסער, — האָט חיים־יידל גערעדט מיט אַ נאַסער טרערנ-
דיקער שטימע, — אין אייער האַנט ליגט דאָס לעבן פון אַ מענטש.
אַ מענטש איז אַ גאַנצע וועלט. ס'איז מיין לעצטער אַנלען. שיקט מיך נישט
מיט דער סעלעקציע! דערבאַרעמט אייך, שיקט מיך נישט אין קרעמאַטאַריע!
אייער גאַנץ לעבן וועט איר קאַנען זאָגן אַז איר האָט געראַטעוועט אַ מענטש.
דערבאַרעמט אייך...

דאָס פנים פון רעזשיסער איז פּלוצלינג געוואָרן וואַקסיק־געל ווי דאָס
פנים פון אַ מת. דערנאָך האָט דאָס מויל זיך ביי אים געעפנט ווי צו שעפן
לופט. פּלוצלינג האָט ער אַנגעהויבן ציטערן. הענט און פיס האָבן זיך ביי
אים געוואָרפן ווי אין שווערע קראַמפּן. די ווערטער האָבן זיך שטאַמלענדיק
געריסן פון זיינע פאַרקלאַפטע ציין:

— אויף מיין געוויסן?... אויף מיין געוויסן?... ווי וואָגט איר אַרויפ־
צולייגן אויף מיין געוויסן אַזאַ זאַך?! איך בין אַכט און פּופּציק יאָר אַלט...
מיין געוויסן ווילט איר באַשווערן!...

— צו וועמען דען זאָל איך מיך ווענדן? און ווער דען אויב נישט איר
קאָן מיך איצט ראַטעווען? — האָט חיים־יידל גערעדט מיט אַ צער. ער האָט
איצט באַמת רחמנות געהאַט אויפן רעזשיסער.

— פאַר וואָס האָבן אַנדערע קאַלעגן פאַרשטאַנען מיין לאַגע? פאַר וואָס
באַשווערן אַנדערע נישט מיין געוויסן?...

— אַנדערע האָבן אַפּשר נאָך פּוח צו וואָרטן. איך בין שוין ביים סוף
פון אַלע מיינע האַפענונגען. נאָר טעאַטער קאָן מיך נאָך ראַטעווען. טעאַטער
איז דאָס איינציקע. גאָט האָט מיך געהאַלטן ביז איצט. ביז עס וועט זיך
שאַפן אַ טעאַטער. דאָס איז דאָס לעצטע און דאָס איינציקע אויף וואָס איך
האַב געוואָרט. ראַטעוועט מיך! רעזשיסער, ראַטעוועט מיך!...

דער רעזשיסער האָט אַראַפּגעלאָזט די אויגן. ער איז געווען מאַכטלאָז
אַקעגן דעם פּלאַם פון אַ טעאַטער־מענטש צו דער בינע, וואָס אַפילו אוישוויץ
איז נישט אימשטאַנד אויסצולעשן.

— אין וועלכן טעאַטער האָט איר געשפּילט? — האָט ער געפרעגט.

היים-יידל האָט אויסגעשטרעקט אַ האַנט, אַנגעוויזן מיטן פינגער אויף
בערגסאַנען :

— מיר זענען זינגערס.

ביים רעזשיסער האָבן זיך אַרויסגעבלאָזן צוויי גרויסע אויגן. עס האָט
זיך אים געגלוסט צו וויינען. ער האָט אויפסניי אַנגעהויבן ברעכן מיט די
הענט :

— אַבער מיינע פריינד : אַן אירטום ! אַן אירטום ! מיר שפילן דאָך
דײַר-אַ-מײַע ... דראַמע אַן ווערטער. מימיק ! פאַנטאַזימע ! אַך, מייך גאַט !...
דאָס פנים פון רעזשיסער איז געווען אויסגעקרימט וווּ אין אַ היסטעריש
געוויין. ער איז אַנטלאָפן אַרויף אין דער טונקלקייט פון בלאַק, און געקלאַפּט
אויפן וועג מיט ביידע הענט אין די שענקלעך פון זיינע פיס, ווי אַ גרויס
אומגליק וואָלט אים דאָ פּלוצלינג געטראָפן.

במשך פון דער גאַנצער צייט איז בערגסאַן געשטאַנען ווי אַ דראַנג מיט
וועלכן מען נעמט אַראָפּ אויפגעהאַנגענע מלבושים אין אַ קאַנפּעקציע-גע-
שעפט : הערט נישט, זעט נישט, ווייסט גאַרנישט, נאָר שטייט אין אַ זייט
מיט דער גאַנצער דראַנגישער לענג, און וואָרט מען זאָל זיך באַנוצן מיט
אים. איצט איז דאָ מער נישט געווען וואָס צו טאָן. דער רעזשיסער האָט
זיי געלאָזט שטיין און איז אַנטלאָפן.

אין דרויסן איז דער הימל געווען ווייס און טריב. העפטלינגס האָבן
פּונאַנדערגעלייגט ברעטער. מען מאַכט אַ בינע.

אין היים-יידלס קאַפּ האָבן די געדאַנקען זיך אַ לאַז געטאָן ווי אין אַ
צעבראַכענעם זייגערל-מעכאַניזם בשעת די רעדלעך לויפן אָפּ מיט איין מאָל,
אַן אָפהאַלט.

בערגסאַן איז געגאַנגען לעבן אים. זיי האָבן געשוויגן. בערגסאַנס
לאַנגע, נאַקעטע פיס האָבן זיך פון זיך זעלבסט דערווייטערט. סתם, אַן ציל,
און אַן אָפּילו צו וויסן דערפון, אַן אויסגעריסענער, נאַקעטער בוים, אַן
צווייגן, אַן וואַרצלען, טראַגט זיך ערגעץ ווהין דער שטורעם הייבט אים.
היים-יידל האָט נישט געפרוּווט אים צוריקצוהאַלטן. אַלץ אין אים האָט
זיך געבונטעוועט :

— „אַ דראַמע...“ — האָט ער געטענהט אויפן קול, — זיי שפילן

דראמע! איז וואָס? ... וואָס וואָלט דעם "יעקע" געאַרט אָן נאָך צוויי יידן
 וואָלטן זיך געראַטעוועט? און וואָס וואָלט אים געשאַט ווען ער שפּילט אַ
 דראַמע מיט ווערטער? ס'מוז דען זיין אָן ווערטער? ווי שטייט עס געשריבן
 אָן עס מוז זיין מיט אַלע פיטשעווקעס און מיט אַלע קנייטשלעך, בשעת עס
 האַנדלט זיך אין לעבנס־פּראַגן? און ווען למשל מען וואָלט אין אוישוויץ
 געשפּילט אַ דראַמע מיט ווערטער, צי וואָלט צוליב דעם געווען אַ לאַך אין
 הימל? האָט "פּובליקום" וואָלט אפשר נישט געקויפט קיין בילעטן? אָבער
 גיי זען אַרויף אַ קאַפּ אויף אַן איינגעעקשנטן יעקע! "אָן ווערטער!" פאַר־
 קערט, — טענהט חיים־יידל צום אוישוויצער טאַג, — אָן ווערטער וואָלט
 פאַר אים געווען אַ סך־לייכטער צו שפּילן. ניין! — באַשליסט ער, מ'טאַר
 די זאַך נישט אַפּלאַזן. סאיז אַ נייע פּונקציע. אַ גוטע פּונקציע. און אַ לייכטע
 פּונקציע. מ'טאַר עס נישט אַפּלאַזן! ס'איז נאָך נישט לאַהר־יאוש, און
 ס'האַט אים נאָך דערווייל קיינער נישט צוגעגרייט עפעס אַנדערש.

דער אויסגעטריקנטער, לאַנגער לאַקש איז געשטאַנען ווי אַן עובר־בטל.
 ווען ער וואָלט זיך כאַטש אַפּגערופּן מיט אַ וואָרט! ער וואָלט כאַטש געזאָגט
 אַז ער איז געווען חזן אין אַ שול! אַן אמתער חזן, נישט קיין אַפּגענאַרטע זאַך!

6

אין אַוונט, באַלד נאָכן אויסטיילן די פאַרציעס ברויט, האָט חיים־יידל
 געכאַפט בערגסאַנען און איז מיט אים אַוועק צום בלאַק 10.

פון אַלע בלאַקן, פון אַלע זייטן, האָבן אַנגעהויבן אַנקומען בלאַקעלטסטע,
 סוחרים, שטובן־עלטסטע, קוכערס פון דער לאַגערקיד, שרייבערס פון דער
 שרייבשטובע, — די פּראַמינענטן פון לאַגער, געאַרעמט מיט זייערע פּיפלען,
 האָבן געשטראַמט צום טעאַטער.

לעבן הינטער־טויער פון בלאַק 10, האָט חיים־יידל געטראַפּן שטיין
 דעם זעלבן העפּטלינג וואָס האָט אים דער ערשטער מגלה־סוד געווען וועגן
 טעאַטער. יענער איז ווידער געשטאַנען אָן אַנגעלענטער מיט איין אַקסל
 לעבן דער וואַנט פון בלאַק, — די זעלבע פּאַזע ווי ער האָט אים געזען אין

דער פרי. עס האָט זיך געקאָנט דאַכטן, אָז ער שטייט נאָך אַט אַזוי פון דעמאָלט אָן און קוקט.

די רויטע לעמפלעך אויף די שטעכל-דראַטן האָבן געברענט מיט אָן אומהיימלעך ליכט. פון ערגעץ ווייט איבער דער דראַטן-מויער, וווּ עס געפינט זיך די קרעמאַטאַריע, האָט דער ווינט אַהערגעבלאַזן אַפגעריסענע טאַצן-קלאַנגען פון אַ בלאַז-אַרקעסטער. דורכן הינטער-טויער פון בלאַק האָבן זיך געדרייט פאַרפאַרעטע אַרטיסטן אַריין און אַרויס. געהילפן זענען געלאָפן אַהין און צוריק. דער רעזשיסער איז אַרויסגעקומען אַ פאַרשוויצטער, אַ שטאַרק באַשעפטיקטער. ער האָט באַמערקט חיים-יידלען שטיין מיט בערג-סאַנען, נאָר ער האָט נישט אויף זיי געלייגט קיין אַכט. ער האָט אַפגעהאַלטן באַראַטונגען, געסודעט זיך מיט העפטלינגס, אפשר אַרטיסטן, אפשר פראַ-יעקט-געבערס.

חיים יידלס פיס האָבן נישט געקאָנט איינשטיין. ער האָט זיך געגרייט צוצוגיין צום רעזשיסער, נאָר יענער איז ווידער אַ מאַל פאַרשווונדן אין בלאַק אַריין.

חיים-יידל האָט געפילט ווי דער טרויער נידערט אַראָפּ אויף אים און דעקט אים צו. ס'איז אים געווען אַ גרויסער שאַד. ער האָט געזען: באַשעפטיקטע לויפן אַריין און אַרויס ווי העלפערניס בשעתן געבורט פון אַ נייַ צאַפלידיק לעבן. ער האָט זיי מקנא געווען. אַט, צוויי טריט פון אים געפינט זיך אַ „פונקציע“, די פונקציע וואָס זיין פאַנטאַזיע האָט אויסגעברייט במשך דעם גאַנצן טאַג, און ער שטייט אין דרויסן, אַ פרעמדער.

חיים-יידל, בערגסאָן, דער פרעמדער העפטלינג, — דריי צושויערס, ווי קינדער לעבן אַ פלוּיט פון אַ פאַרמאַכטן, שפילנדיקן צירק.

הינטער זיי ממש לעבן די פיס, איז געלעגן אַ באַרג טויטע מוזל-מענער, — נאַקעטע סקעלעטן, מוזלמענער פון בלאַק 10. די רויטע לעמפלעך האָבן באַלויכטן די דעכער פון די בלאַקן מיט אַ מיסטישן באַלאַדישן שייַן. דער שאַטן פון בערגסאָנס לאַנגן גוף איז געפאַלן אויפן מיטן פון דער בלייכער קופע טויטע ביינער, זיך אַריבערגעבויגן ביז אַראָפּ צום צווייטן עק פון דער קופע. עס האָט אויסגעזען ווי אַ שמאַלער, שוואַרצער באַנד

וואלט אַרומגעבונדן אין דער מיט דעם באַרג טויטע מזלמענער כדי זיי זאָלן זיך נישט צעשיטן.

פלוצלינג :

— וואָרט דאָ אויף מיר ! איך קום באַלד צוריק. בערגסאָן ! זאָלסט דיך

נישט אַוועקריירן פון דאַנען, הערסט ? ס'וועט בלויז נעמען אַ רגע. חיים-יידל האָט פון זיך אַרויסגעוואָרפן די ווערטער, זיך אויסגעדרייט צום אָפּעלפלאַץ. ער איז אַריבערגעלאָפן דעם הויפטשאַסי, געווענדט זיך אויף רעכטס, און אַריין צום בלאַק 28. זיינע אויגן האָבן געזוכט די נאַרע פון שילעווער רב.

דער רב איז געזעסן אויף דער נאַרע מיט דעם אַראַפּגעריסענעם שטיקל אַרבל פון דער מאַרינאַרקע אָנשטאַט אַ יאַרמלקע אויפן קאַפּ, און געגעסן שטיקלעך פון דער פּאַרציע ברויט. די קראַנקע, זיך שייַלנדיקע הויט אויף זיין פנים האָט איצט שימערירט מיט פאַרשידענע קאַלירן ווי אַ מאַדנע מאַזאַיק.

חיים-יידל איז צו אים צוגעפּאַלן :

— רבי ! ווינטשט מיר אָן אַז איך זאָל מצליח זיין ! רבי ! איך קאָן

איצט ווערן געהאַלפן !.. רבי !..

דער שילעווער רב האָט מפּסיק געווען דאָס קייען דעם ביסן אין מויל. די נייע פּלעקן אויפן פנים, דאָרט וווּ די הויט האָט זיך נאַר-וואָס פּריש אַראַפּגעשיילט, האָט איצט אויסגעזען שימלדיק-גריין. ער האָט געקוקט אויף חיים-יידלען און נישט פאַרשטאַנען די זאך.

— רבי ! — האָט חיים-יידל ווייטער פון זיך געוואָרפן די ווערטער, —

איך וועל אפּשר באַקומען אַ פונקציע אין בלאַק 10 !.. יעדן טאָג אַ זופּ !..

איך וועל... שפּילן טעאַטער !.. רבי ! ווינטשט מיר אָן !

די הענט פון שילעווער רב האָבן זיך אויסגעצויגן אין דער לופּט אַריין אַקעגנאַיבער חיים-יידלס קאַפּ. אין איין האַנט איז נאָך געלעגן אַ רעשט פון שטיקל ברויט. עס האָט אויסגעזען ווי ער וואָלט דערלאַנגט זיין לעצטן ביסן צו חיים-יידלען :

— אויב דיר דאַכט זיך אַז איך קאָן דיר העלפּן, טאָ גיי, חיים-יידל,

ווינטשט איך דיר אָן דו זאָלסט מצליח-זיין.

דער שילעווער רב האָט קוים אַרויסגערעדט די ווערטער. עס האָט
אויסגעזען ווי ער וואָלט די ברכה אים דערלאַנגט מיט די הענט.
חיים-יידל האָט אַרומגעכאַפט די אויסגעדאַרטע, נאַקעטע פּיס פּון
שילעווער רב. ער האָט אַראָפּגעלאָזט צו זיי דעם קאַפּ און אים דאַרט
איינגענאַרעט.

— רבי... רבי... — האָט ער געוויינט.
— גיי, חיים-יידל, גאַט געפּינט זיך אין אוישוויצער טעאַטער אויך.
דאַס קול פּון שילעווער רב האָט שוואַך געפּישטשעט, ווי דאַס קול
פּון אַ קליין קינד וואָס לערנט זיך רעדן די ערשטע ווערטער.

7

דער לאַגער-עלטסטער לודוויג טין מיט זיין סוויטע זענען געזעסן
אַקעגנאַיבער דער בינע ווי אין אַ קעניגלעכער לאַזשע. דער קאַפּאָ פּון
דער קיך האָט אַרויסגענומען אַ בייטל מיט שטיקלעך פּלייש. אַט דער בייטל
פּלייש האָט געדאַרפט זיין פאַרן גאַנצן לאַגער. איין מאָל אין דער וואַך
דאַרף אין יעדן קעסל זופּ ווערן אַריינגעוואָרפּן אַ זשמעניע מיט אַזעלכע
שטיקלעך פּלייש. נאָר אפּילו דער קאַפּאָ פּון דער קיך פאַרשטייט אויך ווי
נאַריש און לעכערלעך דאַס וואָלט געווען. אַ שטייגער ווי אַ קרישקעלע
צוקער וואָלט מען אַריינגעוואָרפּן אין דער אַזערע, די פּיש זאָלן עס אויפֿ-
זוכן. די העפּטלינגס וועלן דערפּון גאַרנישט האַבן, און די פּראַמינענטן
אויך נישט. קיינער וועט דערפּון גאַרנישט געניסן. דאַקעגן איצט שטעקן
די אַרומזיצנדיקע אַריין יעדער זיין האַנט אין בייטל, נעמען אַרויס פּולע
זשמעניעס, און וואָרפּן די שטיקלעך פּלייש ווי אַרבעס אין מויל אַריין.
די זאָך איז לאַגיש: אַזוי זענען כאַטש פאַראַן אין לאַגער איינצלנע וואָס
געניסן פּון פּלייש און האַבן הנאה.

די בינע איז פאַרהאַנגען מיט צוזאַמענגענייטע, גראַע דעקן, — אַ
פאַרהאַנג. דער פאַרהאַנג דערגרייכט נישט ביז צום באַדן. דורך דעם שפּאַלט
זעט מען די אַרומלויפּנדיקע, באַרוועסע פּיאַטעס פּון רעזזיסער, וואָס מאַכט
דאַרט די לעצטע הכנות.

אין בלאק ווערט לגמרי טונקל. בלויז אויף דער בינע בלייבט אַ רויט ליכט. די דעקן רוקן זיך פונאַנדער : צוויי צוזאַמענגעהאַפטענע דעקן רעכטס-צו, און צוויי לינקס-צו. איין אַרטיסט ליגט אויף דער ערד אין מיטן דער בינע, צוגעדעקט מיט אַ טונקעלער דעק פון אַ שטובן-עלטסטן, טויט. זיין גייסט דאַרף איצט שפילן די הויפטראָלע.

פון אונטער דער דעק הייבט זיך טאַקע באַלד עמעצער אַרויף, לייכט, לייכט, ווי אַ רויך. פשוט נישט צו פאַרשטיין ווי אַזוי דאָס איז מעגלעך. ער רירט נישט מיט די הענט און נישט מיט די פיס, נאָר ציט זיך ווי דער רויך פון דער קרעמאַטאָריע. ער איז אַרומגעהילט מיט צוויי וויסע שירצן פון אַ קוכער : ער איז די נשמה פון דעם גוף וואָס ליגט אין דער מיט פון דער בינע. ער שוועבט אין חלל, זוכט אַ תיקון, שווימט אַריין אין ליידיקן רעם פון אַ שפיגל, בלייבט דאָרט הענגען אומבאַוועגלעך — אַן אַפגעשפיגלטע געשטאַלט פון איינעם וואָס איז מער נישטאַ.

אויף דער צווייטער זייט בינע, לעבן אַ הילצערנעם טיש פון נאַרע-זייטן, שווימען פלוצלינג אַרויס קעפ אַן העלדזער, אַן גופים. זיי בלייבן הענגען ווי אַ שורה געקעפטע געשווירענע שופטים ביים טיש. פון הינדער טערגרונט שוועבן אַרויס צוויי אַרטיסטן. זייערע קעפ געווענדט איינער צום צווייטן. זיי פירן צווישן זיך אַ מוראדיק געשפרעך, און גייען אין דער לופט מיט די פיס ווי אויף טרעפ. שטומע, מאַדנע באַוועגונגען. רעדן מיט פאַרשלאָסענע מיילער. צו זיי אַקעגן שוועבן אַרויס אַנדערע צוויי : זיי רעדן אַ מאַדנע אויגנשפראַך, אַן יעדע באַוועגונגען פון מויל און הענט. עס קוקט אויס ווי זיי וואַלטן באמת נישט אַנגערירט מיט די פיס דעם באַדן. אַלץ קומט דאָ פאַר ווי נישט אויף דער מענטשלעכער ערד. אַט איז אַ טריבונאַל. און אַט דאַרף זיך איצט אַנהייבן די דראַמע. די „נשמה“ שווימט אַרויס פון שפיגלרעם, בלייבט שטיין לעבן טריבונאַל מיטן פראַפיל צום פובליקום. עמעצער דאַרף איצט ווערן באַשולדיקט אין דער קעפונג פון די שופטים. באַלד וועט דאָס געזעץ ווערן אַוועקגעזעצט אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק.

אַבער, פלוצעם פליט אַרויס פון דער ערשטער לאַזשע אַ שווער שטיק האַלץ גלייך אַרויף צו דער בינע, און טרעפט אין קאַפ פון דער „נשמה“

די „נשמה“ האָט אַרויסגעלאָזט אַ קוויטשעדיק געשריי און איז גלייך אַוועק־געפאַלן אויף די ברעטער פון דער בינע. נאָר קוקט אַ ווונדער : דער „גוף“ פון דער „נשמה“ וואָס איז ביז איצט געלעגן טויט אויף דער ערד, צו־געדעקט מיט אַ דעק פון אַ שטוב־עלטסטן, האָט זיך פּלוצעם אויפגעכאַפּט צוליב דעם געשריי וואָס איז נישט געווען פאַרגעזען אין פּראַגראַם פון דער דראַמע, און געקוקט מיט אויפגעריסענע תּחית־המתים־אויגן צו דער לאַזשע פון לאַגער־עלטסטן, פון וואַנען עס איז געפּלויגן דאָס שטיק האַלץ.

דער לאַגער־עלטסטער, לודוויג טין, האָט אַרויסגענומען דעם שטעקן פון ראַבערטס האַנט, אים אויפגעהויבן צו דער בינע און געשריגן:

— אַוועק מיט דעם דרעק! זינגען! זינגען! זינגען זאָל מען אין אַ טעאַטער!

איצט איז שוין פאַר אַלעמען געווען קלאַר, אַז איינער פון די אַרטיסטן וועט זיכער באַלד הענגען אין מיטן בלאַק אויף די הענט.

די אַרטיסטן האָבן זיך גערוקט אויף הינטערוויילעכץ צום הינטערגרונט פון דער בינע. פון זייערע אויגן האָט אַרויסגעקוקט פּשוטע, נישט־אַרטיסט־טישע שרעק. מען האָט באַלד געזען דעם אונטערשייד. זיי זענען פאַרשווונדן און איבערגעלאָזט נאָך זיך די שרעק פון זייערע אויגן. דער רעזשיסער איז אַרויס אויף דער בינע. ער האָט זיך געבוקט. ער האָט געבראַכן מיט די הענט, זיך געקאַרטשעט, ווי עס וואַלט אים זייער קאַלט געווען.

— געערטע הערן! — האָט ער זיך באַמיט אויפצוקלערן, — דאָ ווערט געשפּילט דראַמע, וועלכע...

ער האָט נישט באַוווּזן ווייטער צו רעדן. שטעקנס פון בלאַקעלטסטע האָבן אַנגעהויבן פּליען צו זיין קאַפּ.

— זינגען! זינגען!.. סאַראַ דרעק־טעאַטער איז עס דאָ?

דאָס הינטער־טויער פון בלאַק איז געשטאַנען אויפגעפּראַלט. די אַר־טיסטן זענען אַרויס צו דער אוישוויצער נאַכט ראַטעווען זיך דאָס לעבן. דער רעזשיסער האָט זיך געדרייט לעבן אַפּענעם טויער, נישט אויפגעהערט צו ברעכן די הענט. ער האָט נישט געוואָסט צי זאָל ער אויך אַנטלויפן, אָדער צי איז עס זיין ערנפּליכט צו בלייבן ווי אַ קאַפיטאַן אויף זיין אונטערגייענדיקער שיף. במשך פון דער גאַנצער צייט פון זיין טעאַטער־

טעטיקייט אין ווין האָט אַזאַ זאַך נישט געטראָפֿן. קיינער קאָן נישט זאָגן אַז ער האָט נישט געטאָן אַלץ וואָס איז מעגלעך, האָבנדיק צו זיין דיס־פּאַזיציע אַזעלכע פּרימיטיווע מיטלען ווי אין לאַגער. „אַך גאָט! אַך גאָט!.. וואָס וועט איצט זיין?“ — האָט ער געבראַכן די הענט, געדרייט זיך אַהער, געדרייט זיך אַהין, צום סוף זיך פּאַרטשעפעט אין אַן אַרויסגעשטעקטן סקעלעטן־פּוס פּון אַ באַרג טויטע מוזלמענער, זיך אויסגעגליטשט און אַוועקגעפּאַלן אויפֿן באַרג סקעלעטן, אַרויסלאָזנדיק אַ יללה ווי אַ צע־פּיעשטשעט קינד וואָס פּאַלט אין בלאַטע, רירט זיך נישט, נאָר ליגט מיט אַ פּאַרקייכט מויל, וואַרטנדיק די מאַמע זאָל קומען און עס אויפהייבן. פּון אַפּענעם טויער האָבן זיך אַן אויפהער געטראָגן די געשרייען:

— זינגען!..

— אַרטיסטן!..

— געשפּילט זאָל ווערן!..

דער העפּטלינג ביי דער וואַנט איז ווייטער געשטאַנען אין דער זעלבער גלייכגילטיקער פּאַזע ווי פּר־ער. פּון זיין מויל האָבן זיך געצויגן די ווערטער: — ווען זיי לאָזן מיך אַרויף אויף די ברעטער... איך האָב הינטער זיך פּינף יאָר אין ראַדיאָ... איך ווייס וואָס די דייטשן האָבן ליב. איך האָב געשפּילט אין געטאָ פּאַר די דייטשן. איך האָב באַלד געוואָסט אַז דאָס „שטיק“ וועט ליידן אַ פּיאַסקאָ. מיך האָבן זיי געדאַרפט אַרויפלאָזן אויף די ברעטער... — אַט איז די רגע! — האָט חיים־יידל אַ כאַפּ געטאָן בערגסאַנען ביי דער האַנט — בערגסאַן, איצט! — האָט ער צו אים אויסגעשריגן, — איצט איז די צייט! איצט אַדער קיין מאָל נישט! קידוש־השם! נישטאָ וואָס צו פּאַרלירן! „גאָט איז אין אוישוויצער טעאַטער אויך פּאַראַן...“

אַקעגנאַיבער זייערע אויגן האָט דער רעזשיסער נישט אויפּגעהערט זיך צו פּאַרקייכן מיטן געוויין אויף דער קופּע מוזלמענער. ער האָט זיך אַריינגעפּלאַנטערט צווישן די ביינער און מורא געהאַט זיי אַנצורירן מיט די הענט, ווי ער וואַלט נאָך אַלץ געוואַרט אַז זיין מאַמעשי זאָל קומען און זען זיין מצב.

חיים־יידל האָט אַ צי געטאָן בערגסאַנען ביי דער האַנט:

—שעת רצון!.. — האט ער א דערשטיקטן שריי געטאָן, ווי ער וואָלט אויסגעשריגן „שמע ישראל“ פֿאַרן שפּרינגען אין פייער.
 ער איז אַריין אין טויער. צוויי טרעפלעך צו דער בינע. קיינער איז דאָרט נישט געשטאַנען. אַלע זענען אַנטלאָפּן. אַ פּרייער אַרױפּגאַנג צו די טרעפלעך. דעם שילעווער רבס ווערטער: „גיי, חיים־יִדל, זיי מצליח“, האָבן געהילכט אין זיינע אויערן ווי אין אַ פּאַרמאַכטער ליידיקער וועלט.
 ער האָט אַרױפּגעשלעפּט מיט זיך בערגסאַנען.

אַ רויט ליכט האָט אים פּלוצלינג פּאַרגאַסן די אויגן. פּון דער צווייטער זייט ליכט, — אַ געדיכטע טונקלקייט. טויזנטער קעפּ שיסן זיך אַרויס פּון דער טונקלקייט ווי אין פייערווערק־צעשפּריץ. ער איז געשטאַנען מיט בערגסאַנען אין מיטן דער בינע און נישט געשפּירט אַז ער שטייט טאַקע אויף דער בינע. ער האָט אָפּילו נישט געוואָסט אַז זיין האַנט האַלט נאָך אַלץ געשלאָסן בערגסאַנס האַנט. געשרייען און געלעכטערס האָבן פּאַר־הילכט זיינע אויערן. ער איז געווען ווי אין חלום. ווייסע קעפּ. שווימיקע, ווייסע כּוואַליעס פּון קעפּ עפּענען פּינצטערע מיילער. הענט הייבן זיך, פּאַטשן בראַוואָ. צעשפּריצטער, ווייסער שוים. אָפּענע מיילער הערן נישט אויף צו שרייען און צו לאַכן:

— פּאַט און פּאַטאַשאַן!.. (*

— בראַוואָ! בראַוואָ!

— פּאַט־פּאַטאַשאַן!..

די קולות האָבן נישט אויפּגעהערט. חיים־יִדל האָט געוואָסט אַז ער דאַרף איצט אָנהייבן עפּעס זינגען. דאָס איז דאָך זיין פּליכט. דערויף איז ער דאָ אַרױפּגעקומען. ער האָט אויפּגעהויבן דעם קאַפּ, אַרױפּגעקוקט צום חזן מיט תּחנונים אין די אויגן. בערגסאַן איז געשטאַנען גלייך, אומבאַ־וועגלעך, געקוקט מיט זיינע מוזלמאַנישע אויגן צום טונקעלן בלאַק פּון וווּ די ספּאַזמאַטישע געלעכטערס און געשרייען האָבן גאַרנישט אויפּגעהערט.
 — בערגסאַן, הייב־אַן! בערגסאַן, דערבאַרעם דיך, הייב־אַן!.. — האָט

(* דאָס אַ מאַל באַרימטע האַליוודער לציס־פּאַרל, איינער נידעריק, דער צווייטער הויד...)

חיים-יידל אַרױפגערעדט צו בערגסאַנען, האַלטנדיק אים נאָך אַלץ ביי דער האַנט, ווי ער וואַלט מורא געהאַט אַז ווי נאָר ער וועט אַפּלאַזן זיין האַנט וועט דער ווינט בערגסאַנען אַוועקבלאַזן, און ער, חיים-יידל, וועט איבערבלייבן אַליין אויף דער בינע, ווי אין אַ שטייג צווישן ווילדע חיות מיט געעפנטע פּיסקעס. — בערגסאַן, — האַט חיים-יידל צו אים אַרױפֿ- גערעדט פּון אַ ווינקלמויל, — דו ביסט דאָך אַן אמתער חזן!.. וואָס האַסטו מורא? דער שילעווער רב האַט דאָך צוגעזאָגט אַז מיר וועלן מצליח-זיין! בערגסאַן, עפּן ס'מויל. בערגסאַן, דערבאַרעם דיך!..

בערגסאַן האַט זיך נישט גערירט פּון זיין פאַרקאַלכטער פּאַזע, און וואָס מער בערגסאַן האַט אַזוי געקוקט מיט די אויגן, און וואָס מער חיים-יידל האַט אַט-אַזוי אַרױפגעקוקט צו אים מיט תּחנונים, אַלץ מער האַט מען אין בלאַק געױבלט און געשריגן: בראַװאַ, פּאַט, בראַװאַ, פּאַטאַשאַן!.. — דערבאַרעם דיך, בערגסאַן, הייב אָן, איך וועל דיר צוהעלפּן. איך וועל דיך נישט לאַזן פּאַלן! וואַלט איך נאָר געוואוסט מיט וואָס אַנצוהייבן, וואַלט איך געווען דער ערשטער. דו ביסט דאָך אַ חזן. אַן אמתער חזן. פאַר וועמען האַסטו מורא? דער שילעווער רב האַט דאָך צוגעזאָגט. הייב אָן. הייב אָן!

אַז חיים-יידלס אויערן האָבן דערכאַפּט אַז די געלעכטערס אין טונקעלן בלאַק ווערן שטילער, און בערגסאַן עפנט נאָך אַלץ נישט דאָס מויל, איז אים קלאַר געוואָרן אַז די לאַגע איז זייער טראַגיש. ווען ער וואַלט זיך נישט געווען פאַרלאַזט אויפּן חזן, וואַלט ער זיך פּרױער אַליין געווען צו- געגרייט. איצט ווייסט ער נישט ביי וואָס ער זאָל אָנהייבן. נישטאַ איצט מער קיין וועג אויף צוריק, ער וועט דאַרפּן אָנהייבן אַליין זינגען. אָבער וואָס? וואָס זאָל ער זינגען? פּון בלאַק טראַגן זיך געשרייען:

— פּאַט, הייב אַ פּוס!

— פּאַטאַשאַן, ווייז אַ קונץ!..

חיים-יידלען האַט אָנגעכאַפּט אַ ציטערנישט: „דאָרט אויף דער נאַרע ליגן די גרעסטע אַרטיסטן פּון איראַפּע“. ער האַט געזען ווי אַלע אַרטיסטן זענען צוריק אַרויסגעלאַפּן דורכן טויער ווי דער טויט וואַלט זיי נאָכ- געיאָגט. „טרענינג, דער עיקר איז טרענינג...“ דער רעזשיסער אויף דער

קופע מוזלמענער האָט זיך פאַרקייכט מיטן געוויין ווי אַ קליין קינד. „גיי, חיים-יידל, און זיי מצליח.“ אַלץ האָט זיך איצט געקאַכט צוזאַמען, אין איין טאַפּ, אויפן פּיער פון זיין געהירן.

— פּאַטאַשאַן, ווייז אַ קונץ!..

חיים-יידל האָט אַרויפגעשאַרצט איין באַק, אויסגעדרייט דאָס מויל אין אַ זייט, און פון ווינקלליפן אַרויפגערעדט צום חזן:

— בערגסאַן, איך הייב אָן, בערגסאַן, זאַלסט מיר נישט לאָזן פאַלן!

וואָס מער חיים-יידל האָט אַט אַזוי אויף אַ גנבישן אופן אַרויפגערעדט צו בערגסאַנען, אַלץ מער האָט מען זיך אין די לאַזשעס געקאַטשעט פאַר געלעכטער.

פלוצלינג האָט חיים-יידל געגעבן אַ צייכן אַז ער הייבט אָן:

— שאַ!..

חיים-יידל האָט צוגעלייגט אַ האַנט צום אויער, פאַרגלייזט די אויגן, אין בלאַק איז נישט מעגלעך געווען איינצושטילן דאָס געלעכטער, אַלע האָבן געשריגן „שאַ!“ „שאַ!“... און געלאַכט.

פינצטערע מיילער האָבן זיך פאַרמאַכט, שווימיקע כוואַליעס — אַפּ-געשטעלט, און חיים-יידלס אויערן האָבן דערהערט זיין אייגן קול:

— בנפשו!.. בנפשו!.. אוי-אוי-אוי בנפשו!.. יביא ל-ל-ל-לחמו!..

פלוצלינג האָט זיך בערגסאַן אויפגעוועקט, עפעס איז אין אים צוריק-געקומען צו פליען פון ווייטע וועלטן — — ער שטייט איצט לעבן עמוד אין קליינעם גאַליצישן שטעטל, לעבן זיין פאַטער, דער בעל-תפילה אין ריזשינער קלויז, ס'איז ראש-השנה, דער פאַטער דאַוונט מוסף, און ער, אַ קליין יינגל, האַלט אונטער:

— אוי-אוי-אוי-משל... משל... כחרס הנשבר...

חיים-יידל האָט פלוצלינג דערהערט בערגסאַנס שטימע, אַ ציטער פון פרייד אין אין אים אַדורכגעלאַפן, די אויגן זענען אים פול געוואָרן מיט טרערן, אַ ניי לעבן האָט אין אים אויפגעקוואַלט, חיים-יידל האָט סיי גע-זונגען און סיי אַרויפגעשאַקלט מיטן קאַפּ צו בערגסאַנען, ער האָט אים אַרומגענומען מיט דער רעכטער האַנט, זיך געדריקט צו זיין זייט מיט דאַנקבאַרקייט, זינגענדיק מיט אים צוזאַמען:

— אוי, אוי, אוי, אָד-ד-ד-ם... יסודו מעפר...

דער בלאַק האָט געהילכט, געפאַטשט, געיובלט: בראַוואַ! בראַוואַ!..
— געבענטשט זאַלסטו מיר זיין, בערגסאַן! — האָט זיך חיים-יידל
געטוליעט צו אים ווי אַ גליקלעך קינד, — אַ כוח אין דיינע ביינער!
נאָר בערגסאַן איז ווייטער געשטאַנען אין דער זעלביקער פּאַזע, ווי
די גאַנצע זאַך וואָלט אים נישט געווען נוגע. און וואָס מער ער איז אַט
אַזוי געשטאַנען, אַלץ מער האָט דאָס פּובליקום געיובלט:

— פאַט-פאַטאַשאַן!..

— עפעס פּריילעכס!

— אַ קונץ! פאַט, ווייז אַ קונץ!..

ווייזט אויס אַז דער העפטלינג אין דרויסן האָט דערהערט דעם גרויסן
„סוקסעס“ פון די צוויי זינגערס. פּלוצלינג איז ער דערשיגען אויף דער
בינע. חיים-יידל איז געווען צופרידן. אַדרבא, זאָל זיך נאָך אַ ייד ראַטעווען.
אַדרבא, זאָל ער אויך זינגען. צוזאַמען וועט זיין בעסער. חיים-יידל האָט
געגעבן אַ צייכן מיט דער האַנט צום פּובליקום:

— שאַ! איצט האָב איך דעם כבוד פאַרצושטעלן נאָך אַ זינגער. אַן

אמתער זינגער. נישט קיין אַפּגענאַרטע זאַך!

און ווירקלעך. דער זינגער ווייסט וואָס די דייטשן האָבן ליב. ס'איז
אַ ליד וועגן אַ „מעדעליין מיט צוויי בריסטעליין“, און אַלע פּרטים וואָס
אזעלכעס מען דאַרף מיט דעם „מעדעליין“ טאָן כדי „אַלע זאָלען פּראַהע
זיין“. אַ ליד — אַ שלאַגער. אַריינגעטראָפּן אין פינטל.

דער גאַנצער בלאַק האָט באַלד אָנגעהויבן מיטצוזינגען דעם רעפּריין:

„האַב איך איין מעדעליין — האַפּ-האַפּ-האַפּ-האַפּ“

„איסט זי איין ליבעליין — האַפּ-האַפּ-האַפּ-האַפּ“

„ווען איך זי שטאַסע — האַפּ-האַפּ-האַפּ-האַפּ“

„רינט מיר די סאַסע — האַפּ-האַפּ-האַפּ-האַפּ“

„לאַמיר אַלע פּראַהע זיין...“

פון לאַגערפּלאַץ האָבן זיך געטראָגן קלעפּ אינעם גאַנג: נאָכן שפּיל!

געענדיקט דאָס טעאַטער!

וואצעק, דער קאפא פון דער קארטאפּל-שיילעריי, איז אַרויפגעשפרונגען
אויף די ברעטער פון דער בינע:

— העי, פאַט-פאַטאַשאַן! — האָט ער צו זיי אַרויסגעשאַסן — מאַרגן
מעגט איר ווייזן אייערע מאַרדעס ביי מיר אין קארטאפּל-שיילעריי! ס'וועט
זיין זופּ וויפּל איר וועט נאָר קאַנען פרעסן!..

דער הימל איז געלעגן נידעריק ווי אַ שוואַרצע דעק איבערן לאַגער.
דער גאַנג האָט געקלאַפט צום לעצטן מאָל. דער הויפטשאַסיי איז שוין
געווען לידיק. היים-יידל האָט געאיילט צום בלאַק 16. ער איז כמעט גע-
לאָפּן. „ס'וועט זיין זופּ וויפּל איר וועט נאָר קאַנען פרעסן“. פון זיינע אויגן
האַבן גערווען טרערן. ער האָט פון שמחה געוויינט אויף אַ קול.

8.

לעבן דעם קוכבלאַק האָט זיך געפונען די קארטאפּל-שיילעריי, וווּ
וואַצעק איז געווען קאפּא און הערשער.

שורות הילצערנע בענק זענען געשטאַנען אין מיטן דער קארטאפּל-
שיילעריי. שיילערס מיט ספעציעלע מעסערלעך אין די הענט זענען געזעסן
און געשיילט אין שטרויענע קויבערלעך אַריין. איינגטלעך האָבן זיי נישט
געשיילט, נאָר צעשניטן אויף קליינע טיילן די גרויסע קילריבן, באַניעס,
אָדער אַראַפּגעקראַצט די צוגעקלעפטע בלאַטע פון די קארטאפּל. לעבן די
ווענט פון דער קארטאפּל-שיילעריי זענען געווען איינגעמויערט גרויסע
באַסינען מיט וואַסער. לעבן זיי איז געשטאַנען דער „דזשאַדעק“ און גע-
שאַרט מיט אַ קארטאפּל-רידל דאָס וואָס איז דאָרט געוואָרן אַריינגעוואָרפּן
כדי אַפּצושווענקען די בלאַטע.

דער „דזשאַדעק“ —

אַן אויסטערלישער מנהג האָט וואַצעק געהאַט אויסצוקלויבן איינעם
פון די שיילערס, קרוינען אים מיטן טיטל „דזשאַדעק“, און קוקן אויף אים
ווי אויף אַן אוריים-ותומים. וויל איז געווען דעם וואָס איז געוואָרן אויס-
געקליבן צו דער דאָזיקער כהונה. פּרײַער, ווען דער „דזשאַדעק“ איז געווען
אַ ייד, איז פאַר די יידן אין דער קארטאפּל-שיילעריי געווען אַ גרֵעדן.

דאס הייפעלע פאליאקן וועלכע האבן קיין מאָל נישט געוואָלט זיצן צו-
זאַמען מיט אַ ייד אויף איין באַנק, האָבן דעמאָלט געקריצט מיט די ציין
און געפילט זיך אין דער קאַרטאָפּל־שיילעריי ווי אין גלות.

נישט צו פאַרשטיין געווען דעם מאַדנעם מנהג פון וואַצעקן. ממש ווי
עס איז דעם וואַצעק גופא נישט געווען צו פאַרשטיין. אפשר האָט ער דאָס
געטאָן פון אַבערגלויבן, ווי אַ קמע פאַר זיך, און אפשר צוליב אַנדערע
פאַרבאַרגענע כוונות. ווער קאָן דערגרונטעווען די נשמה פון אַזאַ אַלטן
קאַצעטלער ווי וואַצעק? ווי ס'זאָל נישט זיין, האָט מען קיין מאָל נישט
געוויסט וואָס אייגנטלעך האָט וואַצעק אויסגעפונען אין פנים פון זיין אויס-
דערוויילטן, פונקט ווי מען האָט נישט פאַרשטאַנען די צערעמאָניע וואָס
האָט שטענדיק באַגלייט דעם אויסוואַל. מערסטנטייל האָט ער אויסגעקליבן
זיינע „דזשאַדקעס“ פון העכערן עלטער, נישט מאַכנדיק קיין אונטערשיד
צווישן ייד און נישט־ייד, כאַטש נישט איין מאָל האָט זיך בשעת זיינע
קללות געקאַנט אויסדאַכטן אַז אַ געפערלעכער יידנפיינט שרייט פון אים
אַרויס. דערביער איז בפירוש געווען צו זען אַז אַ העכערער כוח הערשט
איבער אים און דיקטירט אים דעם אויסוואַל.

די קרוינונג —

די שוילערס זיצן אויף די בענק, די אויגן אַראָפּגעלאָזטע צום שוילן,
באַשעפטיקטע און פאַרטראַכטע אין זיך. וואַצעק זיצט אויפן בענקל לעבן
פענצטער און קוקט, ווי געוויינלעך, אַ פאַרטראַכטער מיט די אויגן צום
ווייטן האַריזאָנט, פּלוצלינג כאַפט ער זיך. אויף מיט אַ געשריי צו די
שורות געבויגענע קעפּ:

— דזשאַדקע! אַוועק צוב באַסיין!!

אַלע שטעלן אויף די אויגן. קיינער ווייסט נישט אין וועמענס קאַפּ
עס האָט איצט אַנגערירט די גאַלדענע רוט פון חסד. אַ לעבנסשטראַל איז
געוואָרפן געוואָרן צווישן די שורות. ווער האָט אים אויפגעכאַפט? ווער
איז דער אויסדערוויילטער? קיינער וואָגט נישט אויסצושטרעקן די האַנט
צו דער קרוין. נאָר וואַצעק הויבט באַלד אַן שרייען ווי מען וואָלט אַנגערירט
מיט דעם קאַרטאָפּל־רידל אינעם שוואַרצאַפּל פון זיין אויג:

— הורנזין! ממזרים! זונות! אין קרעמאַטאַריע וועל איך אייך אַלע

שיקן! וואָס גלאַצט איר אַלע מיט די אויגן? איר זעט נישט? אָט דער!
 דער! די אויגן זאָלן אייך אַלע אַרויס, אָט דער!.. לאַזט אים אַדורך,
 הורנזין! לאַזט צו דעם דזשאַדעק צום באַסיין!
 אַ נייער „דזשאַדעק“ איז געקרוינט. און שטענדיק באַגלייט פון אַזאַ
 צערעמאָניע.

קיינער קאָן נישט דערגיין דעם סוד פון דעם מאַדנעם אויסוואַל, און
 קיינער ווייסט נישט פאַר וואָס דווקא דער נאָמען „דזשאַדעק“. קיינער
 טראַכט נישט דערפון. ס'איז קלאַר, ס'איז נאַרמאַל, ווי ס'איז קלאַר און נאַר-
 מאַל דער פאַרפּוילטער קילריב אין דיין האַנט; דער וואַכטורעם וואָס קוקט
 צו דיר פון פענצטערערעם ווי אַ בילד פון דער וואַנט. ס'איז קלאַר און נאַרמאַל
 ווי דיין נאָמען „הורנזין“; דער נאָמען „קרעמאַטאַריע“; דער נאָמען „פּיפל“;
 דער נאָמען „מוזלמאַן“.

דאָס מאַל איז „דזשאַדעק“ אַ פּאַליאַק.

איצט זענען די פּאַליאַקן ווידער די טאַנגעבערס אין דער קאַרטאַפּל-
 שיילעריי: כאַטש זיי ווייסן אַז די יידן זענען סיי-ווי אַנגעגרייט צו דער
 קרעמאַטאַריע. ס'איז גענוג אַז אין לאַגער זאָל מען פּלוצלינג שרייען „אַלע
 יידן אַנטרעטן!“, מוזן די יידישע שיילערס באַלד אַוועקלייגן די מעסערלעך
 אויף די בענק און אַרויסלויפן צו דער סעלעקציע, פון דעסטוועגן האָבן
 די פּאַליאַקן נישט קיין געדולד צו וואַרטן ביז עס וועט זיך דערהערן דער
 „אַלע יידן אַנטרעטן“. און זיי זענען זייער אַנטוישט ווען אַ טייל פון די
 יידישע שיילערס קומען צוריק אַפּגעראַטעוועטע פון דער סעלעקציע און
 זעצן זיך ווידער אַוועק אויף די בענק. די פּנימער פון די פּאַליאַקן זענען
 דעמאָלט זייער אַנגעברוגזט אויף דעם פאַרנאַכלעסיקטן סדר אין אוישוויץ.
 זיי שווייגן און פּילן ווי מען וואַלט זיי פּערזענלעך באַליידיקט.

אַ קליינע צאָל פּאַליאַקן זענען סך-הכל פאַראַן אין לאַגער. על-פּיר-רוב
 אַזעלכע וואָס האָבן געשמוגלט, געפּירט אַ שוואַרצן האַנדל און געוואַלט
 רייך ווערן מלחמה-צייט. דער גרעסטער טייל פּאַליאַקן אין לאַגער האָט
 פּונקציעס, כּמעט די העכסטע פּונקציעס. קיין לעבעדיקן פּאַליאַק האָט מען
 נישט געשיקט בשעת די סעלעקציעס צו דער קרעמאַטאַריע, מעג ער אפילו
 זיין אַ מוזלמאַן. אָבער אַ פּאַליאַק ווערט זייער זעלטן אַ מוזלמאַן. די פּאַליאַקן

באקומען בריוו און פעקלעך פון זייערע היימען. די אַרעמע צווישן זיי פאַר-
נעמען אין אָנהויב קליינע פונקציעס אין לאַגער, און אזוי ווי במשך פון דער
צייט רוקן זיך די יידן אין קרעמאַטאַריע אַריין, רוקן זיך די פּאַליאַקן אין
די פרייע פונקציעס אַריין. ווייל אויב ביי דער קרעמאַטאַריע איז שייטערלעך,
נעמען די דייטשן אויך גרויסע יידישע פונקציע-לייט. די הויפטזאַך: יידישע
ביינער. מעגן די ביינער זיין באַדעקט מיט פלייש, אפילו אַ סך פלייש; מעגן
זיי האָבן געדינט דעם דייטש געטריי, אפילו געטרייער און פלייסיקער פון
נישט-יידן. די קרעמאַטאַריע איז שטענדיק פאַר זיי אַנגעגרייט. ס'איז בלויז
אַ פּראַגע פון צייט און פון דער ריי.

בלויז די פּאַליאַקן בלייבן שטענדיק איבער. זיי זענען אפילו נישט
מחויב צו שטיין אויפן פּלאַץ בשעת אַ סעלעקציע.

סעלעקציע — מיינט נישט פּאַליאַקן.

9

אַ הויכער, אַ דיקער, אַן אויסגעפּאַשעטער, איז דזשאַדעק געשטאַנען
ביים באַסיין-וואַסער, זיינע אויגן געווענדט צום פענצטער און מיט לאַנגווייל
פויל געשאַרט מיטן קאַרטאַפּל-רידל דאָס געשיילטע אַהין און צוריק, אַהין און
צוריק, פּלוצעם האָט דזשאַדעקס פעט פנים זיך אויפגעוועקט. זיינע אויגן
האַבן עפעס דערזען דורכן פענצטער. אַ פרייד האָט זיך צעגלאַנצט אויף די
אַנגעצויגענע עפּלבאַקן אונטער די אויגן. זיין פנים האָט זיך ראָזעווע
צעשמייכלט:

— וואַצעק, קוק, פאַט-פּאַטאַשאַן!.. — האָט ער אויסגערופן.

חיים-יידל און בערגסאַן זענען געשטאַנען ביים עק פון בלאַק 1, זיי האָבן
געשפּיזט מיט די אויגן צום פענצטער פון דער קאַרטאַפּל-שיילעריי און
געוואַרט אויף אַ נס פון הימל. כאַטש וואַצעק האָט זיי נעכטן בפירוש געהייסן
אַריינקומען אין דער קאַרטאַפּל-שיילעריי, האָבן זיי פאַרט מורא געהאַט זיך
צו דערנענטערן צו דער קיך.

דערהערנדיק דעם געשריי פון דזשאַדעק, האָט זיך וואַצעק אויפגעוועקט

פון זיינע געדאנקען און, אויסדרייענדיק דעם קאפ צו דער זייט ווו דזשאדעק
האָט אָנגעוויזן, האָט ער אויסגעשריגן :

— הורישע פאָט־פאָטאָשאַן! וואָס שטייט איר דאָרט? קומט אַריין!
— דזשאַדעק, גיי אַריין צום קאַפּאָ פון דער קעסל־אַפטיילונג און זאָג
אַז איך האָב געהייסן אַריינשיקן אַ פּאַס זופּ — האָט וואַצעק באַפוילן.
איך דער קאַרטאָפּל־שיילעריי האָבן אַלע זיך בעצם געפילט ווי קינדער
בעת קונצן־מאַכערס קומען אָן אין זייער הויף. חיים־יידל גופא האָט אויך
געלאַכט, זעענדיק פאַר זיך שטיין דאָס געבראַכטע פּאַס הייסע זופּ. פון
בערגסאַנס מויל און נאָז איז גערונען אַ גאַווער. ער האָט דאָס אַפילו נישט
געפילט. חיים־יידל האָט נישט געגלויבט וואָס זיינע אויגן זעען. זיי זענען
ביידע געשטאַנען פאַרגליווערטע און נישט געוואָגט אַ ריר צו טאָן מיט אַן
אבר: אַ פּאַס זופּ! אַ פּולע פּאַס זופּ!..

— פרעסט, הורניץ, אויב איר ווילט נישט אַז איך זאָל אייך ביידע
אַריינזעצן אין פּאַס אַריין! — האָט וואַצעק געשריגן.

ביז חיים־יידל האָט אויסגעזופּט איין שיסל, האָט בערגסאַן שוין געהאַט
אַפגעשעפּט די דריטע שיסל. די פּאַליאַקן האָבן זיך געקוילערט פון געלעכ־
טער. און די יידן אויך.

אין מיטן פון רוישיקן האַרמידער האָט וואַצעק זיך שטיל דערנענטערט
צו חיים־יידלען און ווי פון אַ זייט געלאָזט פּאַלן צו אים :

— שטעל אַוועק די שיסל. דו וועסט באַקומען דיזענטעריע. גענוג
פאַרן ערשטן מאל! — וואַצעק האָט גערעדט שטיל און ווייך. חיים־יידל
האָט צו אים אויפגעהויבן די אויגן. זייערע בליקן האָבן זיך צוזאַמענגעטראַפּן.
די פּאַליאַקן זענען געווען באַשעפּטיקט, קאַטשענדיק זיך פון געלעכטער
ביים צוקוקן ווי בערגסאַן גיסט אין זיך אַריין די שיסלען זופּ איינע נאָך
דער אַנדערער, און אויף זיין לאַנגער אויסגעליידיקייט איז דאָס אַ האָר נישט
צו דערקאַנען.

חיים־יידל איז צוגעגאַנגען צו בערגסאַנען און אַרויסגענומען פון זיינע
הענט די פּולע שיסל זופּ, וועלכע ער האָט נאָר־וואָס געהאַט אָנגעשעפּט.
ער האָט צוריק אַריינגעגאַסן די זופּ אין פּאַס. בערגסאַן האָט אויפגעשטעלט
אַ פאַר פאַרחידושטע אויגן אויף חיים־יידלען, נישט פאַרשטאַנען, אויך די

פאליאקן האבן נישט פארשטאנען: פאר וואס מאכט ער קאליע די פאר-
וויילונג?

— דזשאדעק, — האט וואצעק אויסגעשריגן — גיב זיי מעסערלעך. זאלן
זיי זיך אוועקזעצן שוילן. איך האב דא אזוי פיל אומזיסטיקע פרעסער, זונות
און הינטישע הורניזן, זאלן זיצן נאך צוויי. אזוי וועט זיין פריילעכער —
האט דער שמיכל געגלאנצט אויף די פעטע באקן פון דזשאדעק.

חיים-יידל איז געווען ווי שיכור, סיי פון זופ, סיי פון גליק, סיי פון דער
גרויסער שיינער וועלט אויף וועלכער ער לעבט. ווען מען זאגט אים אז ער
וועט ארויס פון אוישוויץ, וואלט ער דאס גיכער געגלויבט ווי אז ער וועט
זוכה זיין צו זיצן אין דער אוישוויצער קארטאפל-שיילעריי.

פאט און פאטאשאן זענען געזעסן אויף דער ערשטער באנק. צווישן די
יחסנים — די פאליאקן. וואצעק האט זיי אנגעטאן דעם גרויסן כבוד.

כאטש אפיציעל האבן פאט און פאטאשאן נישט געהערט צו די סטאבילע
קארטאפל-שיילערס, זענען זיי פון דעסטוועגן יעדן טאג געקומען צו דער
ארבעט ווי אלע און גענאסן פון פרויווילעגיעס ווי אלע, ממש ווי זיי וואלטן
געהערט צו דער „פונקציע“. און וואס וויל דען חיים-יידל מער? וואס איז
דען אין אוישוויץ סטאביל, אויב דו ביסט א ייד? דער עיקר איז דאך נישט
געפינען זיך במשך פון דעם טאג אינעם גיהנום פון בלאק, אדורכשטופן
בשלום איין טאג, נאך א טאג, אבי זיך געפינען וואס ווייטער פון דער ריי
צו דער קרעמאטאריע.

אין בערגסאנס האלדז איז אין משך פון געציילטע טעג פארגעקומען
א משונהדיקע ענדערונג: די חזנישע שטימע האט זיך אין אים צוריק אויפ-
געוועקט ווי זי וואלט אויפגעשטאנען תחית-המתים. אמת, זי איז נאך געווען
א פארשאווערטע און געקריצט ווי א טיר אויף נישט-געאיילטע זאוויסעס,
אבער זי איז פארט געווען א שטימע פון א געוועזענעם חזן. מיטן זינגען
פירט אן חיים-יידל, און אזוי ווי די גאנצע קארטאפל-שיילעריי זינגט צוזאמען
און מען הערט סיי ווי נישט זיין קול, איז דאס פאר חיים-יידלען א זייער
גוטע זאך: ווייל וויל ער, זאגט ער אז דאס הילכט אפ אזוי זיין שטימע אין
דער קארטאפל-שיילעריי. אזא זאך איז דאך נישט מיט קיין גאלד אפצוקויפן.
חיים-יידל זארגט אויך אז עס זאל טאקע אויסזען אז אויב ער וועט נישט

אנהויבן אדער אויסלאָזן, וועט דאָ קיינער נישט וויסן ווי אַזוי צו זינגען.
ער איז שטענדיק דער טאַנגעבער, אויב נישט מיטן מויל, איז מיט דער
האַנט. אַ סך גלויבן דערין. אַממערסטן וואַצעק. און דאָס איז דאָך דער עיקר.

יעדן פאַרטאַג, ווען ס'איז נאָך פינצטער, לויפט שוין חיים-יידל צו דער
אַרבעט. תמיד איז ער דער ערשטער, ווייל קיין מאָל איז ער נישט זיכער
אויב, אַריינקומענדיק אין דער קאַרטאַפּל-שיילעריי, וועט אים נישט אַקעגן-
קומען אַ שלעכטע בשורה: „פאַט און פאַטאַשאַן, גענוג! אויס! געענדיקט
דער יום-טוב!“.

חיים-יידל כאַפט זיך אויף פאַרטאַג. ס'איז אים צוקער-זיס דאָס אַרויס-
לויפן פון בלאַק, ווען עס איז נאָך פינצטער. ער זעט נישט במשך פון אַ
גאַנצן טאָג די שטוב-דינסט, די קאַפּאַס, די בלאַקעלטסטע. ער זעט נישט
דעם גרויסן טרויער פון לאַגער, דעם גרויסן מתים-יריד. לויפנדיק פאַרטאַג
איבערן לאַגער-שאַסיי צו דער אַרבעט, גיט ער אָפּ אַ שבת צו גאָט. ער שעפט
דאָס גוטקייט מיט פולע זשמעניעס. ער האַלט עס אין די הענט, און ער
ציטערט אַז דאָס אויג פון אויפגייענדיקן טאָג זאָל אים חלילה נישט געבן
קיין עין-הרע.

אַ חוץ דער פאַרציע זופּ וואָס די קאַרטאַפּל-שיילערס באַקומען בשעת
דער אַרבעט אין דער קאַרטאַפּל-שיילעריי, האָט יעדער פון זיי אויך דאָס
רעכט צו נעמען אַ פאַרציע זופּ אין דעם בלאַק צו וועלכן ער געהערט.
פאַרשטייט זיך, אַז די שיילערס פאַרקויפן באַלד די זופּ פאַר אַ האַלבער
פאַרציע ברויט. מיטאַנצייט לויפט חיים-יידל, אַזוי ווי אַלע אַנדערע, נעמען
זיין פאַרציע זופּ אין בלאַק 15. אַבער חיים-יידל פאַרקויפט נישט די זופּ,
נאָר טראָגט זי באַלד אַוועק צום שילעווער רב. אַלע יידן אויף דער נאָרע
טיילן דערנאָך איין צווישן זיך חיים-יידלס פאַרציע זופּ. פאַר וועווקע שוסטער
זאָרגט בערגשאַן, בערגשאַן פאַרגעסט נישט אַז וועווקע האָט אים געראַטעוועט
אין געטאָ, אַריינגעמענדיק אים אַן אַ פרוטה אין שוסטערשאַפּ.

פאַט און פאַטאַשאַן זיצן אויף דער ערשטער באַנק, נאָר חיים-יידל איז
פון דעם נישט צופרידן. ערשטנס, וואָס דאַרף ער זיצן צווישן שונא-
ישראל? צווייטנס, איז דאָ גאַרנישט מעגלעך עפעס צו כאַפן אין מויל אַריין.

אויף די הינטערשטע בענק קאָן מען פאַרט אַרײַנכאַפּן בַגנבֿה אַ שטיקל
 קילריב אין מויל אַרײַן. די ליפּן זענען פאַרשלאָסן. די צײַן קײען. מען
 שלײנגט אַראָפּ, און שאַ, שטיל. די פּאַליאַקן קוקן און פּלאַצן. שטענדיק
 דרײַען די פּאַליאַקן אויס די קעפּ און קוקן. ווי מען וואָלט דאָ אויפגעגעסן
 זײער באַבעס ירושה. אַ שטייגער ווי זײ וואָלטן די קילריבן מיטגעבראַכט
 מיט זיך פון דער הײם. הײם־ײדלעך קאַכט דאָס אויף. ער קאָן עס נישט
 צווען. נאָר ער וויסט אַז מ'מוז מאַכן אַ שווייג. דער עיקר — ער. ער זיצט
 דאָך דאָ צוליב חסד. נאָר די זאָך ברענט אין אים: אוישוויץ! אונדזער
 אוישוויץ! אונדזער גיהנום! אונדזערע טויטע! אונדזער קרעמאַטאָריע!
 ווייניק האָבן מיר פון די אַנטיסעמיטן געליטן דאָרט אויף יענער וועלט, אין
 פּוילן? דאָ, אין גיהנום, אויך? דאָ אויך? דאָ, וווּ מען ברענט אונדז און
 מען בראַט אונדז, דאָ וווּ עס זענען פאַראַן בלויו יידן, פון איין עק שטעכל־
 דראַט ביז צום צווייטן עק — אַלץ פאַר אונדז געשאַפּן! אַלץ צוגעגרייט
 און געבויט ספּעציעל פאַר אונדז! ווי קומען זײ צו זײן דאָ די דעה־זאַגערס?
 דאָ איז דאָך נישט זײער פּוילן, וווּ זײ האָבן אויף אונדז געמאַכט פאַרגאַמען!
 דאָ איז דאָך אַלץ אונדזער! אונדזער! אונדזערע פּרױען, אונדזערע טאַטעס,
 אונדזערע קינדער. אַלץ אונדזער! אונדזער אוישוויץ!...

חײם־ײדל זיצט געבויגן איבער דער אַרבעט, ער שניידט מיטן מעסער
 דאָס פּלייש פון קילריב. ער רירט עס אָן מיט די פינגער: ס'איז געל און
 זאַפטיק. וויפל יידן אין בלאַק וואָלטן זיך געראַטעוועט פון טויט מיט אַזאָ
 שטיקל קילריב? — טראַכט חײם־ײדל. אפשר זאָל ער עס בעצם אַ נעם
 טאָן אונטערן אַרעם? נאָך דער אַרבעט שטעלט זיך דזשאַדעק אַוועק לעבן
 דער טיר מיט נאָך צוויי פּאַליאַקן, זײ רעווידירן צי עס טראַגט נישט עמעצער
 מיט זיך עפּעס אַרויס. חײם־ײדלעך געלינגט שטענדיק מיטצונעמען אַ שטיק
 קילריב פאַרן שילעווער רב. ער שניידט אויס אַ לענגלעך פּלאַך ראָד פון
 קילריב ווי אַ רונדיקע „מוציא“ פון אַ ברויט, שטופט עס אַרײַן טיף אונטערן
 אַרעם, און איצט מעגן זײ שוין בײ אים זוכן, כ'לעבן, ס'איז אים לײכטער צו
 פאַרשטעקן אַ שטיק קילריב אונטערן אַרעם ווי צו עסן עס בשעת דער
 אַרבעט. ווייל אָדער מען הערט דאָס גריזשען פון די צײַן אין האַרטלעכן
 קילריב, אָדער וואַצעק גיט זיך פּלוצעם אַ דרײַ־אויס פון פענצטער מיט אַ

געשריי: „הורישע פאט־פאטאשאן, זינגען!“... אַ שלעכטע סיטואַציע אויב דאָס מויל איז ביי דיר דעמאָלט פול מיט נישט־צעקייטן קילריב. אַ קאַמאַנדאָ מאַרשירט אין דרויסן צום לאַגער־טויער. חיים־יידל טראַכט: גאָט האָט זיך אויף אים מרחם געווען. די קאַפּאָס לויפן אַרום אין דרויסן מיט אויפגעהויבענע שטעקנס אַרום די אויסגעשטעלטע רייען ווי קצבים אַרום אַ סטאַדע בהמות וועלכע מען טרייבט צום שעכטהויז. ווער ווייסט צי דער שילעווער רב געפינט זיך נישט ווידער צווישן זיי. ווען ער זיצט נישט דאָ, טראַכט חיים־יידל, וואָלט ער אפשר אויך איצט געשטאַנען אין דרויסן צווישן אַט דער מאַסע קעפּ. אַ מאַדנע שוידערלעכע גלייכגילטיקייט שלאָגט פון די מאַרשירנדיקע קעפּ. דאָס טויער איז אַוודאי שוין געעפנט. זיי מאַרשירן.

— העי, פאַט און פאַטאשאן אַ רוח אין אייערע קרווישע מאַמעס! זינגען!.. — גיט וואַצעק פּלוצעם אַ גוטמוטיקן פאַר אַרויס מיט אַ געשריי. חיים־יידל כאַפּט זיך אויף פון פּלאַץ, שטעלט זיך אַוועק מיטן פנים צו די בענק ווי אַ קאַפּלמיסטער. ער גיט אַ הויב אויף דאָס שיילמעסער אין דער פאַרבלאַטיקטער האַנט און הויבט אָן:

אוי, אוי, אוי, בעלז —

מיין שטע־ע־ע־טעלע בעלז — — —

„מיין שטעטלע בעלז“. דאָס איז איצט געוואָרן דער הימן פון דער קאַרטאָפּל־שיילעריי. טאָג און נאַכט ווערט וואַצעק נישט מיד דאָס ליד צו הערן. אַלע קענען עס שוין. דאָס ליד דרייט זיך ווי אַן אויטאָמאַטישע פּליטע, נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל, אָן אַ סוף, וואַצעקן ווערט עס נישט נמאס. עפעס אַנדערש וויל ער נישט הערן. חיים־יידלען איז אַ גליק געשען מיט דעם ליד. גאַנץ פּוילן האָט פאַר דער מלחמה געזונגען דאָס ליד, סיי אויף פּויליש און סיי אויף יידיש. בעטלערס האָבן דאָס ליד געזונגען אויף די הייף. גאָט אַליין האָט אים צוגעגרייט דאָס ליד אויף פּויליש, ער זאָל עס האָבן גרייט פאַר וואַצעקן.

נישט איין מאָל פאַלט ביי חיים־יידלען אַ טרער פון אויג בעת ער זינגט „מיין היימעלע בעלז“. נישט איין מאָל טרעפט אַז די אויערן דערהערן פּלוצלינג וואָס דאָס מויל זינגט, און עס שווימט באַלד אַרויף פאַר די אויגן

דאָס שטעטל ווו ער איז געבוירן געוואָרן, די היים, די מאַמע, דער טאַטע, די שוועסטער, יידישע גאַסן, הייזער; דאָ דאָס בית-מדרש, דאָרט דער מאַרק, דאָ דאָס חדר, דאָרט דער טייך. יידן, יידן, יידן... יידן אין שבת, יידן אין דער וואַכן. כמיעלניק, מיין היימעלע כמיעלניק. מיין שטעטעלע כמיעלניק... — נאָך אַ מאָל, הורנזיק, נאָך אַ מאָל... — שרייט אויס וואַצעק, און היים-יידל הויבט אָן:

אוי, אוי, אוי... בעלז,

מיין שטעטעלע ב'ע-ע'עלז...

וואַצעק זיצט אויסגעבויגן אויפן בענקל. אַ שפיץ קאַפּ לעבן עק פון פענצטער. ער קוקט אַרויס ערגעץ ווייט. קוקט, און זיין געזונטער פּויערישער גוף טוט זיך נישט קיין ריר. נאָך אַ פאַר מאָל זינגען ווערט שטיל. וואַצעק רירט זיך נישט. שטיל.

וואָס אייגנטלעך האָט וואַצעקן איינגעוויגט? צי די נאַגנדיקייט פון דער טרויעריק-בענקענדיקער יידישער מעלאָדיע, צי די ווערטער פון דעם ליד? וואָס זעט איצט וואַצעק מיט די אויגן דאָרט ווו דער הימל ליגט אַ צוגע-טשעפעטער צו די אויבערשטע שורות פון די שטעכלדראַטן? וואָס זעט ער אויף דעם שטיק שוואַרצער ערד וואָס ליגט אויף דער צווייטער זייט פון דער שטעכלדראַטענער מויער?

אין דער קאַרטאָפּל-שיילעריי אין שטיל. דזשאַדעק שאַרט נישט איצט מיט דעם רידל אין באַסיין. ביים אויפשטעלן זיך אַריינשוואַרפן די צעשני-טענע שטיקלעך אין באַסיין, גייען די שיילערס אויף די שפיץ פינגער, שיטן פאַרזיכטיק אויס פון די קייבערלעך דאָס וואַסער זאל נישט מאַכן קיין גערויש. עס קוקט אויס ווי אין אַ שטוב, ווו עס ליגט אַ קראַנק קינד, נאָר אונטערן געזאַנג פון וויגליד האָט דאָס קינד איינגעדרימלט, און דאָס הויזגעזינד גייט אַרום אויף שפיץ פינגער.

היים-יידלס מוח איז נישט תּופּס: וואָס נאָגט דאָרט אינעם האַרץ פון דעם געזונטן פּויערישן שגף? וואָס פאַר אַ גלגול איז אַט דער גוי, וואָס זיצט דאָרט מיט די געזונטע אַקסלען אַראָפּגעבויגן, און קוקט אַ פאַרשטיינערטער צו די ליניעס שטעכלדראַט? אַלע ווייסן אַז וואַצעק קומט פון זאַמאַשטשער

געגנט, אבער צי איז דען זיין היים אויך חרוב געוואָרן? און אפשר האָט ער דאָרט אויך איבערגעלאָזט אַ דבורטשע און אַזאָ קינד ווי זיין בעלאַ? אַבער זיין פרוי און זיין קינד האָט מען דאָך נישט געשיקט צום „פונקט“, און זיי זענען נישט געווען אין געטאָ. זיי האָבן זיך נישט פאַרשטעקט אין בונקער, צו זיי האָט מען נישט געשאָסן. זיין היים איז דאָך נישט חרוב. ער זיצט דאָ אַ זיכערער אין אוישוויץ. עסט געדעמפט פלייש. לעבט ווי אין אַ פענסיאָן. נאָך דער מלחמה וועט ער צוריק אַהיימגיין צו זיין ווייב און קינד. זיי וועלן אויף אים וואַרטן. טאָ וואָס נאָגט דאָרט אינעם האַרץ פון אַט דעם יונגן געזונטן פויער?

אַזוי פאַרגייט אַ שעה נאָך אַ שעה. פּלוצלינג כאַפט זיך וואַצעק אויף פון זיין פאַרשטיינטער פּאַזע, שפּרינגט אויף פון בענקל און הויבט אָן שרייען מיט באַנומענע קולות:

— הונדזין! פרעסערס! קורווישע זונות! פאַרברענט זאַלט איר אַלע ווערן! אין קרעמאַטאַריע וועל איך אייך אַלע שיקן! אייערע מאַמעס זענען געווען זונות, און אייערע מאַמעס־מאַמעס זענען געווען זונות! אַלע זענט איר זונות! איך וועל אייך אַט אַזוי... אַט אַזוי... אַט אַזוי...

דער שוים שלאָגט אים פון פּיסק. ער איז צונטער־רויט. די קללות שיטן זיך פון מויל מיט איין אַטעם. די רציחה ברענט אין אים ווי אַ העליש פייער. ער דרייט זיך אַהין און צוריק מיט געביילטע פּויסטן. אַט וועט ער אַלע שעכטן. אַט וועט ער אַלע אַריינשטופן אין אויוון פון דער קרעמאַטאַריע. קיין איינער וועט דאָ נישט בלייבן. זונות! פרעסערס! פאַרשאַלטענע ממזרים וואָס איר זענט!

קיינער הויבט נישט אויף די אויגן. אַלע שניידן די קילריבן. אַלע ווייסן אַז באַלד וועט זיך דאָס פייער אַפּשטילן, וואַצעק וועט נאָר אַרויסברעכן פון זיך אַלע קללות. דערנאָך וועט ער צוריק ווערן שטיל, רוֹק. שטענדיק אַזוי.

חיים־יידל האָט נישט געקאַנט איינזיצן רוֹק. ער איז געווען ווי אין אַ פּיבער. דאָס האַרץ האָט אין אים געהאַמערט: ממש קעגן איבער זיינע אויגן, אויפן פענצטער פון קאַרטאָפּל־מאַגאַזין איז געשטאַנען אַ ווייס טעפעלע מיט מאַרמעלאַדע, און חיים־יידל האָט געפּילט אַז דער קאַפּ שפּאַלט זיך ביי

אים. דאָס טעפעלע האָט אים געשטאַכן אין מוח. אַפילו בשעת ער האָט פאַרמאַכט די אויגן האָט ער עס אויך געזען.

— „וואָס מאַכט עס אויס ביי וואַצעקן?“ — האָט עמעצער אין אים געמאַנט און געטענהט. — „דער שילעווער רב קאָן זיך ראַטעווען. אַלע זאָגן אַז מאַרמעלאַדע איז די איינציקע רפואה. זיסקייט. זיסקייט. זיסקייט אים אַ ביסל זיסקייט. ביי דער ערשטער סעלעקציע וועט מען אַוועקפירן דעם שילעווער רב. רוצח! ווער מיינסטו וועט זיין שולדיק, אויב נישט דו? כּופּר בעיקר! אַזוי דאַנקסטו אַפּ גאָט וואָס ער האָט דיך דאָ אַריינגעזעצט? ווער האָט דיך געראַטעוועט אויב נישט דער שילעווער רב? מענטשן זאָגן אַז עס פעלט אים אַ ביסל זיסקייט. די הויט פון שילעווער רב וועט זיך באַלד אויפהערן שילן אויב ער וועט אויפּעסן אַזאַ טעפעלע מאַרמעלאַדע.“

חיים-יידל פילט אַז זיין פנים ברענט. די שלייפּן האַקן. דאָס האַרץ וואַרפט זיך. יענער אין אים הערט נישט אויף צו מאַנען:

— „וואַצעק זיצט אויסגעדרייט מיטן רוקן צום מאַגאַזין. קיינער זעט נישט. שטעל דיך אויף, גיי אַריין אין מאַגאַזין מיטן קויבערל, פּלומרשט נעמען קאַרטאַפּל — —

— „ניין! ניין!“ — כאַפט ער זיך צוריק. — וואָס גייט ער טאָן? חיים-יידל דרייט זיך אויס מיטן רוקן צום מאַגאַזין, ער זאָל נישט זען נישט דאָס פענצ-טער און נישט דאָס טעפל. גענוג! פּטור! אַן איינפאַל דאָס איז! ער איז דאָך כּמעט שוין געווען גרייט צו גיין. ער וואַלט זיך איצט געקאַנט אומגליק-לעך מאַכן. מיט אייגענע הענט איז ער איצט געגאַנגען זיך אַפּשעכטן. ס'איז אים שוין ווייזט אויס צו גוט. ער האָט שוין ווייזט אויס פאַרגעסן יענע ביטערע טעג. עס קיצלט אים שוין, ווייזט אויס, דער ווילטאַג. אַן איינפאַל דאָס איז געווען!...

— „חיים-יידל!“ — טענהט ווידער יענער אין אים — „דו מיינסט אַז דו האַסט שוין אַנגעכאַפט גאָט ביי דער פּאַלע? האָ, חיים-יידל? דו מיינסט אַז דו זיצסט אין דער קאַרטאַפּל-שיילעריי, האַסטו שוין געמאַכט אַ קאַנטראַקט מיטן רבונן של עולם? דו מיינסט אפּשר אַז אויב דו ביסט געוואָרן „פּאַט-פּאַטאַשאַן“, ביסטו שוין אַ פאַרזיכערטער? דאָרט, אין בלאַק אויף דער נאַרע, ליגט דער שילעווער רב ווי אויב, און דו זיצסט דיר

דא צווישן ווארעמע ווענט און מיינסט אפשר אז דו ביסט אנטרונגען געווארן פון גאטס אויגן. הא, חיים-יידל? צי וויסטו אז ביי דער ערשטער סעלעקציע וועט דער שילעווער רב אָוועק? צי וועסטו אפשר דערנאָך קאָנען טענהן פאַר גאָט אַז דו ביסט נישט געווען שולדיק? צי מיינסטו טאַקע אַז גאָט וועט זיך נישט קענען קיין עצה געבן מיט דיר ווייל דו זינסט לידלעך פאַר וואַצען? דו מיינסט טאַקע אַז אויב דו וועסט דיך נישט אויפשטעלן און מאַכן מיט דער האַנט ווי אַ קאַפעלמייסטער, וועט קיינער דאָ נישט קאָנען זינגען „בעלז“? וועמען ווילסטו אַפּנאַרן, חיים-יידל? מיך? מיך? איך בין דאָך נישט וואַצעק, איך ווייס דאָך, אַז אויב אַפּילו דו וועסט ליגן ערגעץ אין אַ בלאַק און פּוילן אויף אַ נאַרע, וועט מען דאָ ווייטער קאָנען זינגען „בעלז“. האָסט שוין, ווייזט אויט, פאַרגעסן ראַפּאַעלס גלאַצן אַ גאַנצן טאַג צו די ברעטער פון דער אויבערשטער נאַרע? ביי נאַכט, ווען דו קומסט אין בלאַק אַרײַן, איז שוין פּינצטער. דיינע שכנים פון דער נאַרע ליגן שוין אינגעוויקלטע איינער אינעם צווייטן ווי פאַרפּוילטע שמאַטעס. דו זעסט זיי אַפּילו נישט, און אין דער פּרי, ווען דו אַנטלויפסט אַרויס, ליגן זיי נאָך אַזוי ווי דו האָסט זיי נעכטן ביי נאַכט געפונען. מיינסט אפשר אַז דו ביסט אַ גרעסערער יחסן פון זיי, הא, חיים-יידל? ווען נישט די ברכה פון שילעווער רב, וואָלסטו דאָך אַדער געלעגן און געפּוילט אַזוי ווי זיי אויף דער נאַרע, אַדער דו וואָלסט שוין פון לאַנג געווען אין קרעמאַטאַריע. מיינסט אפשר אַז גאָטס אויג דערגרייכט נישט אַהער צו דער קאַרטאַפּל-שיילעריי? גע-דענקסט, חיים-יידל, די ווערטער: „גאָט געפּינט זיך אין אוישוויצער טעאַטער אויך...“? געדענקסט, חיים-יידל: „רבי, ווינטשט מיר אַן! רבי, איך וויל לעבן...“? געדענקסט וואָס דיין האַרץ האָט דעמאָלט געפּילט? געדענקסט נישט! האָסט שוין פאַרגעסן! ביסט זאַט, חיים-יידל! ביסט אַרײַן צווישן גוים, זיצסט מיט זיי אויף איין באַנק און דיין האַרץ איז געוואָרן פאַרשטאַפט ווי דאָס האַרץ פון ערלים. ביסט נישט בעסער פון זיי, זאָג איך דיר! דער שילעווער רב שטייט פאַר אַ סעלעקציע. וואַצעק וועט נישט פּרגן, אויב ער וועט איין מאָל נישט פּרעסן די מאַרמעלאַדע. ביי אים איז עס אַ שפּיי. קאַנסט אַזוי מאַכן אַז קיינער זאָל נישט זען, ס'וועט אַפּילו קיינער נישט וויסן אַז דו האָסט עס גענומען. ראַטעווע דיך,

חיים-יידל! דײך! .. יא, יא, דײך! .. דערויף האָט דײך גאָט דאָ אַהער געשיקט.
ביסט נישט מער ווי אַ שליח. און דו האָסט גאַרנישט צוגעלייגט צו אַט דעם
שליחות. גאָט פרוווט דײך יעצט בלויז אויס. געדענקסט דאָס פנים פון
שילעווער רב בשעת ער האָט דיר געזאָגט: „גיי, חיים-יידל, און זיי
מצליח“? .. אוי, חיים-יידל, חיים-יידל, הלוואי זאָלסטו דײך נישט האָבן
פאַרזינדיקט צוליב די בלויזע ספקות דיינע. לויפן האָסטו געדאַרפט! צו
אַזאַ מצווה לויפט מען! מיטן גאַנצן האַרץ לויפט מען! מיט אַ שמחה!
מיט אַלע רמ״ח אברים!“

— רבוננו של עולם! — האָט זיך פון חיים-יידלען אַרויסגעריסן אַ זיפן.
בערגסאָן, וואָס זיצט לעבן חיים-יידלען, דערהערט זיין פלוצלינגדיקן
„רבוננו-של-עולם“-זיפן. בערגסאָן הויבט נישט אויף די אויגן, ער קראַצט
ווייטער די בלאַטע פון אַ קאַרטאַפּל און פרעגט:

— וואָס טוט דיר וויי, חיים-יידל? דער בויך, האָ? דער בויך?
— רבוננו של עולם! .. — חיים-יידל הערט נישט אויף זיך צו דרייען
אויף דער באַנק, אַ שטייגער ער וואָלט געהאַט שווערע בויכקראַמפּן, און
הערט נישט אויף צו קרעכצן:

— רבוננו של עולם, רבוננו של עולם...

— גיי, חיים-יידל, אין דער לאַטרינע. ס'וועט דיר בעסער ווערן —
עצהט בערגסאָן.

— ס'וועט אַדורכגיין... — ענטפערט אים חיים-יידל — ס'איז מיר
שוין בעסער...

נאָך אַ פאַר מינוט פרעגט פלוצלינג חיים-יידל:

— בערגסאָן, וואָלסט איינגעשמעלט דאָס לעבן פאַר אַ ייד?
— רעדסט ווי אַ נאַר, חיים-יידל. מיינסט טאַקע אַז מיר האָבן אַ לעבן
עס איינצושמעלן?

— מיינסט נישט, בערגסאָן, אַז דאָס וואָס מיר זיצן דאָ איז אַן אצבע
אלוקים? ..

בערגסאָן בויגט זיך אַראָפּ, הויבט אויף אַ פרישן קילריב, שניידט
אַריין דאָס מעסער. — ניין, ענטפערט אים בערגסאָן ציניש — נישט קיין

אצבע אלוקים, נאָר אַ פּוס פּון אַט דעם ערל וואָס זיצט דאָרט ביים פענצטער... פּרעגסט, חיים-יידל, שאלות ווי אַ טיפּש.

— ס'איז מיר קאַלט, בערגסאָן.

בערגסאָן הייבט אויף זיין בליק:

— קוקסט אויס צו האָבן היץ. די ציין קלאָפּן דאָך ביי דיר אין מויל.

— ס'וועט פאַרבייגיין — טרייסט זיך חיים-יידל.

— נאָר בלויז דאָס פעלט דיר אויס, זאַלסט קריגן מאַלאַריע — זאָגט

בערגסאָן פאַרוואַרט.

— דער שילעווער רב איז זייער קראַנק, האָ, בערגסאָן? — זאָגט

חיים-יידל נאָך אַ פאַר מינוט שווייגן.

— אוי...! — פּון בערגסאָנס האַלדו הערט זיך בלויז אַ קרעכץ.

— צדיק יסוד עולם! אין זיין זכות זיצן מיר דאָ. געדענקסט, בערגסאָן,

דעמאָלט ביי נאַכט ביים טויער פּון בלאַק 10? געדענקסט, איך האָב דיך

געלאָזט שטיין? ווהיין מיינסטו בין איך דעמאָלט אַריבערגעלאָפּן? צום

שילעווער רב בין איך געלאָפּן.

— נישט איין מאָל — זאָגט בערגסאָן — זיץ איך און טראַכט: ווען

און ווי אַווי מיר זענען דאָ אַהער אַריינגעקומען, און איך קאָן מיד בשום

אופן נישט דערמאָנען. איך ווייס בלויז אַז אין דער נאַכט פּון טעאַטער

בין איך שוין געווען אַ מוזלמאַן. מער געדענק איך נישט. אויב מיר וועלן

זוכה זיין אַרויסצוקומען פּון דאַנען, וועלן מיר אַפּילו נישט קאָנען דער-

ציילן וואָס מיט אונדז איז געשען. מיר וועלן גאַרנישט געדענקען. דאָס

איז אַ גרויסע טראַגעדיע. די וועלט וועט אַפּילו נישט וויסן וואָס מיט

אונדז איז דאָ געשען.

וואַצעק האָט זיך אויפגעשטעלט. ער איז אַוועק צו דער זייט פּון דער

פעסל-וועשעריי. דאָס ווייסע טעפעלע מאַרמעלאַדע האָט זיך געשפיגלט אין

דעם ליכט פּון פענצטער. דער עמאַל ביים אויערל איז געווען אַפּגעשפרונגען,

און ביים דנאָ איז געווען אַ שוואַרצער פּלעק. דאָס בלעך האָט אַרויסגעקוקט

פּון אַפּגעשפרונגענעם עמאַל. פּלוצעם האָט דער „בעל-מוסר“ וואָס איז

געלעגן אין חיים-יידלס פאַרבאַרגנקייט זיך אויפגעכאַפט:

— „חיים-יידל, איצט איז די ריכטיקע מינוט; כאָפּ דאָס קויבערל, זעסט,

אקוראט איז עס ליידיק. און טו ווי איך לערן דיך: גיי אריין אין מאגאזין נאך קילריבן. פארבייגייענדיק גיב סתם אזוי א קוק דורכן פענצטער. מ'טאר דען נישט א קוק טאן דורכן פענצטער? דיין רוקן וועט אלץ פארשטעלן. נאך בשעת מעשה גיב א נעם דאס טעפעלע מארמעלאדע אין קויבערל אריין. וואס האסטו מורא? דיין רוקן האט אלץ פארשטעלט. דערנאך גיי אוועק צום באַרג קילריבן, פיל אן דאס קויבערל מיט ריבן, בשעת-מעשה נעם אַרונטער דאס טעפעלע אונטערן אַרעם. שטופ עס גוט אַרונטער, א שטייגער ווי דו שטופסט דאָרט אַריין אַ שטיק קילריב. נאָר זיי פאַר- זיכטיק עס זאָל זיך נישט אויסגיסן. האַלט עס גלייך. נישט קרום. דערנאָך קום צוריק אַריין. זעך דיך אוועק אויף דיין פלאַץ מיטן קויבערל אויף דער שויס, ווי דו וואַלסט פּלוצלינג נישט געהאַט קיין כוח דיך אַראָפּצובויגן. קאַנסט אַפילו אַראָפּלאָזן דאָס קויבערל אויף דער ערד מיט דער רעכטער האַנט.

„בעסער ווען דו בעטסט בערגסאַנען ער זאָל דאָס טאָן. ער ווייסט אַז דער בויך טוט דיר וויי. און דערנאָך, ביי דער ערשטער געלעגנהייט, הויב דיך אויף און גיי אַרויס. פשוט, גיי אַרויס! אַ שטייגער ווי דו גייסט צו דער לאַטרינע טאָן אַ מענטשלעך געברויך, וואָס, טאָרסט נישט? ווער גייט דען נישט אַז ער ברויכט? דזשאַדעק וועט דיך נישט רעווידירן. אַפילו נאָך דער אַרבעט, בשעת דער אַלגעמיינער רעוויזיע, לאַזט ער דיך אויך אַדורך. לעצטנס באַטאַפט ער דיך אַפילו נישט, ווייל דו ביסט פאַט און פאַטאַשאַן! און אויב ער זוכט נישט ביי דיר נאָך דער אַרבעט, וועט ער דווקא איצט ביי דיר זוכן? דו וועסט בשלום אַרויסקומען, און וועסט גלייך אוועק צום שילעווער רב. וואָס זשע שטייסטו ווי אַ גלום? איצט! אַן שהיות. אַט אזוי. נעם ס'קויבערל —“

חיים-יידל האָט נישט געפילט ווי זיין האַנט האָט אַנגענומען דאָס קויבערל, נישט געפילט אַז ער האָט זיך אויפגעשטעלט, נישט געפילט אַז ער גייט. דאָס ליכט פון פענצטער האָט זיך אויסגעגאַסן פאַר זיינע אויגן ווי אַ וויסער שווינדלדיקער פּלעק. צוויי פינגער זענען אים אַריין אין אַ געדיכטע קילע פּיליסיקייט, ווייל זיין קאַפּ האָט אַרויסגעקוקט צום דרויסן, בשעת זיין האַנט האָט טאַפּנדיק געזוכט דאָס טעפל. מסתמא האָט

ער דערנאך געטאן אלץ וואס מען ברויכט. ער האט דאך געהאט א פארטיקן
פלאץ וואס דער פארבארגענער צדיק, אין אים, האט פריער צוגעגרייט.
חיים-ידל איז צוריקגעקומען. בערגסאן האט מעכאניש אויסגעשטרעקט
די האנט און פון אים גענומען דאס קויבערל.

— וואס האסטו געזאָלעוועט קילריבן? — האט בערגסאן געפרעגט.
חיים-ידל האט געפילט ווי אונטערן לינקן אַרעם שווערט אַראָפּ אַ
משא ווי אַ שווערער שטיין. דאָס פענצטער איז מאַגאַזין האָט איצט אויס-
געזען משונהדיק ליידיק. די ליידיקייט שרייט: כאַפּט אַ גנב! „חיים-ידל,
איצט! חיים-ידל, הויב דיך אויף! גיי אַרויס.“ אַט —

חיים-ידל האט זיך צוריק אַראָפּגעזעצט. וואַצעק איז אַנגעקומען פון
דער פעסל-וועשעריי און האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף זיין פּלאַץ ביים
פענצטער ווי אַ הונט ביים לאַך פון זיין נאַרע.
— „חיים-ידל, איצט! שטעל דיך אויף און גיי!“

ער האט זיך אויפגעשטעלט. פון גרויס צעמישטקייט האט ער פאַר-
געסן די איינחזרונג פון פּרַיער, אַנצושטעלן ביים אַרויסגיין אַ מינע פון
בויוווייטיק. ער איז שוין כמעט געווען ביי דער טיר בשעת עס האט אים
אַ כאַפּ געטאָן פון הינטן וואַצעקס געשריי:

— קורווישע פאַט און פאַטאַשאַן — זינגען!

חיים-ידל האט זיך אויסגעדרייט. זיין פנים האט זיך פון זיך אַליין
אויסגעקרימט. ער האט געפילט אַז די קישקעס דרייען זיך אין אים אויף
אַן אמת. ער האט געקוקט צו וואַצעקן מיט רחמים אין די אויגן. איצט
דאַרף ער באמת לויפן אין דער לאַטרינע...

ביים באַסיין האט דער לאַנגווייליקער בליק פון דזשאַדעק זיך צע-
שמייכלט. קוקנדיק ווי פאַט האַלט מיט איין האַנט דעם בויך, בשעת די
צווייטע הענגט ביי אים אַראָפּ ווי ביי אַן אינוואַליד: העי, ברודערל, נישט
ביי מיר!.. מיך וועסטו נישט אַפּנאַרן. אַזאַ ריזיקער קילריב אונטערן
אַרעם? ער שטעקט דאָך אַזש ביי דיר אַרויס אויף דער צווייטער זייט
רוקן! און זינגען אויך נישט? דאָס ברודערל, איז שוין אַ ביסל צו פיל...
חיים-ידל האט געזען דזשאַדעקס פעטן בויך לעבן זיין אַראָפּהענגג-
דיקן אַרעם. ער האט געזען ווי דער הויזן-פאַסיק טיילט אַדורך דזשאַדעקס

בויד ווי אן אייגענעצויגענער שטריק אויף א קישן. ער האט געפילט ווי די האנט פון דזשאדעק קריכט אויף זיין פלייצע הינטער דער מאַרינאַרקע און שלעפט דאָס אויערל פון טעפעלע... די מאַרמעלאַדע קאָן זיך חלילה אויסגיסן!! אַלע קעפּ זענען אויפגעהויבן... אַלע אויגן קוקן... שורות אויפֿ- געהויבענע אויגן... פאַר וואָס קוקן אַזוי אַלע אויגן? וואַצעק האַלט דאָס טעפעלע מאַרמעלאַדע אין די הענט. ווי אַזוי איז עס געקומען צו וואַצעקן אין די הענט אַריין? ער האַט נישט געזען אַז עמעצער זאָל אים דאָס האַבן דערלאַנגט.

חיים־ידל האַט שוין מער נישט געוויסט וואָס עס טוט זיך אַרום אים. עפעס האַט ער יאָ געזען און עפעס האַט ער נישט געזען, עפעס יאָ געהערט און פאַרט נישט געהערט. צוויי פּאַליאַקן האַבן געטראָגן די באַנק פון מאַגאַזין, אויף וועלכן וואַצעק האַט שוין געהרגעט נישט אין העפטלינג מיט קלעפּ פון זיין שטעקן, ווי זיי וואַלטן געטראָגן אַ טראָגן פאַר אַ גאַסט וועמען מען דאַרף אַנטאָן אַ גרויסן כבוד. דערנאָך האַבן זיי ווידער די באַנק צוריקגעטראָגן. וואַצעק שרייט לעבן אים: קורוועס! זונות! פּאַט־פּאַטאַשאַן! חיים־ידל וויסט אַז וואַצעק וועט באַלד אויפהערן שרייען. שטענדיק שרייט וואַצעק, דערנאָך הערט ער אויף. פון דעסטוועגן וויסט ער אַז דאָס מאָל וועט וואַצעק נישט אויפהערן צו שרייען. דאָס מאָל איז עפעס אַנדערש. דאָס מאָל וועט ער, חיים־ידל, צוערשט אויפהערן צו לעבן. ווען וואַצעק וועט אויפהערן צו שרייען, וועט די נשמה פון חיים־ידלען שוין זיין אַרויסגעהאַקט. ביים פענצטער ציען פּאַליאַקן אַרויס פון בערגסאַנס קורצע הויזן אַ שטיק קילריב. קיין מאָל האַט בערגסאַן נישט דערציילט אַז ער שמוגלט אַרויס אין די הויזן אַ שטיק קילריב. פּלוצלינג שטייט בערגסאַן מיט אים צוזאַמען. אַלע ליאַרעמען, שרייען. חיים־ידל און בערגסאַן שטייען ווי אויף אַ בינע... וואַצעק רעדט עפעס מיט דזשאַדעקן. דזשאַדעק דרייט זיך אויס, גייט אַרויס אַן אַנטוישטער פון מאַגאַזין. וואַצעק עפנט די טיר. הויבט צו זיי אויף דעם רידל:

— קורוועס! זונות! מיינע אויגן זאָלן אייך דאָ מער נישט זען! טויטע וועט איר זיין, אויב מען וועט אייך נאָך אַ מאָל זען אויפן פּלאַץ פון דער קיך. אַרויס! אַרויס!..

בערגסאָן לויפט מיט די לאַנגע באַרוועסע פיס. חיים-יידל וויסט נישט
צי ער מעג נאָכלויפן, אָדער צי ער דאַרף וואַרטן מען זאל אים הרגענען.
וואַצעק הערט נישט אויף צו שרייען, נאָר חיים-יידל הערט נישט די
ווערטער וואָס מען שרייט צו אים. ער פילט אַ קאָפע פון וואַצעקס שטיוול.
די טיר שטייט אָפן. ער לויפט אַרויס.
די שטעכל-דראַטן, די בלאַקן, דער לאַגער — האָבן אים אויפגעכאַפט
אין דרויסן ווי אויסגעהונגערטע לייבן אין אַ גרוב דעם אַריינגעוואַרפענעם
קערפער פון אַ צום טויט פאַרמשפטן.

פאַרכטיקע טעג

אַ זומער פאַרלאַפן אין אוישוויץ. חיים-יידל האָט עס נישט געקאָנט באַגרייפן. ער האָט געשלעפט די באַרוועסע פיס איבערן לאַגערוועג און זיך באַמיט צו סדרן אין קאַפּ דעם חשובן; בשעת דער לעצטער אַקציע אין געטאָ, ווען מען האָט אים געטריבן מיט ווייב און קינד צו די וואַגאַנען, האָט דאָכט זיך, געהערשט אַ רציחהדיקע חמימה; דאָ, אין לאַגער, האָט ער שוין איבערגעלעבט אַ היפש ביסל אַכזריותדיקע קעלטן, אויב אַזוי, ווי לאַנג איז ער שוין אין לאַגער? צי איז טאַקע מעגלעך אַז ער איז שוין דאָ געווען אויך אַ ווינטער? ער האָט בשום-אופן נישט געקאָנט מאַכן דעם חשובן. אָפט מאַל איז אים אויסגעקומען אַז ער האָט דאָ שוין איבערגעלעבט אַ סך ווינטער-קעלטן און אַ סך זומער-היצן און פּלוצלינג איז אים אויך קלאַר אַז אַפילו גאַנצע צוויי חדשים זענען נאָך נישט פאַרביי.

אויב אַזוי, הייסט עס, האָבן מיר היינט, אלול-טעג, אַ מאַל, אויף אַן אַנדערער וועלט, האָט מען שוין איצט געבלאָזן שופר. יידן זענען אויפ-געשטאַנען צו סליחות. געלע בלעטער האָבן צוגעדעקט די ערד פון שול-הויף, אַ בלינדער האָט געקאָנט זען אַז אויך די צווייגן ציטערן פאַרן אַנקום פון גרויסן יום-הדין.

ער האָט אויפגעהויבן די אויגן. ס'איז נישט געווען צו זען די עקן פון לאַגער. דער נעפל איז געלעגן אויף די שורות עלעקטריש געלאַדנטע שטעכל-דראָטן. אַט דאָכט זיך אַז דער לאַגער איז איינגעשרומפן, און אַט דאָכט זיך אַז דער לאַגער איז אומענדלעך, ציט זיך איבער דער גאַרער וועלט. ער האָט נישט געוואוסט צי זאָל ער גיין וועג-אַראָפּ צום אָנהייב פון לאַגער, אָדער אַרויף צום סוף פון לאַגער. דער אָנהייב האָט זיך אויך

געפונען ביים סוף, און דער סוף ביים אָנהייב. ער האָט ווייטער געשלעפט די באַרוועסע פּיס.

עפעס אַ מין נייער נאָגנדיקער טרויער איז איצט געלעגן אין דעם אוישוויצער סוף־זומער. דאָ זענען נישט געווען קיין ביימער פון וועלכע עס זאָלן פּאלן געלע בלעטער, דאָ זענען געווען געלע ביינער, ביי יעדן בלאַק — אַ קופּע סקעלעטן־ביינער. זייער געלקייט האָט אַלץ צוגעדעקט. דאָ איז נישט געווען האַרבסט. ס'איז געווען סוף. ער האָט געשלעפט די באַרוועסע פּיס איבערן דאָזיקן סוף.

איצט, נאָך דעם ווי מען האָט אים אַרויסגעוואָרפּן פון דער קאַרטאָפּל־שיילעריי, וויל ער האָט געגנבעט אַ ביסל מאַרמעלאַדע פּאַרן שילעווער רב, אַ רפואה קעגן צרעת וואָס איז אַרויס אויפן גוף פון שילעווער רב, איז דער הונגער אויף ס'ניי אויף אים אַ שפרונג געטאָן ווי אַ צערייצטער ס.ס.־הונט אויף זיין קרבן. ער האָט איצט מער נישט דעם כוח זיך צו ראַנגלען מיטן הונגער. ער איז אַריין אינעם שטראָם מוזלמענער וואָס שאָרן זיך דאָ אויפן לאַגערוועג מיט זייערע באַרוועסע סקעלעטן־פּיס.

אויף איינעם פון די אַפעל־פלעצער, צווישן די בלאַקן, איז געזעסן דער 11 יאָריקער מאַניש, דער געוועזענער פּיפל, דער אַלטער קאַצעטניק אין לאַגער, איין האַנט האַלט ער אַן אַריינגעשטעקטע ביז צום אַקסל אין דער כאַלעווע פון אַ שוואַרצן שטיוול, בשעת די אַנדערע טונקט אַ שפיץ בערשטל אינעם שאַכטל שוואַרצע שוכפּאַסטע וואָס אויף דער ערד לעבן זיינע פּיס. אויב וואַלט מען איצט אַרויסגעשטעלט אַ פּאַס טיי צום אויסטיילן — האָט חיים־יידל געטראַכט — וואַלט דאָס יינגל געלאָזט ליגן די שטיוול מיט דער פּאַסטע און געלאָפּן זיך שטעלן אין דער ריי כדי צו כאַפּן אַ פּושקע טיי פּאַרן שילעווער רב. חיים־יידל האָט זיך צו אים דערנענטערט, זיך אַראַפּגעזעצט אין זאַמד, און ווי אַ קליין קינד צו דער באַשעפּטיקונג פון אַ דערוואַקסענעם, שווינגנדיק זיך צוגעקוקט צו די באַוועגונגען פון מאַנישן בשעתן פּוצן דעם שטיוול.

— ביסט געווען אַ פּרישער אין לאַגער! — רעדט מאַניש אַ שטייגער צו דער פּוצנדיקער גלאַנציקע כאַלעווע, נישט אויפהייבנדיק די אויגן צו חיים־יידלען — אַ גרינער יאַלד ביסטו געווען! מיך האַסטו צום ערשט

געדארפט פרעגן. איידער מען גייט אַפּטאָן אַזאַ זאַך באַראַט מען זיך פּרֿיער מיט אַ דערפּאַרענעם. וואָס האָסטו איצט דערפּון? און וואָס האָט איצט דערפּון דער שילעווער רבי? אַ טאַפּלטע זופּ האָסטו יעדן טאַג פּאַרדינט אין דער קאַרטאַפּל־שיילעריי. אַ שאַד, אַ, סאַראַ שאַד; האָסטו אומגליקלעך געמאַכט סיי דורך, סיי דעם שילעווער רבי. וואָס רעד איך? אַ גאַנצע נאַרע האָט געלעבט פּון דיין טאַג־טעגלעך געבראַכטער זופּ.

חיים־יידל זיצט ווי אַ געליימטער. ער האָט נישט קיין ווערטער. ס'איז אים טרויעריק אויפן האַרצן; וואָס זאָל ער רעדן? ער ווייסט דען נישט אַז מאַניש איז כּשר גערעכט? אַ וויסטער שגעזן איז אים דעמאָלט באַפּאַלן. ס'האַט אים אַגעכאַפּט אַ תּאוּוה צו טאַן אַ מצווה אין אוישוויץ. ביי דער קומענדיקער סעלעקציע וועט דער שילעווער רב אַוועק אין קרעמאַטאַריע, אויב חיים־יידל וועט נישט איצט העלפּן. מ'זאָגט אַז אַ ביסל זיסקייט אין בלוט קאָן היילן דאָס צרעת. אַט שטייט אַ טעפעלע מאַרמעלאַדע אויפן פענצטער פּון דער קאַרטאַפּל־שיילעריי. דאָס לעבן פּון שילעווער רב ליגט איצט אין זיינע הענט. ניין! ער האָט נישט געקענט גובר זיין אין זיך די תּאוּוה צו טאַן אַזאַ מצווה. וואָס זאָל ער איצט רעדן? קיין שום מערדער איז נישט אימטאַנד צו טאַן אַזעלכעס וואָס אַ מענטש טוט אַ מאָל זיך גופּא מיט אייגענע הענט.

— אין לאַגער טאַר מען נישט זיין קיין גוטער. — רעדט מאַניש ווייטער צו דער שוואַרצער שטיוול־כאַלעווע. — מיך האָסטו געדאַרפט פרעגן. מיט אַן אַלטן קאַצעטניק באַראַט מען זיך. אַבער וואָס טויגן איצט די רייד? פּאַרשפעטיקט, חיים־יידל! צו שפעט. האָסטו דורך דערהרגעט, און אויך מיטגעשלעפּט אַנדערע.

חיים־יידל פּילט יעדער וואָרט פּון מאַנישעס מויל ווי אַ מעסער אינעם לייב. ער קאָן נישט מער הערן, און ער קאָן נישט אויפשטיין פּון זאַמד. גיט ער סתּם אַ פרעג:

— פאַר וועמען פּוצסטו די שטיוול?

— וואָס הייסט פאַר וועמען? פאַרן פּיפל פּון בלאַק 18, אים פּאַסט דאָך נישט צו פּוצן שטיוול, ער איז דאָך דעם קעניגס געליבטע. גיט ער מיר אַרויס צו פּוצן זיין בלאַקעלטסטנס שטיוול. דערצו דאַרף איך זיין

א גליקלעכער אז איך האב באקומען פון אים די ארבעט. פארשטיסט ?
ווען אט דער הורישער פיפל איז אנגעקומען אין לאגער, בין איך שוין
געווען אן אדורכגעגאנגענער אין אט די אלע בלאקן ווי א פיפל. זעסט ? —
מאניש שטרעקט אויס די האנט מיטן בערשטל — און אט די אלע בלאקן !
נאר וואס ? דער שכל קומט שטענדיק צו שפעט. זיינען זיי געווען
— וואס באקומסטו פאר פוצן אזא פאר שטיוול ?

— דרעק באקום איך ! א שטיקל ברויט זעט מען נישט. א ביסל שתנה
פון פאס באקום איך. און אויב פארשפעטיקסטו חלילה די מינוט פון זופ-
אויסטייל אין בלאק, איז נאך אלעמען ! ליידיקע פעסער ! צום בלאקעלטסטן
קאן איך נישט קומען מיט קיין טענות, ער האט מיר נישט געגעבן זיינע
שטיוול צום פוצן. און דער פיפל ? ער מיינט דאך אז ער האט געחתמעט
א קאנטראקט מיטן בלאקעלטסטן אויף אייביק. ער ווייסט נישט אז זעקס
שעה נאכן פארלירן די פונקציע איז ער הונגעריק, פונקט ווי איך.

פון ארום און ארום איז אויפגעגאנגען דער רויכיקער ריח פון דער
קרעמאטאריע. דער ריח איז געלעגן איבערן לאגער ווי א נעפל. ער האט
זיך געשפרייט איבער די בלאקן, איבער די עלעקטריזירטע שטעכל-דראטן
וואס האבן ארומגעצוימט די פיר זייטן פון דער וועלט. טויזנטער מוזל-
מענער האבן זיך סקעלעטיש געשארט איבערן לאגער, נישט וויסנדיק פון
וואנען און ווו אהין. שידלקעפ, בארוועסע סקעלעטן-פיס, האבן זיך געשארט
אינעם סוף.

— יא-יא, חיים-יידל, דו ביסט געווען א גרינער — זאגט מאניש —
אין קאצעט טאר מען נישט זיין קיין גוטער. ביסט אריין אין שטראם,
חיים-יידל !

— ס'הארץ, מאניש, ס'הארץ ! מיר זענען דאך יידן, וואס קאן מען טאן
אז מיר זענען אזוי געבוירן געווארן ! פאר וואס טראגסטו צו טיי יעדן טאג
צום שילעווער רב ?

מאניש איז געבליבן שטיין. זיינע הענט — אומבאוועגלעך. ער האט
ווי צו זיך געמורמלט :

— איך ווייס אליין נישט פאר וואס איך טו דאס, נאר אז דעם רבינס
אויגן קוקן צו מיר, דאכט מיר איך הער מיין מאמעלע זאגט צו מיר ווי

זי פלעגט זאגן אין געטא: מאַנישי, דערלאַנג צום טאַטעשי דאָס גלעזעלע
טוי!.. — ער האָט אַראָפּגעלאָזט דעם שטיוול צו דער ערד. — איך ווייס
נישט פאַר וואָס... איך ווייס נישט — — איך ווייס נישט — —
איך ווייס נישט...

מאַנישי, דער אַלטער העפטלינג אין לאַגער, דער אַלטער קאַצעטניק,
האַט זיך פּלוצלינג צעוויינט ווי אַן עלף יאַריק יינגל.

וועווקע שוסטער

שטיל אין בלאַק. אַ נאַגנדיקע פאַרכטיקייט. מען וואַלט געקאַנט זאַגן, אַז אויך אוישוויץ פילט אַז היינט איז יום־כיפור. וועווקע שוסטער האָט זיך אַרויסגעשאַרט פון בלאַק בגנבה. אונטער דעם כליאַפּעדיקן רעגן איז אים געלונגען אַריבערצולויפן אין בלאַק פון שיעלעווער רב.

אויף איינער פון די נאַרעס, אין אַ ווינקל, זיצט דער שילעווער רב. די צוויי באַרוועסע ביינערפּיס אויסגעצויגן, באַהאַפטענע, ווי ער וואַלט מיט זיי געשטאַנען שמונה־עשרה. די אויגן געשלאָסענע: ונתנה תוקף קדושת היום...

אויף דער פּוילישער נאַרע, צווישן פּאַליאַקן, זיצט פּרוכטנבוים דער שטובן־עלטסטער. מען פאַרעט זיך דאַרט ביים עפענען שפייזפעקלעך, וואָס נאָר די פּאַליאַקן מעגן באַקומען פון זייערע היימען. זיי סדרן אויס פון קאַרטאָן־שאַכטלען: רויטע עפל, היימיש געבעקס, פאַרשיידענע סלאַיקלעך. פּרוכטנבוים חנפעט זיך צו זיי. זיי גיבן אים צו פאַרוזכן. און פּרוכטנבוים זאַרגט אַז עס זאָל זיי חלילה גאַרנישט פעלן אין אוישוויצער בלאַק: וואַלענע דעקן אונטערצולייגן און זיך צודעקן און אַפילו צו פאַרהענגען ביי נאַכט אַרום דער נאַרע. עלעהיי זיי געהערן נישט אַהער, נישט צום בלאַק און נישט צו אוישוויץ. אויב זיי ווילן, קאַנען זיי זיך אויסמאַלן אַז זיי פּאַרן ביי נאַכט אין אַ פאַרמאַכטער אַפטיילונג פון אַ פּולמאַן־צוג. מעגלעך, אַז זיי וועלן זיך אויפּוועקן אין דער פּרי, וועט שוין זיין נאָך דער מלחמה. זיי וועלן אויסשטייגן פון צוג און אַהיים גיין צו זייערע משפּחות, צו זייער וועלט.

וועווקע שוסטער קוקט מיט אויפגעריסענע אויגן: סלאַיקלעך מיט

קאנפֿיטורן אין די הענט פון די פּאָליאַקן. זיי באַטראַכטן דעם קאַליר פון
איינגעמאַכטס אַנטקעגן דעם ליכט, עפענען די דעקלעך, שטעקן אַריין אַ
שפיץ פינגער, פאַרזוכן דעם טעם, וועווקעס אויגן פאַרנעפלען זיך טרערנדיק.
אַט אַזעלכע סלאַקלעך קאנפֿיטורן האָט זיין גיטעלע תמיד צוגעגרייט פאַר
די קינדער אויף ווינטערצייט. די דייטשן האָבן געגעבן צען מינוט איבער-
צולאַזן די ווינונג און אַוועק פון דער געטאַ. ער האָט קוים באַוויזן צו
כאַפן דאָס שוּטטערטישל מיט אַ קעסטל כלים. פּאָליאַקן זענען דערנאָך
אַריין וווינען אין ייִדישע שטיבער. אַלץ איז דאָרט איבערגעבליבן. צי האָבן
נישט גיטעלעס הענט צוגעגרייט אַט די סלאַקלעך קאנפֿיטורן?

ס'איז יום־כיפור אויף דער נאַרע פון שילעווער רב. פאַרשוונדן דער
בלאַק, פאַרשוונדן אוישוויץ. דער שילעווער רב, אַ דערהויבענער צו אַנ-
דערע וועלטן, הייבט די אַרום זיצנדיקע צוזאַמען מיט זיך. העכער, העכער,
דבקות. דער לעצטער הויך פון גשמיות פאַלט אַראָפּ פון די אויסגעטריקנטע
לייבער. ס'איז איצט יום־כיפור אויך אויבן אין די הימלען. שרפים ציטערן
און פּלאַטערן, פאַרדעקן זייערע פנימער מיט אימה און זאַגן: עס זאַל זיין
געגרונטעפּעסטיקט מיט חסד דיין טראַן, און דו זאַלסט אויף אים זיצן מיט
אמת... דאָ, אויף דער נאַרע אין אַ בלאַק פון אוישוויץ, ציטערן איצט אויף
די בלוטלאַזע ליפּן פון שילעווער רב די זעלביקע ווערטער.

וועווקעס אויגן שליסן זיך. ער זעט: אַ געפאַקטע שול מיט ייִדן.
אַריבערגעוואַרפּענע טליתים איבער די קעפּ. קינדער טוליען זיך צו די
פיס פון טאַטע־מאַמע. די גאַנצע עדה שרייט אויס די פאַרכטיקע תפילה
ונתנה תוקף: דו זאַלסט זיצן אויף דיין טראַן מיט אמת...

וועווקעס אויגן־לעפלעך עפענען זיך. ער זעט: פּאָליאַקן־נאַרע, גע-
עפנטע קאַרטאַנען, סלאַקלעך קאנפֿיטורן...

— רבי! — גיט פּלוצעם זיך אַ ריס אַ געשריי פון וועווקעס האַלדז —
ווי זענען די ייִדן? ווי זענען די ווייבער? ווי זענען די קינדער?

וועווקע שפּרינגט אַראָפּ פון דער נאַרע. ער זעצט מיט געביילטע פּויסטן
אין דער וואַנט פון בלאַק:

— ווי זענען די שולן מיט די ייִדן? האַ, רבי??

עס לויפט אָן פּרוכטנבוים. דער שטעקן מיטן אייזערנעם הענטל אַ
געהובענעם אין האַנט:

— הורנוון! אין דיין מאַמעס מאַמען, וואָס טוסטו אין מיין בלאַק? —
רעוועט ער צו וועווקען — אַרויס, אַרויס!

פּרוכטנבויםען איז איצט אַ שאַד צו פאַרזאַמען די גוטע זאַכן אויף
דער פּוילישער נאַרע. דערלאַנגט ער אין געאַייל בלויו אין מאַל אַ זעץ
וועווקען אין קאַפּ מיטן אייזערנעם הענטל פון שטעקן און קאַפעט אים
אַרויס אַ צעבלוטקטן פון בלאַק.

אין וועווקעס בלאַק האָט מען שוין כמעט פאַרענדיקט דאָס אויסטיילן
די פאַרציעס זופּ. לעצטע העפּטלינגס גייען צוריק פון דעם פּאַס מיט שיסער-
לעך זופּ אין האַנט. יענע וועלכע האָבן שוין אַראַפּגעשלונגען זייער פאַרציע,
שטעלן זיך באַלד אוועק קוקן מיט אַרויסגעזעצטע אויגן צו די פּולע שיסעלעך
זופּ אין די הענט פון די צוריקגייענדיקע פון פּאַס. עלעהיי אין דער זופּ וואָס
זיי האָבן נאָר וואָס אַראַפּגעשלונגען וואַלט זיך געפונען אַזאַ מין סם וואָס
צווינגט זיי באַלד נאָכן אַראַפּשלינגען די זופּ צו לויפן קוקן מיט די אויגן
צו די שיסעלעך זופּ אין פּרעמדע הענט.

וועווקע זיצט אויף דער נאַרע. דאָס פּולע שיסעלע זופּ שטייט צווישן זיינע
פיס. די געעפנטע האַנטפלאַכן האַלט ער אויף די קניען. דעם קאַפּ אַראַפּ-
געבויגן. זיינע אויגן שטעקן אין שיסעלע זופּ. פון אַהינטער איז זיין קאַפּ
געלעכערט פון אייזערנעם הענטל אויף פּרוכטנבוים שטעקן. דאָס געזעצטע
בלוט איבערן אויסגעדאַרטן קאַרק זעט אויס ווי אַראַפּגעטריפטער, פאַר-
קילטער חלב פון אַ שוואַרץ ליכט. נאָר וועווקע פילט דאָס נישט. ער זיצט
אומבאוועגלעך אַריבערגעבויגן איבערן שיסעלע זופּ. די אויגן איינגעשטאַ-
כענע אין שיסעלע. די שכנים אַרום אים אויף דער נאַרע זעען אים נישט.
ער עקזיסטירט נישט פאַר זיי. זיי פּאַלט אַפילו נישט אין זיך צו ווונדערן:
פאַר וואָס עסט נישט וועווקע? אַלץ, אַלץ הערט אויף צו עקזיסטירן. אַט

שטייט זיך אַ שיסעלע זופ אויפן האַלץ פון דער נאַרע און אלע אויגן קוקן דערצו. די וועלט האַלט איין דעם אַטעם: אַ פול שיסעלע מיט זופ! וועווקע ווייסט נישט אַז זיין קאַפּ איז געלעכערט. ער פילט בלויז אַ פּיער שלאַגט פון זיין אינעווייניק צום קאַפּ. ווערטער, ווי פונקען פון אַ ברענענדיקן שייטער, שפּריצן פון זיין אינעווייניק צום געעפנטן קאַפּ ווי צו אַ קוימענלאַך: יום־כיפור, גיטעלע איידער זי גייט פון דער שטוב צו דער ווייבערשול, וויינט אין וויסן טיכל אַריין: „וועווקעשי, בעט דיר אויס אַ גוט יאָר...“ אַ געפאַקטע שול מיט יידן שרייען: „דו זאָלסט זיצן אויף דיין טראָן מיט אמת!...“

פלוצלינג האָבן וועווקעס פּיס אַ קאַפע געטאַן אין דער זופ. דאָס שיסעלע איז אָפגעפּלויגן אין דער לופט, זיך אָנגעשלאָגן אינעם זייטנברעט פון דער אַקעגנאיבערדיקער נאַרע, זיך איבערגעקערט און אַראָפּ צו דער ערד. וועווקע האָט אויפגעוויבן די אויגן צו די ברעטער פון דער אייבערשטער נאַרע איבער זיין קאַפּ, ווי צום הימל:

— נאָ, זע, איך וויל דיר ווייזן אַז וועווקע שוסטער קאַן אויך אין אוישוויץ פּאַסטן יום־כיפור! נאָר דו, מיט אמת זאָלסטו זיצן אויף דיין טראָן! הערסט? מיט אמת!

ווי שוואַרצע רוחות זענען העפּטלינגס אַרויסגעשפּרונגען פון אַרומיקע נאַרעס. זיך געוואָרפן צו דער ערד מיט געעעפנטע מיילער. איינער האָט געטראָטן אויפן אַנדערן. די באַשפּריצטע זייטנברעטער פון דער נאַרע זענען באַפּאַלן געוואָרן פון אַרויסגעשטעקטע צינגער און ציינער. זיי האָבן זיך איינגעביסן אינעם האַלץ, געלעקט די ערד, געזויגן די פייכקייט פון דער זופ.

ווי אַ געיאַגטער איז וועווקע אַרויסגעלאָפן פון בלאַק. אין דרויסן האָבן די דעכער פון די בלאַקן געשטעקט אין הימל. דער רעגן איז געשטאַנען אין דער לופט. וועווקעס באַרוועסע פּיאַטעס האָבן געזונקען אין דער בלאַטע פון דער אוישוויצער ערד. דער רעגן האָט געשווענקט דאָס גליווערדיקע בלוט אויף זיין קאַרק. פלוצלינג האָבן זיך וועווקעס הענט אַ הייב געטאַן, געביילטע, צום אוישוויצער הימל:

— איך בין אַ זינדיקער שוסטער, בין איך! איך בין אַ רשע! אָבער

מיין גיטעלע, די שטילע נשמה, האָט דיר עפעס שלעכטס געטאָן? מיינע
פינף קינדער האָבן דיר עפעס אַ סך געטשעפעט? טאָ זאָג מיר, פאַר וואָס??
אַ תשובה זאָלסטו געבן! דו הערסט? איך וויל וויסן פאַר וואָס?!

נ ק מ ה

1

ער איז געגאנגען.

הינטער זיין רוקן איז אויפן הימל נאך געלעגן א שטיק נאכט, נאך פון פאָרנט איז דער פעברואַר־טאָג שוין געווען אין גאַנצן אין דרויסן. זיין פנים איז געווען אין דער ריכטונג צום מזרח.

מ'זאָגט, אַז דער רוצח מוז אין איינעם פון די טעג צוריקגיין צום אָרט וווּ ער האָט אויסגעפירט דעם מאַרד, נאָר קיינער ווייסט נישט אַז אויך דער קרבן קומט צוריק צום אָרט וווּ ער איז געוואָרן דערמאָרדעט. מעגלעך אַז דאָס רופט דער דערמאָרדעטער זיין מערדער צו דער באַגעגעניש. און מעגלעך אַז דער רוצח גייט דאָרט אַהין, כדי אַ צווייט מאָל צו מאַרדן דעם זכר פון זיין קרבן וואָס גיט אים נישט קיין מנוחה?

ער איז געגאנגען פון אוישוויץ. זיינע פיס האָבן אים געטראָגן צום אָרט אין געטאָ פון וואַנען זיי האָבן אים אַרויסגעפירט קיין אוישוויץ.

נישט אין אוישוויץ, נאָר נאָך אין געטאָ, איז אין אים שוין אַלץ געוואָרן דערמאָרדעט. צום אוישוויץ־פלאַנעט איז ער איבערגעגאנגען ווי עס גייען אַריבער טויטע צו אַ צווייטער וועלט. איצט איז ער געגאנגען אויף דעם שנייִקן שאַסי ווי גייסטער פון אַנדערע וועלטן וואָס פאַרבלאַנדזשען צוליב אומבאַוויסטע סיבות צו אונדזער ערד. זיי גייען צווישן אונדז, כאַטש מיר זעען זיי נישט. מיליאָנען קולות אין אים האָבן איצט גערופן דעם רוצח צו דער באַגעגעניש.

ער איז געגאנגען. פון ביידע זייטן שאַסי האָט זיך געצויגן אַ געדיכטער וואַלד. די קעפּ פון די נאָדלביימער זענען געווען געהילט אין קאַלפּאַקן

פון וויסן שניי. פון צווישן די ביימער-שטאמען האָט נאָך אַרויסגעהויכט צום שאַסיי אַ לעצטער צאַפּל פון דער דייטשישער סכנה. נאָר ער האָט דאָס איצט מער נישט געקאָנט פילן.

אייגנטלעך איז דער שטח פון פוילישן אייבער-שלעזיע שוין געווען אין די הענט פון דער רויטער אַרמיי, נאָר בלאַנדזשענדיקע רעשטן פון וואָפּן-ס.ס. האָבן זיך נאָך אויסבאַהאַלטן אין די אַרומיקע וועלדער, און דער פאַרלייזיקטער געשטרייפטער קאַצעט-לבוש אויף זיין סקעלעטישן לייב וואָלט איצט געקאָנט דינען יעדן ס.ס. מאַן ווי אַ גוטער רעטונג-מיטל זיך צו קאָנען אַרויסבאַקומען פון צווישן די אייזערנע פינגער פון דער רויט-אַרמיישער פאַרקוועטשטער פּויסט.

די באַפרייונג איז אויף אים אָנגעגאַנגען ווי אַ פאַרפלייצונג. נאָר ער האָט זי נישט געזען, ווי עס זעט נישט אַ זיך טרינקענדיקער דעם ים אין וועלכן ער זינגט.

דינטער דער הויט פון זיין סקעלעט האָט נאָך אַלץ געקלאַפט דער דופק פון מענטשלעך בלוט, ווייל אַזוי איז דאָס געזעץ פון דער נאַטור וואָס הערשט אויף אונדזער ערד. אין די אַלע שטעט און דערפער וווּ ער איז נעכטן אַדורכגעגאַנגען האָט די באַפרייונג צו אים געלאַכט פון אַלע פענצטער און זיך אים אָנגעבאַטן. נאָר ער איז געווען ווי אַן אַסטראָנאָט וואָס איז צוליב אַ דעפעקט אַרויסגעוואָרפן געוואָרן פון זיין קאַפּסול צו אַן ערגעץ וווּ די מאַנגעטישע צוצינג-קראַפט פון דער ערד דערגרייכט מער נישט און צו קיין נייעם שטערן איז ער נישט דערגאַנגען.

דער שאַסיי איז געווען לאַנג און ליידיק, שנייִקער וואָלד פון ביידע זייטן. שטומע נאָקעטע ווינטער-ביימער, אויסגעשטעלטע ווי מוזלמענער אויף די אוישוויצער אַפעל־פלעצער. זיי האָבן צו אים געקוקט. ער איז געגאַנגען איינער אַליין אין דער מיט פון שאַסיי ווי אין אַ וויסן קאַנאַל וואָס ציט זיך ביז צום האַרזיאָנט, און ער האָט געטראָגן אין זיך זייערע בליקן.

געווען מאַמענטן ווען ער האָט פּלוצלינג אָנגעהויבן לויפן. דאָס האָט פאַסירט ווען פון מזורח האָט אַן אויפגייענדיקער שטראַל פון דער זון אָנגעצונדן דעם שטערן פון זיין אַפּגעגאַלטן שיידלאַקאַפּ. אין יענער רגע פון אויפגייענדיקער זון האָט ער דערפילט די באַפרייונג ווי אַרויסגעשפּראַצטע

פליגלען פון זיינע אַקסלען. ער האָט זיך אַ הייב געטאָן, ווי ער וואָלט געשוועבט, בשעת הינטער אים איז זיין גוף אים נאָכגעגאַנגען ווי דער קאַצעט־לבוש וואָלט אים נאָכגעלאָפּן, אַן אויסגעליידיקטער, אין ווינט.

אין יענעם אויגנבליק האָט ער אַ כאַפּ געטאָן די באַפּריינג אויף זיינע פּלייצעס ווי אַ שטיק לייכטנדיקע זון, און איז מיט איר געלאָפּן צו דער געטאָ. דאָרט, אין געטאָ, וועט ער ערשט די באַפּריינג אויף אַן אמת פּילן. ווייל פון דאָרט וועט עמעצער צו אים אַקעגנלויפּן מיט אויסגעשפּרייטע הענט, מיט האָר צעפּאַליעטע אין ווינט. זי וועט אַריינפּאַלן אין זיינע אַרעמס. זי וועט קושן זיין אַפּגעגאַלטן סקעלעטן־קאַפּ, און פּליסטערן אים אין אויער : געליבטער, איך האָב געוואוסט אַז דו וועסט קומען אַהער... איך האָב דאָ געוואָרט אויף דיר...

2

די געטאָ איז געלעגן צוגעדעקט מיט אַ ווייסן שניי־קין געוואָנט. ווי מיט אַ כּוונה : ששש... ס'האָט דאָ גאַרנישט גישט פּאַסירט. ס'איז דאָ קיין מאָל גאַרנישט גישט געווען. דער שניי דעקט דאָ גאַרנישט גישט צו. לער. ווייסע ליידיקייט.

קיינער איז אים דאָ נישט אַקעגנגעלאָפּן. ער האָט דאָס גוט געוואוסט נאָך איידער ער איז דאָ אַהער געקומען. ער האָט בלויז נישט געוואוסט אויף וועלכער זייט פון מוח די שימחה פון דער באַפּריינג האָט צו אים אַ שיינ געטאָן. דער דופּק פון גייעם לעבן האָט בלויז אויף אַ וויילע אין אים אַ לייכט געטאָן צווישן דמיון און ווירקלעכקייט, און צוגעדעקט די האַר־דיגע גרענעץ צווישן זיי.

ער האָט שווער געהויבן זיינע פּיס. און געשטעקט זיי איינעם נאָכן אַנדערן אינעם טיפּן שניי. ער איז געווען ווי אַ פּלעק אויף דער ברייטער אויסגעגאַסענער וויסקייט און געפּילט אַ שטייגער ער וואָלט די זינד באַגאַנגען. ווייל פאַר וואָס איז דווקא ער דער איינציקער לעבעדיקער אויף

דער דאזיקער וויסער טויטקייט? מיליאנען קולות אין אים האָבן גערופן
דעם רוצח צו אַ באַגעגעניש.
גאָט, וווּ איז די מאַס פאַר נקמה?

3.

דאָ, אין דעם פינצטערן בונקערלאַך, האָט ער זי געזען צום לעצטן
מאַל. דאָ האָבן זיי זיך צעשיידט. זי — באַזונדער קיין אוישוויץ; ער —
באַזונדער קיין אוישוויץ. ער האָט אַנגערירט די שטיינערנע וואַנט וווּ זי
איז געשטאַנען. ער האָט אַרומגענומען מיט די הענט די לופט, אַ שטייגער
זי וואָלט געווען צווישן זיינע אַרעמס.

דאָ, אין דעם פינצטערן בונקער, האָבן הענט דערשטיקט אַ קינד וואָס
האָט נישט געוואָסט אַז מען טאָר נישט וויינען בשעת דייטשן זוכן די
באַהעלטעניש פון יידן. מען האָט זיי אַלע סיי ווי דערנאָך אַרויסגעשלעפט
טויטע און האַלב־טויטע. קיין איינער איז דאָ נישט געבליבן.

ער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט צו דער ערד, ער איז צוריק אַרויסגעקראַכן
דורך דעם אויפגעבראַכענעם לאַך פון בונקער. אין דרויסן איז די לייטער
צום בוידעם געשטאַנען ווי מיט צוויי יאָר צוריק. ער איז אַרויפגעקראַכן
צום בוידעם. אין ווינקל, הינטער אַ בעלקע, איז געלעגן דער איינציקער
העפט אַזוי ווי ער האָט אים דאָ פאַרשטעקט. בלויז די איבערשריפט איז
נאָך קלאָר צו זען: „טאַגבוך פון דאַניעלאַ פּרעלעשניק“.

פּלוצלינג האָט די ווירקלעכקייט זיך אויף אים אַראָפּגעלאָזט ווי אַ
צוואַנגהעמד אויפן לייב פון אַ מטורף. ער האָט געשפּירט דעם שרעקלעכן
ווי פון צלילות־הדעת. אַ שטייגער מען רייסט מיט אַ צוואַנג אַ נישט־
פאַרטויבטן צאָן פון זיין נערוו.

... פּרעלעשניק. האַרי פּרעלעשניק. אָן אַ שיעור נעמען האָט ער שוין
געהאַט. נעמען אין דער אונטערגרונט. נעמען אויף געפעלשטע קענקאַרטן
אין געטאָ, נעמען וואָס דיין לעבן איז געווען אָפּהענגיק דערפון, אַז אויב
מען וועקט דיך אויף נאָך דריי נעכט נישט שלאָפן מיט אַ געשריי: „ווי
רופט מען דיך? !“ זאָלסטו באַלד קאַנען אויסרופן דעם נאַמען וואָס איז

צופעליק אויף דיין קענקארטע; נעמען אין די קאצעט-לאגערן וואס זענען באשטאנען פון בלויו ציפערן. נישט איין מאל זענען די נעמען אים געקומען צו חלום אָנגעקליידטע אין גופים פון קאַשמאַריקע וואַמפירן. האַרי פּרעלעשניק! דער איינציקער נאַמען וואָס האָט אים צו רו גע-לאָזט. דער איינציקער נאַמען וועלכן ער האָט שוין געהאַט פאַרגעסן. זיין אמתער נאַמען.

ער איז געשטאַנען איינער אַליין אויף דער וויסער ליידיקייט פון דער טויטער געטאָ. נקמה. נקמה. — האָבן די קולות אין אים גערופן. ער האָט אויפגעהויבן די הענט אַקעגן זיינע אויגן. געקוקט אויף די אויס-געשפּרייטע פינגער-סקעלעטן. זייער שאַטן איז געפאַלן אויפן וויסן שניי ווי סימנים פון פּויגלערייט.

— גאַט! ווייז מיר דעם וועג צו דער אויסלייזנדיקער נקמה! — האָט ער געבעטן.

— 4 —

דער רויט-אַרמייער איז געשטאַנען לעבן דער שאַפּערקע פון ערשטן אויטאָמאָביל. אַ לאַנגער מיליטער-עשאַלאַן פון הויך-געלאַדנטע ריזן-אויטאָ-מאָבילן. זיי זענען געשטאַנען אונטער די צווייגן פון דער לאַנגער ביימער-שורה אויף דער זייט פון שאַסיי, מיטן פנים צום פראַנט.

אויפן הימל האָבן „מעסערשמידטס“ געקלאַפט פון זייער ברעגוואַפן ווי אין הוילע אַלומיניום-טעפּ. זיי האָבן אויסגעקוקט אויפן ווינטער-הימל ווי פאַרבלאַנדזשעטע פייגל וואָס האָבן פאַרלוירן דעם וועג צו זייער נעסט. דער רויט-אַרמייער האָט געוויקלט אַ פאַפּיראַס צווישן זיינע פינגער, און בשעת ער האָט מיט אַן אַרויסגעשטרעקטער צונג געקלעפט דאָס פליסל-פאַפּיר. האָבן זיינע אויגן גלייכגילטיק געקוקט צום הימל. אין דער הייך האָבן ברומענדיק געקרייזט די דייטשישע פלייערס.

דער רויט-אַרמייער האָט טיף געצויגן דעם רויך פון זיין געדרייטן ציגאַרעט און געענטפערט צום מענטש אין קאַצעט-לבוש:
— גוט, איך וועל דיך מיטנעמען צו דער פראַנטליניע.

איבער די איבער-שלעזישע וועגן האָבן געצויגן צוריק אַהיים מחנות-
 מחנות באַפרייטע פון די דייטשישע אַרבעטס-לאַגערן: פראַנצויזן, יוגאָ-
 סלאַוון, טשעכן — אַ באַפרייטער פעלקערצוג. יעדער נאַציע מיט איר
 פלאַטערנדיקער פאַן, געמאַכט פון שטיקער צעריסענעם קאַלירטן געוואַנט
 פון דייטשישע קליידער און בעטצייג. זיי זענען געווען באַלאַדן מיט פעק
 און וואַליקעס וואָס זיי האָבן געשלעפט מיט זיך אויף פראַוויזאָריש געמאַכטע
 שניישליטנס. מחנות באַפרייטע קנעכט מיט געזאַנג און הימנען. די פראַנץ-
 צויזן, אין שוואַרצע בערעטן אויף די קעפּ, האָבן גייענדיק געטאַנצט מיט
 אויסגעשטרעקטע פלעשער אין אויפגעהויבענע הענט. די באַפריינג אין
 צו זיי געקומען. אין זייערע היימען וואַרט מען אויף זייער צוריקקער. יעדער
 פון זיי ווייסט דעם אַדרעס פון זיין היים. די לאַצן פון זייערע מלבושים
 זענען אויסגעפּוצט, יעדער מיט דער נאַציאָנאַלער קאַליר פון זיין פּאַלק.
 באַפריינג, זיי ציען אַהיים. אַלע, אַלע, מיט טאַנץ און געזאַנג.

דער אויטאָמאָביל האָט פאַר זיך געשניטן צווישן זיי דעם וועג ווי
 אין דעם מיטן פון אַ קאַרנאָוואַל-צוג. דער רויט-אַרמייער האָט געקוקט
 גלייך, דורך דער שויב און מיטן פנים צום דרויסן געפרעגט ביי זיין שכן:
 — פון וואַנען ביסטו?

אין דרויסן האָבן די המונים זיך פונאַנדערגעטיילט ווי דאָס וואַסער
 לעבן שניידיקן שאַרף פון אַ מאַטאַרשיפל: דער אויטאָמאָביל אין אַרונים פון
 צווישן די מענטשן. איצט האָט דער שאַסיי זיי אַנגעהויבן אַקעגנלויפן.
 — פון וואַנען קומסטו? — האָט דער רויט-אַרמייער איבערגעחזרט
 זיין פראַגע.

— פון וויסער געטאָ קום איך. — האָט ער געענטפערט.
 מיט איין האַנט האָט דער רויט-אַרמייער געפירט ביים מויל אַ גע-
 דרייטן פאַפיראַס איבער דעם שפיץ פון זיין צונג.
 — ווי רופט מען דיך? — האָט ער געפרעגט.
 — מיין נאָמען איז פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט מיין גאַנצער
 משפּחה אין אוישוויצער קרעמאַטאַריע.

די זייטן־שייבלעך פון אויטאָמאָביל האָבן געשלונגען דעם וואָלד פון
ביידע זייטן שאַסיי. פון דער ווייטנס האָבן די פּאַרשנייטע ביימער־קרוינען
אַנגעטאַן אויף זיך פנימער פון זיינע געליבטסטע און פון זיינע נאַענטסטע.
דער רויט־אַרמיער האָט טיף געצויגן דעם רויך פון זיין געדרייטן
פּאַפּיראַס, און מיט די אויגן צום שאַסיי געענטפערט:
— גוט, איך וועל דיר געבן אַ מאַשינביקס.

6.

זיי זענען געשטאַנען איינער אַקעגן איבער דעם אַנדערן. דער ס.ס.־מאַן
מיט דעם אייבערטייל־קערפער נאַקעט ביז דער העלפט. מיט אויפגעהויבענע
הענט. דער רוקן צו דער וואַנט. פון זיין אַרעמלאַך האָט אַרויסגעקוקט דער
ס.ס.־צייכן איינאַטורט אין לייב.
אַקעגן איבער אים, פנים־אל־פנים אַ ייד אין קאַצעט־לבוש מיט אַ
מאַשינביקס אין די הענט.

אין דרויסן, דורך דער אַפענער טיר, האָט געיובלט די רויטע אַרמיי
אויף דער דייטשישער ערד. זשוקאָווס אַרמיי איז געשטאַנען פאַר דעם טיך
אַדער. שיכורע פון נצחון און וואַדקאַ האָבן זיי אויפגעריסן טיר און טויער
פון די דייטשישע הייזער, געזוכט די פרויען.

אויף דער ערד, לעבן די פיס פון ס.ס.־מאַן, איז געלעגן אַ געשטרייפטע
קאַצעט־מאַרינאַרקע, וועלכע ער האָט אויף באַפעל פון זיך אַראַפּגעצויגן.
אין וואָלד, פון אַ שפיץ בוים, האָט ער געקאַנט זען ווי ס.ס.־לייט האָבן
באַגראָבן זייערע מונדירן אין דער ערד און אַנגעטאַן אויף זיך העפטלינג־
מלבושים פון די געשאַסענע העפטלינגס וועלכע זיי האָבן אַרויסגעפירט פון
אוישוויץ. אַנגעקליידטע ווי העפטלינגס, האָבן זיי זיך צעשפּרייט צו זייערע
היימען. דאָ, פון אַט די שטיבער, זענען זיי געקומען.

— אומשולדיק... אומשולדיק... — האָט דער דייטש געבעטן.

דורך דעם שוואַרצן פירקאַנט פון געעפנטן קעלער אויף דער ערד האָט
אַרויסגעוויינט דאָס דייטשישע קינד. דאָרט האָט די ס.ס.־משפּחה זיך פאַר־
שטעקט. נאָר ער האָט געוואָסט ווי זיי צו זוכן. פון די דייטשן האָט ער דאָך

דאָס געלערנט. די ערשטע איז פון דאָרט אַרויס אַ יונגע דייטשקע. זי האָט
באַלד אַרויסגעהאַנגען אויף אירע ווייסע ציין אַן אַנגעבאַטענעם זנות־שמיכל.
אַקעגן איבער דער אַרויסגעשטעלטער מאַשינביקס אין די הענט פון אַן
אוישוויצער סקעלעט. האָט זי געשאַרצט דאָס קלייד וואָס אַ מאַל העכער
איבער אירע ווייסע אייבערשנעקלען.

איצט ליגט זי דאָרט אויפן בעט. אין דערנעבנדיקן צימער. אַנגעפלוּיגענע
מיליטערלייט ווי שניידיקע סטעפּווינטן. מיט רויט־צעפּלאַטערטע קאַלפּאַקן
אויף די קעפּ. מיט אַטעמס פון ווייטן סיביר. האָבן זי באַלד דאָרט אַהין
אַריינגעכאַפּט.

— אומשולדיק... אומשולדיק...

אויף דער וואַנט. הינטער די נאַקעט אויפגעהויבענע ס.ס. הענט. האָט
דער אומרו פון וואַנטייגער זיך באַוויגן אַהער און אַהין. אַהער און אַהין.
ער האָט געוואַלט אויסשרייען צו די ס.ס.ישע אויפגעהויבענע הענט:
קוק! זע! איך בין אַ יודע! אַ דרעקישער פאַרלייזיקטער יודע! אַן אונטער־
מענטש! און דו ביסט אַלמעכטיק. דו ביסט העלדיש. גאָט פון דער וועלט!
הערשער פון דער ערד! שריי אַז דו ביסט אַ מענטש! און איך וועל קאַנען
זען אַז דיין בלוט איז רויט ווי דאָס בלוט וואָס דו האַסט פאַרגאַסן. שריי
צו מיר מיט דיין דייטשגעשריי ווי נעכטן. ווי אייערנעכטן. כדי איך זאָל
קאַנען שיקן אין דיר דאָס פייער פון דיין קרעמאַטאַריע — —

פון דרויסן. דורך דער אַפענער טיר. האָט אַ קוילנזאַלפּ זיך אַרייַן
געזאַפּט אין דעם נאַקעטן אייבערלייב מיט אויפגעהויבענע הענט. דער
סקעלעט אין קאַצעט־בגד האָט אויסגעדרייט דעם קאַפּ. צעפּלאַטערטע
אַרמיילייט זענען געשטאַנען אין דער אַפענער טיר. די מאַשינביקסן אין
זייערע הענט האָבן גערויכערט:

— מיידלעך זענען דאָ פאַראַן? — האָבן זיי צו אים אויסגעשריגן.

אויף דער וואַנט איז געבליבן הענגען אַ בלוט־צעשפּריצטער פּלעק.
דער אומרו פון זייער האָט זיך איבער דעם פּלעק באַוויגן אַהער און אַהין.
אַהער און אַהין.

ער האָט אויפגעהויבן די קאַצעט־מאַרינאַרקע פון דער ערד. זי איז
געלעגן לעבן אַ קאַלושע בלוט. לעבן דעם פּרע־ע־דיקן אויסגעטריקנטן

בלוטפלעק פון אן אומבאקאנטן דערשאסענעם אוישוויץ־העפטלינג. פון וועמען אט די מאַרינאַרקע איז געוואָרן אַראָפּגעצויגן, האָט זיך איצט גע־שפּרייט אַ פּרישער בלוטפלעק. די צוויי בלוטפלעקן האָבן כּמעט אַנגערירט איינער דעם אַנדערן.

ער האָט געקוקט אויף דעם אוישוויץ־נומער וואָס אויף דער מאַרינאַרקע. זעקס ציפּערן. די זעלבע סעריע ווי אויף זיין מאַרינאַרקע. צוויי יאָר איז דער וואָס האָט די מאַרינאַרקע געטראָגן געווען אין אוישוויץ. איינער פון יענע וועלכע די דייטשן האָבן געטריבן צום טויטמאַרש דורכן וואַלד. אויף דער שוועל פון דער פּריי האָט יענער געפונען דעם טויט אין וואַלד. ער האָט צוריק אַראָפּגעלאָזט די מאַרינאַרקע צו דער ערד. ווען ער אַנטלויפט נישט באַצייטנס אין וואַלד, וואַלט אפשר זיין מאַרינאַרקע איצט געלעגן אויף דעם אָרט.

ער האָט אויפּגעהויבן דעם בליק. אויף דער צווייטער זייט פון פענצטער איז געשטאַנען אַ ליידיקער בלומענטאַפּ, באַדעקט מיט ווייסן שניי. אַ דורכ־זיכטיקער פּאַרהאַנג איז געהאַנגען אויפּן פענצטער, און דורך די אותיות־לעכער „אין פירער — אין פּאַלק“, וואָס איז געווען אויסגעשטיקט אין מיטן פון דעם פּאַרהאַנג, האָט צו אים אַריינגעקוקט וויסער הימל.

אין דרויסן האָט געפלייצט די רויטע אַרמיי ווי אַ געוויטער פון בערג. שווערע פּאַנצערס. אַרטילעריע. ריזנטאַנקען. אַפיצירן אין גאַלאַפּ אויף צע־הירושעמע פּערד, מיט ווייס־רויטע קאַלפּאַקן אויף זייטן־קעפּ. פּיער־צעפּלאַמטע פּנימער פון פּראָסט, שנאַפּס און נצחון. אייזן. אייזן. אייזן. אַן אויפהער. אַן צאַל. פּאַרויס. פּאַרויס. צום מאַרש אויף בערלין.

ער האָט מער נישט געקאַנט הערן דאָס קינדגעוויין פון אַפּענעם קעלער וואָס האָט זיך צו אים געטראָגן פון איין זייט, און די שיכורע אַרגיע־קולות מיט דער דייטשקע אין דערבייזן צימער פון דער אַנדערער זייט. ער איז דאָ פּלוצלינג געווען אַ מוראדיק פּרעמדער. אַן איבעריקער. אַן איינזאַמער. ער געהערט נישט צו קיינעם, און קיינער געהערט דאָ נישט צו אים. ער האָט נישט געפּילט קיין טעם אין נצחון, ווי ער האָט נישט געפּילט קיין טעם אין דער נקמה.

ממש אזוי האָט אויך געוויינט דאָס קינד אין געטאַ־באהעלטעניש

איידער מען האט עס דערשטיקט. ער האט נישט געוואסט פאר וואס פרייט
אים נישט דער נצחון, און פאר וואס פרייט אים נישט די נקמה.

7

אויף די וועגן איז געלעגן א בלאטיקער שניי. זיינע פיס האבן געטראטן
אויף לייבער פון דייטשישע סאלדאטן, וואס טויזנטער ריזנטאנקען האבן שוין
אליבער זיי געהאט אריבערגעוואלצט. לייבער, אויסגעפלאכטע, דין ווי פאפיר,
אריינגעפלאסטערטע אין דער בלאטיקער ערד. בלויז די האר אויף זייערע
אויפגעפלאצטע ברוסטן האבן געקוקט צום הימל מיטן צעטראטענעם זכר
פון א מענטשלעכן צלם. לענג-אויס די וועגן, אויף רעכטס און לינקס, האבן
זיך געהויבן אויסגערייכערטע ווענט מיט סימנים פון פענצטער. חרובע
שטעט און שטעטלעך.

ער איז געגאנגען. דער ווינט האט געבלאזן אויף זיינע ביינער דורך
דעם קאצעט-לבוש. דער צעגאנגענער שניי האט גענעצט זיינע פיס. ער
האט איצט געטראגן אין זיינע הענט די שווערע מאסע פון איינזאמקייט
און דעם אומפארשטענדלעכן סוד פון נקמה.

אין זיינע אויערן האט זיך ווידער א מאל צעשריגן דאס געוויין פון
יידישן קינד אין געטא-בונקער, בשעת אייגענע הענט האבן עס דערשטיקט
אין דער פינצטערניש. נישט דאס געוויין, נאר דאס פלוצעמדיקע פארשוויגן
ווערן פונעם קינד האט געשריגן אין זיינע אויערן. צי וואלט דאס בלוט
פון דייטשישן קינד אין קעלער געקאנט כאטש אויף א רגע איינשטילן
דאס געשריי פון יידישן קינד אין זיינע אויערן? בלוט פון רוצח קאן
אפוואשן דעם בלוטפלעק וועלכן דער גואל-הדם טראגט אויף זיין לייב.
נאר צי וועט בלוט אויך קאנען אפוואשן אזא בלוט וואס הינטער אים איז
מער קיין לייב נישט פאראן?

ארום אים איז געווען לידיק. ס'איז קיינער מער נישט געווען צו
וועמען ער זאל איצט קאנען קומען מיט זיינע הענט איינגעטונקענע אין
בלוט פון רוצח.

עס האָט אים אַרומגענומען אַ בענקשאַפט צו אַ באַקאַנט פּנים, אַ מענטשלעך פּנים, אַ פּנים פּון אַמאַל. ער האָט געוווּסט אַז ער געפּינט זיך איצט אין דער מיט פּון אַן אויסגעשפּרייטן טויטן ים. צי וועט שוין קיין מאַל אין אים נישט אַפּשטילן דאָס געבריל נאָך נקמה ווי עס קאָן נישט ווערן אַפּגעוואַשן אַ טייך מיט בלוט?

זיינע פּיס האָבן אים געפּירט, ווי זיי וואַלטן געגאַנגען נאָך אַ קול וואָס רופּט צו אים.

אַקעגן אים האָבן זיך פאַרבייגעשלעפט אויף פּויערישע פּערד און וואָגן הינטערגעבליבענע רוסישע סאַלדאַטן. זיי האָבן שיפורע צו אים גערופן פּון די וועגעלעך:

— העי, אימעיעש טשאַסי?.. העי, דאַוואַי וואַדקו!..

ווי זאָל ער זוכן די נקמה? און וועלכע נקמה וועט אים צוריקגעבן דאָס וואָס ער זוכט?

אויף די הייזקעס, אין די אייבער־שלעזישע דערפער, זענען איצט גער האַנגען רו־ט־ווייסע פּוילישע נאַצי־אַנאַלע פּענער. ער האָט געוווּסט אַז נישט איינער פּון די אוישוויצער ס.ס.־מענער איז אין אַט די הייזלעך אויפּגע־וואַקסן, און פּון אַט די שטיבער געקומען. איצט הענגען דאָרט אויף די ווענט אַנשטאַט דאָס בילד פּון פּירער, בילדער פּון פּוילישע פּרייהייט־קעמפּערס; און די ווייבער, וואָס זייערע מענער טרייבן נאָך אין דער איצ־טיקער מינוט ייִדישע העפּטלינגס פּון אוישוויץ קיין טיף דייטשלאַנד, האָבן פּלוצלינג פאַרגעסן זייער ראַסן־ערע. חניפהדיק, מיט צעבראַכענע פּויליש־סלאַווישע ווערטער, אַרויסגעזוכטע פּון זכרון, שטופן זיי איצט אין די בעטן זייערע נאַקעטע לייבער צו די שיכורע רוסישע סאַלדאַטן.

ער איז געגאַנגען איבער איינזאַמע וועגן, אַ נאַסער ווינטער־הימל איז געלעגן שווער און טריב איבער די אויסגעברענטע ווענטשפיצן פּון חורבות. דער אַוונט האָט זיך אַנגעהויבן אַראַפּלאָזן איבער די בלאַטיקע פאַרלאַזענע שלאַכטפּעלדער. ס'איז דאָ פאַר אים אין ערגעץ מער נישט געווען אַפּילו אַ שטיין וואָס זאָל אים צו זיך רופן מיט דער אינטימקייט פּון רו, אויף וועלכן ער זאָל איצט קאַנען דעם קאַפּ אַוועקלייגן.

ער האָט אויפּגעהויבן די אויגן צום זיך לעשנדיקן האַרזיאַנט. אויף

דער גאַנצער וועלט איז איצט נישט געווען אַ טיר וואָס וואָרט ער זאָל זי עפענען.

דער טריבער נאָסער הימל האָט זיך אַראָפּגעלאָזט ביז צו זיינע אַקסלען, און ווי דאָס אַרויסגעשטעקטע אויג פון אַן אונטערוואַסער־שיפל, אַזוי האָט זיין קאָפּ איצט געשניטן פאַר זיך אַ וועג אין דעם מיטן פון טריבן הימל. זיינע פיס האָבן אים געפירט. ער איז זי נאַכגעגאַנגען. וווּ אין אַ מענטש געפינען זיך די ראַדאַר־אויערן וואָס נעמען אויף דעם קול פון גורל וואָס רופט צו אים?

הינטער אים איז געלעגן סדום ועמורה. ער האָט נישט אויסגעדרייט דעם קאָפּ אויף צוריק. ער איז געגאַנגען.

פארברענטע ערד

ער איז געזעסן אויפן פוילנדיקן שטרוי. די צוויי טויער-העלפטן פון דער הרוכער סטאדאלע זענען מער נישט געווען. א שטייגער, א שונא וואס דרינגט אריין ביי נאכט וואלט אפגעשניטן די צוויי אויערן פון זיין קרבן פאר א סימן אז ער איז דא געווען. א ווונדער ווי אזוי די דריי הילצערנע ווענט זענען נאך געבליבן, בשעת אלץ וואס האט געקאנט ברענען איז דא פארניצט געווארן צום הייצן די פארפרארענע הייזקעס אין די לעצטע ווינטערטעג.

א נאסער שניי איז אין דרויסן געפאלן. פאר זיינע אויגן האט זיך געשפרייט אן אומענדלעכער לידיקער שטח ווי א גראע וואנט. צייטנווייז האט דער שניי אין דער לופט זיך פארוואנדלט אין א שטייענדיקן רעגן. עס האט אויסגעזען ווי דער גראער הימל וואלט אראפגענידערט צו דער ערד נאך דעם ווי דער לעצטער פונק פון האפענונג איז אויך געווארן אויסגעלאשן.

דאס מיידל איז געזעסן לעבן אים אויפן שטרוי. שוויגנדיק נאכגעקוקט זיין שטארן בליק צום דרויסן.

לעבן ארויסגאנג פון דער סטאדאלע זענען געלעגן אויף דער ערד פיר העפטלינגס. כמעט מיט טאגאויפגאנג האט אויך דער לעצטער פון זיי אויסגעהויכט די נשמה. שטיל געבליבן. מיט אים האבן די געשרייען זיך איינגעשטילט. א גאנצע נאכט האבן זיי געגוססט. א גסיסה מיט כארכלענדיקע יסורים-קולות. עס האט אויסגעזען ווי די אימהדיקע געוואלדן פון זייערע הילפסרופן וועלן זיך קיין מאל נישט ענדיקן. איצט איז שטיל.

פיר העפטלינגס. אנטלאפענע בשעת דער עוואקואציע פון אוישוויצער טויטנמארש; אנטרווענע פון וואלד נאך דער שיסעריי. אפשר זענען זיי

געלעגן אונטערן באַרג פון דערשאַסענע און דערפאַר איז די דייטשישע קויל צו זיי נישט דערגאַנגען. אַהער-צו, צו אַט דעם פּלאַץ, זענען זיי אַנגעקומען ווי זיי וואַלטן נאָכגעגאַנגען דעם ריח פון זייער טויט. מיט צוויי טעג צוריק איז אין דרויסן אויף דעם פּלאַץ נאָך געשטאַנען אַ רויט-אַרמיישע פעלדקיך. פעלדמאַרשאַל זשוקאָוו האָט דאָ אויף דער גיך אויסגעגראָבן אַ פּראָוויזאָרישן בונקער פאַר זיך און פאַר זיין גענעראַל-שטאַב. פון אַט דעם פּלאַץ איז ער אַרויס צו דער לעצטער אָפענסיווע אויף בערלין.

פיר אוישוויצער העפטלינגס. זיי זענען צוגעפאַלן מיטן אוישוויצער הונגער צו די קעסלען אין וועלכע עס זענען אַרומגעשווימען שטיקער שפּעק, זיי האָבן געשלונגען אין די שפינוועבס-אויסגעדינטע קישקעס אַריין צעגאַסענעם שמאַלץ; געשלונגען אַן אויפהער, נאָך און נאָך. זיי זענען נאָכגעלאָפן דעם אַוועקפאַרנדיקן אויטאָמאָביל מיט דער פעלדקיך, די קוכערס האָבן צו זיי געוואָרפן פון דער ווייטנס די שטיקער שפּעק. אַזוי לאַנג ווי זיי האָבן געשלונגען, האָבן זיי געלעבט. מיטן נאָכטצופאַל האָבן זיך אַנגעהויבן די שרעקלעכע יסורים-געוואַלדן. איצט איז שטיל.

אין דרויסן איז דער האַריוואַנט געלעגן האַרט לעבן דער עפענונג פון דער סטאַדאַלע. מ'האַט נישט געקאַנט וויסן ווי שפּעט עס איז. די צייט איז געשטאַנען ווי אין דרויסן דער רעגן וואָס באַוועגט זיך נישט, נאָר הענגט סטאַטיש צווישן הימל און ערד.

זי האָט נאָכגעקוקט זיין איינגעשטאַכענעם בליק צום אַשיקן דרויסן. פון דאַנען איז נישט געווען צו דערקענען קיין זכר פון דעם טאַנקער-שעלאָן וואָס שטייט דאָרט קעגן איבער אויף די באַנרעלסן. אַלץ אין דרויסן איז געווען פאַרהאַנגען מיט אַ ליידיקייט ווי אונטערן וואַסער. נאָר זי האָט געוואַסט: ווי באַלד דער לאַקאָמאָטיוו וועט לאָזן הערן דעם ערשטן פּיף, וועט ער אויפשפּרינגען פונעם שטרוי. ער וועט אַוועק אַהין, ער וועט אַריין דורך דער קליאַפּע פון אויבן אין איינעם פון די ליידיקע איילטאַנקערס און פּלוצלינג אַזוי ווי ער איז געקומען, אַזוי וועט ער אַוועק. ער האָט דערפילט איר האַנט אויף זיין אַרעם.

— פאַרלאָז מיך נישט. — האָט זי געזאָגט.

ער האָט אויסגעדרייט צו איר זיין בליק, ער האָט געקוקט ווי ער וואָלט זי ערשט איצט דערזען. עטלעכע שטרוי האָבן רחמנותדיק געשטעקט אין אירע בלאַנדע האָר. איר יונג-צאַפּלדיק לעבן האָט אַרויסגעקוקט צו אים דורך צוויי בעטנדיקע בלויע אויגן. ער האָט נישט געוואוסט פון וואָס פאַר אַ לאַגער זי קומט, און זי האָט נישט געוואוסט פון וועלכן לאַגער ער קומט. וואָס איז די נפּקא-מינה? זיי ווייסן ביידע זייער גוט פון וואָנען זיי קומען. זיי קאַנען זיך ווי עס קאַנען צוויי הענט דעם גוף פון וועלכן זיי זענען אַרויסגעוואַקסן, און זיי ווייסן אויך צו וועלכן, און צו וואָסערן וואָהין — זיי זענען אַרויס. ער האָט נישט געוואוסט איר נאָמען ווי זי האָט נישט געוואוסט זיין נאָמען. זיי איז אַפילו אויפן געדאַנק נישט געקומען אַזוינס צו פּרעגן. ער — אַ געוועזענער העפּטלינג, זי — אַ געוועזענע העפּטלינג. ביידע אַראַפּגעפּאַלענע פון אַ פּלאַנעט וווּ נעמען זענען נישט געווען פאַר די באַשעפּענישן. איצט האָבן זיי זיך דאָ באַגעגנט; דאָ אויף דער דאָזיקער ערד. זיי זענען די ערשטע. אַ זי און אַן ער. און אַט איז די נייע וועלט צוזאַמען מיט זייער לעבנס-פּיזאַזש אויף וועלכן זיי זענען אַרויסגעפּאַלן: דריי ווענט פון אַ סטאַדאַלע מיט פיר שוויינגנדיקע בר-מינגס וועלכע זענען אַקערשט צוריק אַוועק פון וואָנען זיי זענען געקומען.

— פאַרלאָז מיך נישט. — האָט זי געבעטן.

ער האָט געקוקט צו איר.

— איך געהער מער נישט דאָ אַהער. — האָט ער געזאָגט.

אירע ליפן האָבן געציטערט. זי האָט גערעדט שטיל:

— קיינער אויף אַט דער דאָזיקער וועלט וועט אונדז נישט קאַנען פאַרשטיין. בלויז מיר אַליין וועלן קאַנען פאַרשטיין איינער דעם אַנדערן. ווייל די שפּראַך צווישן אונדז איז נישט די מוילשפּראַך. אָבער די אַנדערע? די פּרעמדע? פון וואָנען וועלן מיר פאַר זיי נעמען די פאַרשטענדעניש, און פון וואָנען וועלן מיר פאַר זיי נעמען די שפּראַך וואָס זאָל זיי אויפ-קלערן די פאַרשטענדעניש? ווי אַזוי וועלן מיר זיי קאַנען דערמעגלעכן זיי זאָלן אונדז פאַרשטיין? און אויב מיר זענען איצט פאַרמישפט אַרויס-צוגיין צום לעבן אויף אַט דער וועלט, דאַרפן מיר זיך האַלטן איינער...

זי האָט נישט פאַרענדיקט. זי האָט געקוקט צו אים און אין אירע אויגן איז איצט געווען יענע וועלט וואָס אַחוץ איר, בלויז ער, דער איינ-ציקער, האָט אָט די וועלט געקאָנט. די טויערן פון יענער וועלט זענען געשטאַנען אָפּענע אין אירע אויגן, דורך זיי איז ער ווידער געוואָרן דאָרט איינגעשלונגען. ער איז איצט ווידער דאָרט. אינעווייניק, איר גוף האָט ער מער נישט געזען. זי אַליין איז ווי פאַרשווונדן פון זיינע אויגן.

זי האָט פאַמעלעך אַראָפּגעלייגט דעם קאָפּ אויפן שטרוי. זי האָט גערעדט שטיל, ווי עס רעדן צווישן זיך מומחים, קאָנסולטאַנטן, לעבן בעט פון אַ שווער קראַנקן; אַ שפּראַך וואָס בלויז זיי פאַרשטייען.

— נישטאָ איצט מער קיין זאָך פאַר וועלכער איך זאָל פילן אַ פּחד, — האָט זי געזאָגט — בלויז איין זאָך שרעקט מיך: אויב איך וועל אַ מאָל דאַרפן לעבן ביי דער זייט פון אַ מאַן. אָט די אידיליע וואַרפט אויף מיר אַן אַן אימה. ווייל וואָס וועלן מיר זיי קענען געבן? און ווי אַזוי וועט איינער פון אונדז קאָנען ליגן ביי דער זייט פון אַ מאַן, אַדער לעבן ביי דער זייט פון אַ פּרוי, און אין דער זעלבער צייט זיך געפינען אין אַ וועלט וווּ אַהין זיי וועלן קיין מאָל נישט קאָנען אַריין, און מיר וועלן קיין מאָל נישט קאָנען פון דאָרט אַרויס?

איר האַנט, אַן אויסגעשטרעקטע צו אים. פאַר זיינע אויגן: אַן אַנסופיקער איינזאַמקייט־וויי פון אַ פּונק לעבן, פאַרוואַרפן צו אַן אויסגעליידיקטן עולם־התוהו, בענקט זיך צוצוטוליען צו זיין מין — און געפינט אים נישט. אין זיין מויל איז איצט נישט געווען אַפילו קיין איין־און־איינציק וואָרט וואָס ער זאָל איר קאָנען זאָגן; אַ וואָרט, וואָס זי זאָל עס נישט וויסן גלייך ווי ער. זי איז איצט געווען העכער פון אים. ריין און לויטער. ריינער און לויטערער פון חוה פאַרן חטא.

זי איז געווען די ברכה וואָס אין גאָטס קללה.

אין דרויסן איז דער רעגן געוואָרן שטאַרקער, העלער און דורכזעיקער. דער ערשטער העפטלינג לעבן דער עפענונג איז מחמת די רעגנשטראַמען געוואָרן אַראָפּגעגליטשט צו דער דרויסנדיקער וואַסער־קאלוזשע. מען האָט בלויז אַרויסגעזען זיין פנים און די באַרוועסע פינגערשפיצן פון זיינע פיס.

דער רעגן האָט געשווענקט אויף אים און ער האָט אויסגעזען ווי אַ מידער
שווימער וואָס לאָזט דאָס וואַסער אים טראָגן אויפן רוקן.

אויפן האַריזאָנט איז נאָך אַלץ נישט געווען צו זען די קאַנטורן פון דעם
טאַנקער-עשאַלאַן וואָס שטייט אויף די רעלסן. בלויז אויף לינקס איז שוין
געווען צו באַמערקן די ברעטערשפיצן וואָס שטעקן אַרויס פון זשוקאַווס
פאַרלאָזענעם בונקער. זיי האָבן אויסגעקוקט ווי פינגער פון אַן אויסגע-
שטרעקטער האַנט צום הימל, שרייענדיק נאָך הילף.

— וואָס וועלן אַזעלכע ווי מיר זיי קאַנען פאַרלייגן? — האָט זי שטיל
ווייטער גערעדט — בשעת אונדזערע גופים זענען ווי פאַרברענטע, דעראַ-
בערטע ערד, און דער קלימאַט פון אונדזערע נשמות וועט פאַר זיי זיין ווי
לופט אַן זויערשטאָף? און ווי אַזוי וועט איינער פון אונדז קאַנען אַטעמען,
אויב ער וועט נישט האָבן לעבן זיך זיינס גלייכן, צו וועמען ער זאָל קומען,
ווי עס קומט דער מידער פויגל אין אַוונט צו זיין נעסט? —

ער האָט געקוקט צו איר פנים. אירע רייד זענען מער נישט דערגאַנגען
צו זיינע אויערן. אים האָט זיך געדאַכט אַז זיין שוועסטער דאַניעלאַ איז
איצט לעבן אים אויפן שטרוי. אירע בלאַנדע האַר, אירע בלויע אויגן. אַזוי
ווי ער האָט זי געזען דאָס לעצטע מאָל אין געטאָ.

ער האָט געשוידערט. ס'איז אים געווען זייער קאַלט. ער האָט נאָך
אַלץ געטראָגן דעם צעפוילטן קאַצעט-לבוש אויף זיין לייב. זיין אָפגעאַלטער
קאַפ איז געווען אַנטבלויזט. די טייערסטע מלבושים האָט ער געקאַנט פאַר
זיך נעמען אין די הייזער וועלכע ער איז פאַרבייגעגאַנגען אויף זיין וועג פון
אוישוויץ. די דייטשן וואַלטן מיט שמחה צו אים אַנטקעגנגעטראָגן אַלץ, אַבי
ער זאָל מספּים זיין צו בלייבן נעכטיקן אין זייער שטוב. דייטשישע משפּחות
זענען איצט אַרומגעלאָפן זוכן אַ זכר פון אַן אָפגעראַטעוועטן ייד, אַ ייד
אין אַ דייטשישן הויז איז געוואָרן ווי אַ מוּווה וואָס היט אָפּ פון שלעכטס.

זי האָט געזען זיין גוף שוידערט, און נישט באַנומען דעם פּלוצעמדיקן
שינוי אין אים. זי האָט איילנדיק זיך אויפגעשטעלט, אַוועק אין אַ ווינקל
פון סטאַדאַלע. זי האָט אַראָפגעצויגן פון איינעם פון די טויטע העפטלינגס
אַ לאַנגן וואַפּן-ס.ס.אָפּיצירן-שינעל, דעם קאַלנער און די ס.ס.אָפּצייכ-

בונגען האָבן די העפטלינגס פריער אַראָפּגעריסן. זי האָט אויף אים אַרויפֿ-
געלייגט דעם מאַנטל.

— פאַר נישט איצט אינעם איילטאַנקער — האָט זי געבעטן. — מיר
וועלן גיין זאַלבעצווייט קיין גליוויץ, דאָרט וועסטו באַשליסן וועגן דיין
ווייטערדיקן וועג.

— אויף דער דאָזיקער ערד וועל איך מער נישט שטעלן קיין טריט
אויף צוריקוועג. — האָט ער געזאָגט — בלויז פאַרויס. און דו ווייסט וווּהיין
מיין וועג פירט. מיין פראַנטליניע געפינט זיך איצט אויף אַן אַנדערן פּלאַץ.
דאָרט איז מיין אָרט.

זי האָט געפרוווט אים אָפווענדן.

— צי מוזסטו אין דיין איצטיקן צושטאַנד און מיט אַזאַ אויסזען זיך לאָזן
אין איילעניש אין דיין לאַנגן ווייטן וועג ?

זי האָט געוויסט אַז דער באַנפאַרקער אין פּוילן איז אין גאַנצן צע-
שטערט. קיין שום קאַמוניקאַציע עקזיסטירט נישט; זי האָט אויך געוויסט
אַז אַט דער טאַנקער־עשאַלאַן וואָס פירט ביז רומעניע איז פאַר אים דער
אינציקער שאַנס זיך צו דערנענטערן צו זיין ציל; נאָר זי האָט אויך גע-
וויסט אַז ער וועט בשום־אופן נישט דורכלאָזן דעם שאַנס וואָס איז אים
ווי אַ מתנה פון הימל אראָפּ.

— נעם מיך מיט דיר מיט. — האָט זי געבעטן.

— דער וועג איז צו סכנהדיק, אַז דו זאָלסט אים קאַנען אַדורכמאַכן
אינעם בויד פון אַן איילטאַנקער. — האָט ער געזאָגט.

זי האָט געשוויגן. ביידן איז געווען קלאַר אַז ס'איז נישט פאַראַן אויף
דער וועלט אַ סכנה וואָס זאָל זיך קאַנען גלייכן צום קאַלכאווון פון סכנות
פון וועלכן זי איז אַרויס, און אין וועלכן זי איז געוואָרן אויסגעפייערט.
אין איר שווייגנדיקער עלנט האָט ער געפילט דעם טיפן שטומען וויי פון
זיין אייגענער עלנט. ווי ער וואָלט איבערגעלאָזט זיין אייגן לייב פאַר די
ווילד־אַכזריותדיקע ציין פון דער עלנטקייט.

— שוועסטער, — איז פון זיינע ליפּן אַרויס.

זי האָט צו אים אויפּגעהויבן איר בליק. זיין אַרויסגעפלאַטערט וואָרט
„שוועסטער“ האָט פּלוצלינג אויף איר אַנגעווייעט פון ערגעץ וווּ די לופט פון

צוגעהעריקייט און משפחה־נאָענטקייט; די לופט פון אַ פאַרגאַנגענער וועלט. זי האָט שלינגענדיק געאַטעמט דעם אַראַמאַט פון אַ פאַרלירענער וועלט, און מיט אַלע אויפגעוואַכטע פיבערן זיך באַהאַפטן צו אים. זי האָט נישט געוואַלט אַז ער זאָל איר ווידער גיין פאַרלירן.

— וווּ וועל איך דיך געפינען? — האָט זי געפרעגט.

— דו ווייסט וווּ ס'איז דער סוף פון מיין וואַנדערונג. — האָט ער

געזאָגט.

טרערן זענען גערונען אויף אירע באַקן. עמעצער האָט שטיל אין איר

געוויינט.

אין דרויסן האָט דער רעגן כמעט אויפגעהערט.

— איך וועל מיך איצט לאָזן אין וועג. — האָט ער געזאָגט.

— ביי דער ערשטער געלעגנהייט פון באַן־קאַמוניקאַציע, וועל איך

נאַכקומען אין דיין וועג. — האָט זי געזאָגט. — איצט וועל איך גיין אין

דער ריכטונג פון קאַטאַוויץ. מעגלעך אַז פון דאָרט וועל איך דערגרייכן

איטאַליע פריער ווי דו.

זי איז אים נאַכגעגאַנגען צו דער עפענונג פון דער סטאַדאַלע. אויף

דער ערד, לעבן אירע פיס, איז געלעגן אַ געשטרייפט אוישוויץ־מיצל וואָס

האָט געהערט צו איינעם פון די טויטע העפטלינגס. זי האָט אויפגעהויבן

דאָס מיצל און אַנגעטאַן אויף זיין קאַפּ.

— ס'וועלן נאָך זיין פראַסטיקע טעג. — האָט זי געזאָגט. ער האָט אויס־

געשטרעקט צו איר די האַנט. זיי זענען געשטאַנען איינער קעגן איבער דעם

אַנדערן. זייערע בליקן באַהאַפטן.

— איך וויל מיר זאָלן זיך דאָ געזעגענען — האָט ער גיך אַ זאָג געטאַן

— און איז אַרויס אַנטקעגן ווינט.

דער לאַקאַמאַטיוו איז געווען איינגעהילט אין אַ ווייסן רויך. מען האָט

אים כמעט נישט אַרויסגעזען. אין דער געדיכטער אַרומיקער גראַקייט האָט

דער רויך פון קוימען זיך נישט אַרויפגעהויבן צום הימל נאָר זיך אַראַפֿ־

געגליטשט ווי איבערלויפנדיקע מילך אַרום די ראַנדן פון אַ טאַפּ אויפן

פייער. סך־הכל פיר טאַנקערס זענען צו אים געווען צוגעשפּאַנט. ער האָט

געוואָרפֿן אַ בליק צום לייטער וואָס נעמט אַרום דעם בויך פֿון רונדיקן טאַג-
קער ווי אַ גאַרטל. קיינער טאַר נישט זען בשעת ער קריכט אויף אים
אַרויף. נאָך ביי נאַכט האָט ער ביים לעצטן טאַנקער געעפֿנט די שרויפֿן פֿון
דער קליאַפֿע כדי אַלץ זאָל זיין גרייט בשעת ער וועט וועלן זיך אַהין אַרייַן-
כאַפֿן. דער לאַקאַמאַטיוו איז געווען געהייצט, נאָר מען האָט נישט געוואָסט
ווען דער עשאַלאַן וועט רירן פֿון אַרט. יעדע רגע קאָן דאָס פּאַסירן. לויט
ווי דער רויטאַרמייער אין דערבייִקן דאַרף האָט אים געזאַגט, דאַרף דער
עשאַלאַן היינט אַרויס אין וועג. אויף יעדן פּאַל האָט ער באַשלאָסן צו זיין
וואָס פֿריער אינעווייניק.

דער טאַנקער איז געווען נאָס און גליטשיק פֿון רעגן און פעטראַל.
אין דער הייך, דערגרייכנדיק צו דער עפענונג, האָט געלויערט די סכּנה
ער זאָל זיך נישט אַרונטערגליטשן. ער האָט זיך איינגעקלאַמערט מיט די
הענט ווי אויף אַ גליטשיקן רוקן פֿון אַ שווימענדיקן וואַלפֿיש. ער האָט
אויפֿגעהויבן די ענגע קליאַפֿע און זיך אַראַפֿגעשטופֿט אויף די שטאַפֿלען
פֿון אינעווייניקסטן לייטער. אינעווייניק, אויפֿן באַדן, איז געשטאַנען אַ
שוואַרצע קאַלחזשע. וויפל טעג וועט ער דאַרפֿן שטיין אויף אַט דעם שמאַלן
לייטער? און וואָס וועט זיין אויב ער וועט אַנטדרימלט ווערן? ער האָט
אַפֿילו נישט קיין שטריק מיט וועלכן ער זאָל זיך קאַנען צובינדן צום לייטער
כדי ביים איינשלאָפֿן נישט אַראַפֿצופּאַלן אין דעם שטינקענדיקן פעטראַל.
דער עשאַלאַן קאָן זיך שלעפֿן טעג, און אַפֿילו וואַכן, ביז ער וועט
אַנקומען צו דער רומענישער גרענעץ, האָט דער רויטאַרמייער אים געזאַגט.
ער האָט אַראַפֿגעקוקט צום דנאָ פֿון טאַנקער. די שוואַרצע קאַלחזשע האָט
אַפֿגעשפיגלט דעם גוף פֿון אַ מענטשן־סקעלעט וואָס קריכט אויף אַ פּאַר-
קערטן לייטער מיטן קאַפּ אַראָפּ צו אַן אונטערשטן אַשיקן הימל. טעג און
וואַכן וועט ער דאַרפֿן אזוי הענגען. און ווען אַפֿילו, איז וואָס? נאָך אוישוויץ
האָט ער אַנגעהויבן פֿילן דעם באַגריף צייט ווי אַ בעטלער וואָס חלומט
אַ וואַלקנבראָך מיט גאַלדענע מטבעות רעגנט צו אים פֿון הימל. ער שאַרט
זיי צוזאַמען מיט די הענט. נאָך, נאָך, אָן אויפהער. פֿולע קעשענעס, פֿולע
פּאַלעס, אוצרות פֿון מיליאָנען. נישט צו באַהערשן. צי איז ער נישט ווי
אַט דער בעטלער? מיט אוצרות פֿון צייט איז ער נאָך אוישוויץ פֿלוצלינג

געוואָרן באַרייכערט. ער איז איצט אַ מיליאָנער פון צייט. אַ מיליאָנער און
אַ בעטלער צוזאַמען.

ער איז געשטאַנען ביז צום האַלדז אין טאַנקער. בלויז זיין קאַפּ איז
געווען אין דרויסן. דער שטח האָט זיך געשפּרייט פאַר זיינע אויגן פון דער
אומגעקערטער זייט, און די סטאַדאַלע איז נישט געווען צו זען. כאַטש דער
רעגן איז נישט געפאַלן, איז דער הימל ווייטער געלעגן אויף דער ערד מיט
אַן אַשיק-געדיכטער נעציקייט. בלויז אַן איינציק נאַקעט ביימל האָט זיך
אַרויסגעשיילט פון דער גראַער וויסטקייט.

זיינע הענט געקלאַמערט אינעם שטאַפל פון לייטער, האָט ער ווידער
געהאַט פאַר זיינע אויגן דעם וואַלד ווהין ער איז אַנטרונען געוואָרן גע-
ציילטע מינוטן איידער די ס.ס.־לייט האָבן געעפנט די שיסעריי. ער האָט
אויף ס'ניי געזען דעם בוים אין וואַלד אויף וועלכן ער האָט זיך געהאַלטן
אַ טאָג און אַ נאַכט. ער האָט ווידער געפילט דעם דינעם צווייג אַרום וועלכן
זיינע הענט האָבן זיך געקלאַמערט ווי עס קלאַמערן זיך איצט זיינע הענט
אין שטאַפל פון לייטער; און ווי דעמאָלט האָט ווידער געקלונגען אין זיינע
אויערן דאָס קול וואָס האָט אים באַגלייט אין אוישוויץ ווי אַ באַפעל: דו
זאָלסט לעבן!

אַנטקעגן זיינע אויגן, פון דער נעפּלדיקער ווייטקייט, האָט זיך אַרויס-
געשיילט אַ מענטשן-געשטאַלט. און ביים דערנענטערן זיך, האָט ער דער-
קענט דעם העלן רעגן-מאַנטל. איצט האָט ער געקאַנט זען קלאַר: דאָס מיידל
פון דער סטאַדאַלע! האַלב שיפלשיך אויף די פיס, וואָס זענען פון צייט צו
צייט געבליבן שטעקן אין די ליימיקע קאַלזשעס. דאָס האָט איר געשטערט
דעם גאַנג, זי האָט זיך אַראַפּגעבויגן, זיי אַראַפּגעצויגן פון די פיס און אַ
באַרוועסע געגאַנגען פאַרויס צו אים. אויף דער האַנט ווי צום אַפּפאַר האָט
זי געטראָגן אַ פעקל פאַרבונדן אין אַ פאַטשיילע. — „נעם מיך מיט דיר“,
האַט געקלונגען אין זיינע אויערן איר געבעט. זי האָט געקוקט אויפן עשאַלאַן
מיט זוכנדיקע אויגן. זי האָט אים געוואַלט געפינען. זי האָט נישט געקאַנט
זען זיין קאַפּ אַן אַרויסשטעקנדיקן פון טאַנקער.
ער האָט אויפּגעהויבן זיין האַנט — אַ צייכן צו איר. זי האָט אים דערזען.

און איז פלוצלינג אנטרונען, פארשטעקנדיק זיך הינטערן בימל, זיך אויס-
צובאהאלטן פון עמעצנס אויגן.

פון דעם מילכוואלקן לעבן לאקאמאטיוו האט זיך ארויסגעשיילט דער
קאנדוקטאר. ער האט מיט א לאנגן אייזן זיך געפארעט לעבן די רעדער.
געקלאפט. געעפענט. פארמאכט. זי האט נאכגעקוקט זיינע טריט. דער קאנ-
דוקטאר זאל זי נישט באמערקן.

זי איז געשטאנען א פארלאזענע אין דער איינזאמקייט. עס האט אים וויי
געטאן דער צער פון איר איבערבלייבן. נאר דער לייטער אינעם טאנקער
איז שמאל אפילו פאר זיין אויסגעטריקנטן סקעלעט. און צי האט ער געקאנט
א מינוט לענגער דא בלייבן בשעת פאר אים איז איצט דער שאנס פון אנט-
רינגונג? ער האט געפילט דעם שטומען, עלנטן וויי וואס שרייט צו אים
פון אירע זוכנדיקע אויגן. פלוצלינג האט ער זיך געכאפט אז ער ווייסט
אפילו נישט איר נאמען.

פון דער וועלט פון וואנען זיי קומען זענען זיי נישט געווען געוויינט צו
נעמען. אין אוישוויץ האסטו נישט געוויסט דעם נאמען אפילו פון דעם שכן
אויף דיין נאָרע. העפטלינג! יעדער האט געטראָגן דעם נאָמען: העפטלינג.
פון ערגעץ אין זיין זכרון האט אויפגעטויכט א נאָמען. זיין אייגענער לאַנג
פאָרגעסענער נאָמען. ס'איז אים באַפאלן אַ רחמנות אויף דעם נאָמען, וואָס
נישטאַ מער אויף דער גאַנצער וועלט אפילו איין-און-איינציקער מענטש
צו וועמען ער זאל קאָנען צוריקברענגען זיין נאָמען כדי דעם מענטש צו
דערפרייען.

דער לאַקאָמאָטיוו האָט אַרויסגעלאָזט אַ פאַרטויבנדיקן פּיף. זי איז
געשטאַנען לעבן בוים און געדריקט צו אים דעם פּראָפּיל פון איר פנים.
איינציקווייז איז אַלץ געוואָרן מטושטש פאַר זיינע אויגן. זיך דער-
ווייטערט. בלויז אַ סילוועט אין אַ העלן רעגן-מאַנטל האָט זיך נאָך אַ וויילע
געצייכנט אויפן אָש פון אַ פאַרלאָשענער וועלט.

די שבועה

ער האָט געקוקט מיט אויפגעריסענע אויגן צום מגן־דוד.
דער ענגליש־מיליטערישער לאַסט־אויטאַמאָביל איז געלאָפן צווישן די
בערג פאַרהאַנגען פון אַלע זייטן מיט ברעזענט, אַ שטייגער געשמוגלטע
קאַנטראַבאַנד איז אין אים פאַרשטעקט.

ער איז געשטאַנען לעבן אויסגעשניטענעם ברעזענט־פענצטערל צו דער
שאַפער־קאַבינע, זיינע אויגן איינגעשטאַכן אין דעם אויפגעמאַלטן מגן־דוד
וואָס אויפן מאַטאַרדעק פון מיליטערישן אויטאַמאָביל. די געשוירענע האָר
האַבן געשטאַכן די הויטוואַרצלען אויף זיין גאַלן שיידלקאַפּ. ער האָט געקוקט
צום מגן־דוד און זיין לייב האָט געשוידערט. זיינע קני האָבן זיך געבראַכן.
ער האָט זיך אָנגעהאַלטן אין דער אייזערנער שטאַנג כדי ער זאל נישט
אָוועקפאַלן אין חלשות.

הינטער אים, אויפן אויטאַמאָביל־באָדן, זענען געלעגן אָנגעהויפטע
מענטשן־רעשטלעך, אַרויסגעפאַלענע פון ערגעץ אַ נישט־דאָ־געדאַכטקייט,
וועלכן זיי גופא באַגרייפן מער נישט; פונקען, וואָס ווייסן נישט דעם שורש
פון זייער פייער; ווייסע שטומע שפענער, אָוועקגעשפּריצטע פון אַן אויס־
געהאַקטן וואַלד, וואָס דו ווייסט אַז עס ליגט אין זיי דער סוד סיי פון
בוים סיי פון וואַלד.

ער האָט געקוקט מיט אויפגעריסענע אויגן: אין אַזעלכע אויטאַמאָבילן
האַט מען געפירט פון דער אוישוויצער באַנראַמפע צו דער קרעמאַטאַריע;
אין אַזעלכע אויטאַמאָבילן האָט מען געוואָרפן קינדער בשעת אַ קינדער־
אַקציע אין געטאָ. קיין מאָל האָסטו נישט געוויסט סאַראַ פנים האָט דער
טויט דאַרט וואָהין די אויטאַמאָבילן וועלן דיך פירן. שטענדיק האָבן
אויטאַמאָבילן דיך געפירט און שטענדיק, ווייל אויף זיין ברוסט האָסטו

געטראָגן אַ מגן־דוד, דער זעלבער אויפגעמאַלטער מגן־דוד וואָס אין דרויסן אויפן מאַטאַרדעק.

תחילת ביסטו געוואָרן געצייכנט מיט אַ מגן־דוד. דערנאָך האָסטו געוווּסט אַז דאָס איז ווי אַ געזעץ פון דער נאַטור. אַזוי ווי די זון גייט אויף, און אַזוי ווי די זון פאַרגייט, אַזוי דאַרף יעדער געצייכנטער מיט אַ מגן־דוד אַוועק מיט די אויטאָמאַבילן.

ער האָט געקוקט מיט אויפגעריסענע אויגן: דער זעלבער מגן־דוד, דער זעלבער אויטאָמאַביל, און ער גופא. און צייט גופא. ער, ווי צייט. ביידע דעמאָלט. ביידע איצט. ער האָט אויפגעציטערט: אין וועלכן פון די צוויי צייטן זעשפּליטערט זיך זיין מוח? ער האָט געפילט אַז ער איז געהעלפט. אין וועלכער העלפט פון אים געפינט ער זיך איצט?

צוויי בריגאַדע־סאָלדאַטן פון ארץ־ישׂראל, אין ענגלישע מונדירן, זיי טרייבן דעם אויטאָמאַביל דורך די ברענער־בערג צווישן עסטרייך און איטאַליע. דער וועג, ווי אַ שמאַלער שטריק, גאַרטלט זיך אַרום דעם בויד פון אַ גיגאַנטישן באַרג. פון איין זייט האָט דער אויטאָמאַביל כמעט אַנ־גערירט דעם בויד פון באַרג, וואָס זיין שפיץ איז נישט צו זען. פון דער אַנדערער זייט האָבן די אויטאָמאַביל־רעדער זיך כמעט אויסגעגלייכט מיט דעם ראַנד פון תהום.

צוויי ארץ־ישׂראל־סאָלדאַטן, איינער אין דער קאַבינע, לעבן שטייער־ראַד, אַ טונקל־הויטיקער תימנער, כמעט נאָך אַ יינגל. דער מיליטערישער סוועטער ליגט אויף זיינע אַקסלען. די ליידיקע סוועטער־אַרבלען האַלדון אים ווי ער וואַלט געטראָגן אַ פאַרוונדעטן אויף זיינע אַקסלען. די שוואַרץ־בליציקע אויגן צום שלאַנגענדיקן סכנה־וועג, ווי אַן אַדלער אין פלי נאָכן בליץ פון זיינע אויגן!

דער צווייטער, אין דרויסן, אויפן שנאַבל פון אויטאָמאַביל. אַ בלאַנדער, אין אַ לאַנגן מיליטערישן שינעל. נישט צו פאַרשטיין פאַר וואָס ער ליגט אין דרויסן, אַ שטייגער ער וואַלט וועלן מיט זיין ליגן אין דרויסן דער־מאַנסטריין אַז עס איז נישט פאַראַן וואָס מורא צו האָבן פאַר דעם געהיימען סאַלטאַ־מאַרטאַלע־וועג איבער וועלכן ער פירט זי; אַדער אפשר ווי אַ לעבעדיקער סימן פאַר ביזע אויגן: אַט איז אין געאיייל אַ מיליטערישער

כשרער לאסט־אויטאמאביל. קיין שום קאנטראבאנד אונטערן ברעזענט.
ער האט געקוקט צום שראמציכן אויפן שטערן פון בלאַנדן סאַלדאַט,
וואָס האָט אים געראַטעוועט פון דערטרינקען ווערן אין טייך. אויך דעמאָלט,
ווי באלד ער האָט געעפנט די אויגן נאָכן באַוווּסטלאַזיקייט, האָט ער דאָס
ערשטע געזען אַט דעם שראַמציכן אַקגען זיינע אויגן. דאָס איז געווען אין
עסטרייכישן גראַץ, אינעם טייכגרענעץ צווישן רוסישן באַזעצטן געביט און
דער אַליירטער זאָנע.

באלד נאָך אוישוויץ, במשך טעג און נעכט, האָט ער זיך געשלעפט
אין אַן איילטאַנקער, דערנאָך אויף דעכער פון פאַרמאַכטע וואַגאַנען, אַזוי
איבער לענדער און אַפגעווישטע גרענעצן, וואָכן און חדשים. צו פוס, און
ביי יעדער געלעגנהייטלעכער קאָמוניקאַציע, ווי איבער זיין מוזלמאַנישן
גוף, אַ געהילטער און אוישוויצער שטרייפן־לבוש, וואָלט קיין שום סכנה
מער נישט געהאַט קיין שליטה. ביז ער איז דערגאַנגען צו אַט דעם גרע־
נעצטייך.

דער פאַטראַל אויף דער רוסישער זייט האָט אָנגעהויבן שיסן צו די
שווימענדיקע אינעם טייך. די קוילן ווי רעגן־טראָפנס אַרום אים. בלוטפלעקן
פון אַראַפגעזונקענע אינעם טייך.

ווען ער האָט געעפנט די אויגן, איז איבער אים געהאַנגען דער שראַמ־
צייכן אויפן העל־שמייכלדיקן פנים פון אַט דעם בלאַנדן סאַלדאַט, ווי ער
וואָלט זיך צו אים אַראַפגעבויגן פון הימל, נאָך דער קינסטלעכער אַטעמונג.
פון וואַנען האָט אַט דער סאַלדאַט זיך דאַרט גענומען? פון וואַנען
האָט ער געווסט דאַרט קאַפּויער צו שווימען אין דער לעצטער רגע?
ווער איז אַט די אויסגעשטרעקטע האַנט מיט הילף? פון וועלכער וועלט
איז זי דערגאַנגען אַהער? פון וועלכער היים איז זי געשיקט געוואָרן?
ווער איז זי, די מוטער, וואָס האָט געדענקט אין אים, און אַהערגעאיילט
איר זון צו ראַטעווען אַ ברודער אין דער לעצטער מינוט? אין קינסט־
לעכער אַטעמונג איז געווען אַפּהענגיק זיין לעבן. פון סאַראַ מקור קומט
דער אַריינגעהויכטער אַטעם, וואָס האָט אין אים אַריינגעבלאָזן ניי לעבן?
צוויי סאַלדאַטן. דער ארץ־ישראל־צייכן אויף זייערע מונדירן. איינער

מיט טונקל־הויטיקע הענט אויפן שטייעראָד; דער צווייטער, אין דרויסן, אַ גאַלד־בלאַנדער, אויפן ווייסן מגן־דוד.

און פּלוצלינג: ווידער דער זעלבער אויטאָמאָביל. דער זעלבער מגן־דוד, מען פירט אים. די צוויי זעונגען מישן און טוישן זיך אין זיין מוח. ער פילט ווי זיינע כוחות פאַרלאָזן אים. פאַר זיינע אויגן זענען אַרויפגעשווומען די טויטע העפּטלינגס, וועלכע ער האָט באַגעגנט אויפן וועג נאָך דער באַפּריינג. ער האָט געזען די נומערן אויף זייערע קאַצעט־יאַקעס. אַלטע אוישוויצער העפּטלינגס, געבראַכטע מיט די גריכישע און איטאַליענישע טראַנספּאָרטן. העכער אַ יאָר אין אוישוויץ האָבן זיי באַזיגט דעם טויט. נאָר די פעטע שפּעקוזפּ, וואָס זיי האָבן געשלונגען פון די רוסישע מיליטער קעסלעך, אַט די שפּייז, וואָס גיט לעבן צו מענטשן פון דער דרויסנדיקער וועלט, אַט די זעלבע שפּייז איז געווען זייער מלאַך־המות.

צי גייט נישט איצט ער גופא צו אַזאָ זעלבן טויט צוליב דער צו רייכער גייסטיקער שפּייז, וואָס שטראַמט דורך זיינע אויגן צו זיין מוח פון דעם דרויסנדיקן מגן־דוד? צי איז נישט די איצטיקע רגע דער אָנהויב פון זיין גסיסה?

ער האָט געפרוווט זיך טרייסטן: זיין מוח־צעשפּליטערונג איז אַוודאי נאָר אַ המשך פון דער איבערלעבונג אינעם טייכגרענעץ. ס'איז בלויז אַ פיזישער שאַק. ער איז דאָך בשלום אַריבער די לעצטע גרענעץ — האָט ער גערעדט צו זיך. ער איז איצט מחוייב זיך גייסטיק צו שטאַרקן. גלייך ווי ער האָט דאָס געטאָן אין אוישוויץ. צוויי יאָר האָט אַט דער זעלבער מוזלמאַנישער גוף זיינער אויסגעהאַלטן אין אוישוויץ, וויל ער האָט מיט אַלע זיינע כוחות זיך אָפּגעהיט נישט צו ווערן קיין גייסטיקער מוזלמאַן. קודם־כל איז דער מענטש אין אוישוויץ געוואָרן אַ גייסטיקער מוזלמאַן. נאָר דאָרט, אינעם גיהנום, האָט זיין גייסט געגעבן באַפעלן צום גוף און איבער אים געוועלטיקט, דעריבער האָט אוישוויץ נישט געהאַט איבער אים די אייבערהאַנט. דאָקעגן איצט פילט ער ווי זיין מוח וואַלט זיך אַרויס־גענאַקעט פון דעם גייסטיקן פאַנצער וואָס האָט אים געשיצט אין אוישוויץ, ער פילט ווי אַט דער פאַנצער צערינט ווי חלב אונטער די ברענענדיקע

זונשטראלן פון דער באַפרייונג. זיין מוח איז נישט אימשטאַנד אויפצונעמען די בלענדנדיקע ליכט, און זיין גוף ברעכט זיך צוזאַמען.

דער אויטאָמאָביל האָט געקלעטערט אויפן רוקן פון אַ באַרג. באַלד וועט ער דערגרייכן צום שפיץ. איבערן תהום זענען געלעגן וואַלקנס ווי שווימענדיקער רויך. דער מאַטאָר האָט געברומט. עס האָט אויסגעקוקט, באַלד וועט דער אויטאָמאָביל דערגרייכן צום הימל און ער וועט דאָרט אַריין. זיינע קני האָבן זיך געעבראַכן. ער האָט געפילט אַז ער דאַרף זיך איצט ראַטעווען, אַזוי ווי ער האָט דאָס געטאָן אין אוישוויץ בשעת אַזאַ אויטאָ-מאָביל האָט אים געפירט צו דער קרעמאַטאָריע. זיינע הענט האָבן זיך געקלאַמערט אין דער שטאַנג לעבן דער קאַבינע. ער האָט געוואַלט וואָס שנעלער דערגרייכן צו אַן אָרט, וווּ ער זאָל קאַנען מקיים זיין די שבועה וואָס ער האָט געשווירן, שטייענדיק אין טאַג פון דער באַפרייונג לעבן אַשבאַרג ביי דער אוישוויצער קרעמאַטאָריע. ער האָט געקוקט צום אויטאָ-מאָביל-שנאַבל וואָס רייסט זיך צו די הימלען, און זיינע ליפן האָבן ווידער אַ מאל געשעפטשעט: „איך שווער, מיט מיינע הענט, וואָס נעמען אַרום אייער אָש, צו זיין אייער קול, און דער קול פון שטומען אויסגעברענטן קאַצעט; איך וועל נישט אויפהערן וועגן אייך צו דערציילן ביז מײן לעצטן אַטעמציג. אַזוי העלף מיר גאָט. אמן.“

אין דרויסן האָט דער סאָלדאַט אויפן מגן-דוד געטראַכט אַז דאָס רעדט צו אים דער מענטש פון אויטאָמאָביל. האָט ער געגעבן צייכנס אַז ער קאָן נישט הערן די רייד. דעם סאָלדאַטס פנים האָט געשמייכלט מיט פשוטער גוטסקייט בשעת ער האָט מיט הענט-זשעסטיקולאַציעס אַנגעוויזן אַז זיי דערנענטערן זיך שוין צום געוונטשענעם אָרט. באַלד וועלן זיי דאָרט זיין.

מיון נאָמען איז פעניקס

אָקעגן־איבער זיינע אויגן האָט זיך געשפּרייט דער אומענדלעכער האַריזאָנט. שווער צו זאָגן אויב די אויגן זעען דאָרט הימל אָדער ים. ער איז געזעסן לעבן טישל אָקעגן־איבער דער וואַנט־אויפגעריסנקייט צום הימל, אַ שטייגער ווי ער וואָלט געשוומען צווישן די דאָרטיקע וואַלקנס. דאָס בוידעם־שטיבל אין נאָפּאָלי איז געווען פיר איילן אויף פיר איילן. בלויז דריי ווענט. די פּערטע וואַנט האָט אַ דייטשישע באַמבע אָפּגעשניטן ווי מיט אַ מעסער פון דאָך ביז צום פונדאַמענט.

אין טרעוויזאָ, דעם ערשטן גרענעצפונקט פון די ארץ־ישראל־סאַלדאַטן אין איטאַליע, האָט ער שוין געפילט אַז זיינע לעבנס־כוחות זענען דערגאַנגען צום סוף. אַ ספּק צי ער וועט דערגרייכן ביז ארץ־ישראל. שווימענדיק אינעם גרענעצטייך צווישן די רוסישע און אַליירטע באַזעצטע געביטן, האָט בלויז זיין שבועה און נדר פון אוישוויץ אים געשטאַרקט נישט אַראַפּצוהינקען בשעת דער שיסעריי פון דער רוסישער גרענעצוואַך.

— עלי, שאָף מיר ערגעץ אַן אָפּגעזונדערטן ווינקל. בלויז אַ טישל, אַ בענקל, פּאַפּיר און אַ פען... האָט ער געבעטן. ביים אַנפירער פון דער „בריתה“ אין טרעוויזאָ.

— אין נאָפּאָלי — האָט עלי געענטפּערט — אין דער 544־באַזע פון אונדזערע ארץ־ישראל־סאַלדאַטן, געפינען זיך אויסגעצייכנטע בחורים. איך קאָן זיי. זיי וועלן גוט פאַרשטיין דיין בקשה. איך וועל דיך ברענגען צו זיי. דאָרט וועסטו האָבן די בעסטע מעגלעכקייט מקיים צו זיין דיין נדר און דיין שבועה.

וויפל וואָכן זענען שוין פאַרביי זינט עלי האָט אים געזאָגט אין טרעוויזאָ אַז ער וועט אים דאָ אַהערברענגען? אַ טישל, אַ בענקל, פּאַפּיר,

אָ פען; דעמאָלט האָט ער געמיינט, אָז דאָס איז גענוג. בלויז דאָס פעלט אים, כדי מקיים צו זיין זיין נדר און זיין שבועה פון אושוויץ. איצט זיצט ער דאָ מיט די אויגן איינגעשטאָכענע אינעם אומענדלעכן האַרזאָנט. פאַר אים, אויפן טישל, ליגן די ליידיקע ווייסע פאַפיר-בויגנס. וויפיל וואָכן וועלן נאָך פאַרביי ביז זיין האַנט וועט זיך סוף־סוף אויסשטרעקן צו דער פען?

ער האָט מער נישט געוואָסט דעם חשבון־פון צייט. זיין צייט איז נישט געווען געטיילט אין קאלענדאַרע חלקים כדי מען זאָל זיי קאַנען ציילן. זיין צייט האָט זיך געשטאַלטיקט אין אַן איינציקן שטאַר־געגאַסענעם שטיק; אַ סאַרט דורכזיכטיקער שטאַלענער עלעמענט; אַ סאָלידאַרער קערפער, פאַרם און געשטאַלט, וואָס איז געשטאַנען אַקעגן־איבער אים, אויף דער צווייטער זייט פון טישל. זיי האָבן געקוקט גלייך איינער אין די אויגן פון אַנדערן. צוויי אור־שונאים. נישטאָ קיין שפראַך צווישן זיי. טויט און לעבן.

פון טרעוויזאָ, דאָס „אויער“ פון איטאַליעניש־געאַגראַפישן שטיוול אין צפון, ביז נאַפאָלי אין דרום, איז ער אַנגעקומען ווי מיט אַ הייליקער שליוחות. קודם־כל צו דערגרייכן צו אַט דעם בוידעם־שטיבל. זיין חלום און ווונטש איז סוף־סוף דערגרייכט. ווייזט אים, אָז נישט דאָס איז דער עיקר. ווי לאַנג נאָך וועט ער אַזוי זיצן מיט אויגן דורך דער אָפענער וואַנט צום הימל? ווען די נאַכט לאָזט אַראָפּ איבער דער אָפנקייט אַ טונקעלן פאַרהאַנג, צינדט ער אַן דאָס לעמפל אויפן טישל, אָפט מאָל באַווייזט זיך אַ שטערן אויף דעם נאַכטס פאַרהאַנג. און ער זיצט און קוקט, און קוקט, ביז דער אַראָפגעלאָזענער פאַרהאַנג איבער דעם פערטער וואַנט ווערט בלאָ און דורכזיכטיק. דעמאָלט פאַרלעשט ער דאָס לעמפל. ערגעץ אין קאלענדאַרן איז פאַרצייכנט די דער־שיינונג פון אַ נייעם טאַג. אַ טאַג מיט אַ נאַמען.

„מיינ נאַמען איז עלי...“ „מיינ נאַמען איז ראובן...“ — האָבן זיי זיך פאַר אים פאַרגעשטעלט. און ער האָט געזאָגט: — מיינ נאַמען איז פעניקס... סערזשאַנט ראובן דערשיינט יעדן פרימאַרגן, שטיל אויף שפיץ פינגער, שטעלט אַוועק אין דרויסן לעבן דער טיר דאָס פרישע מאַלצייט און נעמט צוריק דאָס פריערדיקע, נישט־גערירטע מאַלצייט פון נעכטן. ער האָט אַ באַפעל נישט צו שטערן. און ער וואַגט נישט צו פרעגן: פאַר וואָס האָט דער פליט נישט געגעסן? פון וואָס לעבט דער פליט?

פעניקס... ווי אזוי אַנדערש האָט ער געקאָנט זאָגן? אין אוישוויץ, בשעת מען האָט איינגעברענגט אין זיין אַרעם דעם נומער, האָט דער קאַפּאַ מיט אַ גראַם און מיט אַ ניגון צו אים געזונגען: „דאָ, לאַלקעלע, איז דיין נאָמען נישט מער — משה־בער! דיין נאָמען איז פון איצט דער נומער, און אזוי מיט דעם נייעם נאָמען וועט מען דיך אויסרופן ווען עס וועט קומען דיין ריי צו דער קרעמאַטאָריע...“

ווי איז עס דאָס וואָרט, דערצו זאָל זיין האַנט זיך קאָנען איצט אויס־שטרעקן, בשעת אויך דאָס וואָרט איז צוזאַמען מיט זיי אוועק אין קרעמאַטאָריע?

דאָרט, אין אוישוויץ, איז יאָ געווען דאָס וואָרט: ס'איז געווען אינעם חלום פון בענקענדיקן טאָג, ווען ער וועט ווייזער זיך געפינען אין די אַרעמס פון וועלכע ער איז געוואָרן אוועקגעריסן. איצט, אין דרויסן, אויף דער פריי, איז אויך דער חלום פון אים געוואָרן אוועקגערויבט. דאָס וואָרט אינעם האַרץ פון חלום, וואָס האָט אים געשטאַרקט מיט האַפּענונג אין אוישוויץ, איז צוזאַמען מיט זיי פאַרברענט געוואָרן אין קרעמאַטאָריע.

פון וואָנען זאָל ער איצט נעמען דאָס וואָרט פון אוישוויץ, וואָס איז מער נישטאָ, בשעת ער גופא איז מער נישטאָ?

— „דאָ, ביי דעם טישל, ליבער פריינד פעניקס, וועסטו רויק קאָנען מקיים זיין דיין נדר.“ האָט עלי צו אים געזאָגט בשעת ער האָט זיך דאָ מיט אים געזעגנט.

פעניקס... אָן אַ שיעור נעמען האָט ער שוין געהאַט בעת זיינע גילגולים דורך דריי וועלטן, נעמען אין דעם אונטערגרונט; נעמען אויף געפעלשטע קענקאַרטן אין געטאָ; נעמען, וואָס זיין לעבן איז געווען אַפהענגיק דערפון, אַז אויב מען וועקט דיך אויף אין געסטאַפּאַ־קעלער נאָר דריי מעת־לעת נישט שלאָפן מיט אָן אויסגעשריי: „ווי רופט מען דיך?!“ זאָלסטו באַלד קאָנען אויסרופן דעם נאָמען, וואָס געפינט זיך צופעליק אויף דיין קענקאַרטע; נעמען אין די קאַצעט־לאַגערן, וואָס זענען באַשטאַנען בלויז פון ציפערן. אַפט זענען די נעמען אים געקומען ביי נאַכט צו חלום אָנגעקליידעטע אין גופים פון קאַשמאַר־וואַמפירן.

פלוצלינג האָט פון זיין מויל זיך אַ ריס געטאַן; האַרי פּרעלעשניק!

האַרי פּרעלעשניק, דער איינציקער נאָמען וואָס האָט אים צו רן געלאָזט.
דער איינציקער נאָמען וועלכן ער האָט שוין געהאַט לאַנג פאַרגעסן. זיין
אמתער נאָמען.

ווי אין קאָנוולסיוו פון אַן עלעקטרישן שטראָם האָט זיין האַנט זיך אַ
ריס געטאַן צו דער פען. פאַר זיינע אויגן זענען אַרויס אויפן ווייסן פאַפּיר
אותיות פון צוויי ווערטער: האַרי פּרעלעשניק. ער האָט געקוקט צו זיי מיט
אויפגעריסענע אויגן. און ער האָט באַלד פאַרגעזעצט.

האַרי פּרעלעשניק איז געווען האַרי פּרעלעשניק, אַזוי ווי יעדער איינער
איז אַן עמעצער, מיט אַן אייגענעם נאָמען פאַר זיך; מיט אַן אייגן פנים און
אייגן געשטאַלט. ווייל אַזוי איז דאָס געזעץ פון דער נאַטור, כאַטש אַלע
מענטשן זענען באַשאַפן אין זעלבן צלם, פון דעסטוועגן איז איין פנים נישט
גלייך צום אַנדערן.

דאָס אָבער איז געזאָגט איידער די וואַגאַנען האָבן אַרויסגעשפיגן האַרי
פּרעלעשניקן צו אַן אַנדערן פּלאַנעט, דאָרט וווּ עס הערשן נישט די געזעצן
פון אונדזער ערד; דאָרט וווּ יעדער רגע־ברוכטייל וואַלצט אויף די ציינ־
רעדער פון אַן אַנדער צייט און רוים.

דאָס איז געווען אין יאָר — — —

* * *

ער האָט מער נישט געזען דעם אויפגאַנג פון ווייסן הימל ביי טאָג,
און נישט געזען די טונקלקייט פון דער נאַכט. אַ שטייגער די וועלט וווּ עס
האַט נישט געהערשט קיין טאָג און נאַכט וואַלט איצט אַראַפּגענידערט
פלייצנדיק אין שורות אויף זיינע פאַפּירן. ער האָט געשריבן אַן איבעררייס,
אַן אַפהאַלט, אַן אַפרו, ער איז אַרויס פון צייט־אַרביט, ער איז אַריין אין
פּלאַנעט־אוישוויץ, וואָס איז אויסער דעם צייט־אַרביט פון אונדזער ערד.

די גאולה

אמר עולא : ייתי ולא איחמיניה
סנהדרין, צ"ח, ע"ב.

סרוליק, דער פאַרפאַרעטער קעלנער פון מילק־באַר „תנובה“ עק אחד־
העם־גאַס, האָט אַ וויש געטאַן די הענט אין עק פאַרטעד, מיט איין האַנט
אַ צי געטאַן דעם בלייפעדער פון הינטערן אויער, מיט דער צווייטער
אַרויסגענומען דאָס פאַפיר־בלאַקל פון פאַרטעד־טאַש, אַ פאַטש געטאַן
דערמיט אויפן עק טישל לעבן גאַסט. זיינע אויגן האָבן געציילט אויפן
טישל בשעתן שרייבן דעם חשבון : איין לבניה, איין פאַרציע ברויט, איין
פוטער, איין קאַפע... שוין ? דאָס אַלץ ? ער האָט געמאַכט אַ שטריך ;
סך־הכל, און ווי אַ המשך פון חשבון האָט זיין בלייפעדער צוגעשריבן :
אַ חשד אַז די גיורא־אַדרעסן זענען פאַרברענט, עטלעכע טעג נישט געפונען
זיך אין שטוב.

דער קעלנער האָט אַ שטופ געטאַן דאָס חשבון־פאַפירל אונטער די
אויגן פון גאַסט, אַרויפגעשטעלט דאָס לידיקע לבניה־סלאַיקל אויפן חשבון־
פאַפירל, כלומרשט, דער ווענטילאַטאָר זאַל עס נישט אַוועקבלאַזן — ביטע
קאַנטראַלירן דעם חשבון, — האָט ער אייליק אַ וואַרף געטאַן, און אַוועק
צו די אומגעדולדיקע געסט לעבן די שכנותדיקע טישלעך.

„די גיורא־אַדרעסן“... ס'הייסט אַז אויך זיין קעלער־שטיבל איז, קען
זיין, אין דער פאַרדעכטיקטער ריי. זיינע פינגער האָבן עקשנותדיק־נערווען
געקנעטן דאָס חשבון־פאַפירל ביז דאָס פאַפיר־קייקעלע איז כמעט נישט
געווען גרעסער פון דער בייזער פליג, וואָס האָט ברומענדיק זיך אַוועק־
געשטעלט אויפן ראַנד פון לידיקן קאַפע־גלאַז, דאַקעגן זענען די עטלעכע

צוגעשריבענע ווערטער געוואקסן אלאַרמירנדיק אין זיין מוח. „זיך נישט געפונען אין שטוב“... אַנדערע קאַנען זיך אויסבאַהאַלטן ביי קרובים, פריינד. ער, דאַקעגן, איז אַן אַ גואל, אַן אַ קרוב.

ס'איז פאַר אים געווען קלאַר, אַז דער דופק פון זיין בלוטלויף ציט חיונה בלויז דורך צוויי אַרטעריעס: פאַרשרייבן זיין עדות-וועג אין חורבן-גאַנג פון אַ פּאַלק; פאַראַלעל מיטן מרידה-וועג צו דער גאולה פון אַ פּאַלק! בלויז דאָס פונקציאָנירן פון די צוויי אַרטעריעס איז איצט אימשטאַנד צו פאַרזיכערן דעם פלומפ פון זיין האַרץ, און אַזוי ווי איינע פון די אַרטעריעס קאָן פונקציאָנירן נאָר אין טונקעלער פאַרבאַרגעניש, אַזוי אויך איז פאַר-משפט די צווייטע.

אוישוויץ איז אַן אַנדערער פּלאַנעט, און אויב וויל אַן איינוווינער פון אונדזער ערד אַריינדרינגען אַהין, דאַרף ער פּרײַער זיין אויסגעטאַן פון די נאַטור-געזעצן וואָס הערשן דאָ אויף אונדזער ערד. דאָס איז אים בלויז מעגלעך בשעת ער איז אַן אַפּגעשלאָסענער, אַ פאַרגעסענער אין זיין לידיקן קעלער-שטיבל, ווייט און פאַרלאָזן פון מענטשן; ווייט פון מעשנטלעכן שפּייז. בלויז דעמאָלט, אַן איינגעהילטער אין זיין געשטרייפטן קאַצעט-בגד, קלאַפט ער אינעם טויער פון אוישוויץ-פּלאַנעט מען זאָל אים דאַרט צוריק אַריינלאָזן. צו די זייניקע איז ער געקומען. דאָ זענען זיי. אויף קיין שום בית-הקברות אויף דער ערד איז נישט פאַראַן קיין זכר פון זיי. דאָ זענען זייערע נישט-פאַרברענטע נשמות. ער האָט זיי דאָ איבערגעלאָזט נאָך זיך. איצט קומט ער צו זיי צוריק ווי אַ כראַניקלער מיט זיין קדיש-יתום.

„גיורא-אַדרעסן פאַרברענט“... ער האָט דערפילט דעם פאַרהאַלט פון בלוטלויף אין איינער פון זיינע אַרטעריעס. ער האָט שבעל אַוועקגעלייגט אויפן טישל דאָס געלט פון חשבון, און אַוועק צו זיין קעלער-שטיבל. די אַפּגעראַטעוועטע בלעטלעך פון דאַניעלאַס טאַגבוך, וואָס זי האָט פאַרשריבן אין דייטשישן „פּופּן-הויז“, זענען געלעגן פאַר זיינע אויגן אויפן צוזאַמענלייג-טיש. די בלעטלעך האָט ער מיט זיך געטראָגן פון טויטן-געטאָ; ער האָט זיי מיט זיך געטראָגן בשעתן אַריבערשווימען דעם גרע-נעצטייך צווישן דער רוסישער און אַליירטע באַזעצטע געביטן. ער האָט געקוקט צו די בלעטלעך: נאָך דעם ווי די נאַכשיסנדיקע דייטשישע קוילן

האָבן אים אויסגעמיטן בשעת ער איז אַנטרונען פון אוישוויצער טויטנמאַרש
נאָך דער עוואַקואַציע — צי דראָט אים נישט איצט די סכנה צו פּאַלן פון
אַן ענגלישער קויל ?

ער האָט געקוקט צו די פּאַפּיר־בויגנס. אין זיי איז פּאַרצייכנט דער
יסורים־וועג פון מאַניש, דעם „פּיפּל“ אין אוישוויץ. ער האָט געוואוסט אַז
נאָר צוליב זיין שבועה אויפצושטעלן די צוויי מצבות איז געשענקט זיין
לעבן. צי וועט ער באַווייזן מקיים צו זיין דעם נדר ? און אויב ער וועט
דאָס נישט באַווייזן צו טאָן — צו וועמען זאָל ער זיך איצט ווענדן ? אין
די הענט פון וועמען קאָן ער איצט אַנפּאַרטרויען דאָס מקיים זיין זיין שבועה ?
ער האָט געכאַפט די אַפּגעראַטעוועטע בלעטלעך, זיי איינגעוויקלט אין
די פּאַרשריבענע פּאַפּיר־בויגנס, און שנעל אַרויס פון קעלער־שטיבל, נישט
פּאַרשליסנדיק די טיר הינטער זיך.

אויף אַלענבי־גאַס איז דער פּאַרקער געווען געדיכטער. ער איז אַריין
אין שטראָם פון מענטשן, זיך אויסגעמישט צווישן זיי, אויסמיידנדיק אויגן־
בליקן. יעדער בליק איז אים אויסגעקומען פּאַרדעכטיק. היינט איז יעדער
אונטער השד, אָדער אויגן פון איינעם וואָס זוכט ; אָדער אויגן פון איינעם
וואָס ווערט געזוכט. ער האָט געוואַלט וואָס שנעלער אַנקומען אין דער
וווינונג פון זקן־הסופרים, מנוחין. מיטן נאָרמאַלן וועג וואַלט ער שוין געווען
דאָרט. נאָר ער האָט בעסער געוואַלט דעם רושיקן וועג, צווישן דער
ענגשאַפט פון מענטשן.

מנוחין, דער סעניאָר פון די העברעיִשע שרייבערס, האָט געעפנט די
טיר, שווייגנדיק אים אַריינגעבעטן אין אַרבעט־צימער. אים איז אויסגע־
קומען דעם שרייבערס פנים פּאַרוואַרגט. נישט אין מוט. ער האָט זיך אַראַפּ־
געזעצט אין דער אויסגעבעטער שטול. ס'איז אים פּאַרלאָפּן אַ געדאַנק אַז
אין אַט דער שטול וואַלט ער אייגנטלעך געקאַנט איבערזיצן עטלעכע נעכט.
ער האָט נישט געפונען די פּאַסיקע ווערטער מיט וועלכע אַנצוהייבן זיינע
רייד, כאַטש ער איז געווען געוויינט צו זיצן אין מנוחנס געזעלשאַפט און
מער שווייגן ווי רעדן. איצט איז דאָס שווייגן געהאַנגען צווישן זיי דער־
דריקנדיק. די איינגעוויקלטע בויגנס האָבן געברייט אין זיינע הענט. ווער,
אויב נישט מנוחין, וועט אים פּאַרשטיין ? די בלעטלעך זענען ווי אַן אויס־

געגראָבענע צוואה פון באַרג אַש לעבן דער קרעמאַטאָריע; אין וועמענס הענט, אויב נישט אין די הענט פון מנוחין, דאַרף ער איצט איבערגעבן די צוואה? ווער, אויב נישט אַ יידישער שרייבער, דאַרף שטעלן די מצבה, אויב ער גופא וועט דערצו נישט זוכה זיין.

און דער שרייבער מנוחין איז נישט בלויז זיין פאַטראָן. פון דער ערשטער מינוט פון זייער באַגעגעניש האָט מנוחין זיך צו אים באַצויגן ווי אַ פאַטער. דאָס קעלער־שטיבל האָט ער אויך געקריגן אַ דאַנק דעם שרייבערס באַמיונג. אַפילו דאָס צונויפלייג־טישל, אויף וועלכן ער שרייבט, איז פון מנוחיןס באַלקאָן. ווי נאָר מנוחין האָט געזען דעם מאָנוסקריפט פון זיין ערשטן בוך, האָט ער אים מער נישט אַרויסגעלאָזט פון די הענט. אים באַלד איבערגעגעבן צום קלאַסיקער־פאַרלאַג „פאַנטעאַן“. אַפילו אויף זייער קאַרעקטור האָט ער זיך נישט פאַרלאָזט. וועמען, אויב נישט מנוחינען, מעג ער איצט אַנפאַרטרויען דאָס מקיים זיין זיין גדר און שבועה.

ער האָט זיך אויפגעשטעלט פון שטול. מיט אויסגעשטרעקטע הענט דערלאַנגט די איינגעוויקלטע בויגנס צום שרייבער וואָס איז געזעסן אַ שווייגנדיקער לעבן גרויסן שרייבטיש.

— אָט דאָס גיב איך איצט איבער אין אייערע הענט. — האָט ער געזאָגט — אויב איך וועל מער נישט זיין, וועט איר וויסן וואָס מיט דעם צו טאָן...

דעם שרייבערס אויגן האָבן נישט געשאַנקען אַ בליק אויף זער זאָך וואָס ווערט אים דערלאַנגט, נאָר מיט אַן אַנגעצונדענער שטרענגקייט געקוקט צום פנים פון דערלאַנגער:

— הער נאָר, — האָט ער כעסדיק געזאָגט — אויך דו געהערסט צו דער סיטרא-אחרא?

דער שרייבער האָט זיך אויפגעשטעלט. פון אויפגעגונג אַ שאַר געטאָן מיט דער האַנט צום דערלאַנגטן ווי צו אַן אומווערדיקייט; ווי ער וואַלט נישט געפונען קיין גענוג שאַרפע ווערטער אויסצודריקן זיין אַפּשטויסנדיק געפיל:

— מיר זענען געקומען אַהער כדי צו בויען, הערסט? כדי צו בויען, נישט חרוב צו מאַכן! — האָט ער געצאָרנט. — יעדער שפּאַן ערד איז

דא אדורכגעווייקט מיט מי און שווייס! ווער זענען זיי, אָט די אַלע פריש-
געקומענע בריינים, וואָס ווילן אונדז איצט דערטרינקען אין בלוט? ווער
זענען די אַלע הפקר-יונגען, וואָס ווילן דורך טעראָר ברענגען צו אונדז
די גאולה? פורקי-עול זענען זיי! רוצחים זענען זיי! די גאולה? איך
וויל זי נישט, די גאולה, וואָס זיי ווילן מיר ברענגען! איך וויל נישט זען
דעם משיח וואָס זיי גייען מיר ברענגען, הערסט? איך וויל אים נישט!

דאָס פנים פון שרייבער האָט אויסגעדריקט צער און צאָרן. קענטיק
אַז דאָס וואָס קומט איצט פאַר אין לאַנד טוט אים וויי ביז דער טיף פון
זיין נשמה. אַ שטייגער, זיין פולע ביטערניש צוליב דער טעראָר-כוואַליע,
וואָס איז לעצטנס אַריבער איבערן לאַנד, שרייט איצט אַרויס פון אים.
אַ פאַרביטערטער איז מנוחין אַוועק צו דער פאַרמאַכטער באַלקאַנטיר פון זיין
אַרבעטשטוב. אַן אויסגעדרייטער מיטן רוקן צום זיצנדיקן אין שטול, האָט
ער דאָרט אַרויסגעצאָרנט זיין פאַרביטערטקייט:

— אַקעגן וועמען קעמפן אָט די פורקי-עול? אַקעגן דער ענגלישער
אימפעריע? ניין! אַקעגן אונדז קעמפן זיי! אַקעגן ענגלאַנד וועלן זיי גאָר-
נישט אויפּטאָן. לאַנדאָן וועלן זיי נישט אָפּשרעקן מיט זייער טעראָר. אָבער
איך קאָן אַפילו אויף מיין אייגענעם באַלקאַן נישט זיצן. די הפקר-יונגען
האַבן פאַרוואַנדלט דאָס לאַנד אין אַ שלאַכטפעלד. רויקע איינוווינערס לעבן
ווי אין אַ תפיסה!

דער שרייבער איז מיט אַ פעס צו צום שרייבטיש. אַ כאַפּ געטאָן אַ
געדרוקטע איינלאַנדונג-קאַרטע, זי אַ שאַר געטאָן צום זיצנדיקן אין שטול:
— אָט איז דער רעזולטאַט פון די טעראָריסטן. אַפילו דעם פייערלעכן
אַקאַדעמיע-אַונט לכבוד דעם ביאָליק-פרייז האָבן זיי אונדז צעשטערט.
שרייבערס האָבן פשוט מורא צו פאַרלאָזן זייערע שטיבער. מיר געפינען
זיך ווי אין אַ באַלאַגערטער שטאָט. אַ מענטש איז דאָ מער נישט זיכער
אַרויסצוגיין אין גאַס. פלוצלינג רייסן ערגעץ אויף זייערע באַמבעס, זיי
האַבן מיך געפרעגט צי איך בין דערצו מסכים? הער-נאָר, וואָס גרייטן
זיי ווידער צו?! זאָג, וואָס גרייטן-צו די רוצחים? איך האָב שוין לאַנג
געהאַט אויף דיר אַ חשד. מיר וועלן נישט צולאָזן! הערסט? ווי מצורעים
וועלן מיר זיי אַרויסשפייען פון אונדזער מחנה. ווי מצורעים!

דעם שרייבערס אויגן זענען געפאלן אויף די איינגעוויקלטע בויגנס
אויפן שרייבטיש :

— וואָס איז דאָס וואָס דו גיסט מיר צום אויסבאַהאַלטן? איך נעם
נישט אָן קיין פּקדונות, איך בין נישט קיין באַנק! — מיט אַ בייזקייט האָט
ער דאָס איינגעוויקלטע אַ שאַר געטאַן פון זיין שרייבטיש. — איך טו נישט
צו אַ האַנט צו אַזעלכעס!

מנחין איז צוריק אַוועק צו דער פאַרמאַכטער באַלקאַנטיר, אַרויס־
שטעלנדיק צו דער שרייבשטוב זיין שטומען רוקן.

ער האָט זיך אויפגעשטעלט פון שטול. ער האָט געדריקט די צונויפ־
געוויקלטע בלעטער אין זיינע הענט. זיין בליק איז געהאַנגען אויף דעם
געבלומטן אַרנאַמענט אַרום דער איינלאַדונג־קאַרטע פון דער שטאַט־פאַר־
וואַלטונג לכבוד דער פּיערלעכער צוטיילונג פון ביאַליק־פּרייז צום שרייבער
גרשון שאַפּמאַן, בשעת ערגעץ, אינעם הוילן שיידל פון זיין קאַפּ האַבן
געהאַמערט ווערטער ווי אין אַ הוילן גלאַק — — —

„...פּושעים! הפּקר־יונגען! אונטערוועלטניקעס! נישט אַקעגן די דייטשן
קעמפּן זיי, אַקעגן אונדז; אַקעגן אונדזער לעבן! אונדז ווילן זיי דערטריב־
קען אין בלוט! אַקעגן די דייטשן וועלן זיי גאַרנישט אויפּטאַן, אַבער אויף
אונדזערע קעפּ וועלן זיי ברענגען אַן אומגליק!..“

אַט זענען די זעלבע ווערטער. ממש די זעלבע ווערטער האָט ער
געהערט אין געטאַ. איצט, נאָך אַלעם, גיב זיי איצט געטאַ־גיבורים!
מכבייער! אויף אַלע אסיפות און טרויער־אַקאַדעמיעס; אין אַלע צייטונגען,
און אין אַלע זייערע שרייבערייען הערסטו איצט „דאָס געטאַ האָט העלדיש
געקעמפּט!“ „מיט התקווה און מיטן אינטערנאַציאָנאַל זענען זיי געגאַנגען
אין קרעמאַטאַריע!..“

אַל־נקמות! צי איז נאָך אַלץ נישט געקומען די צייט פון גאולה?
ווען־זשע, אויב נישט איצט? צי האָט דער זקן־הרבנים אין געטאַ נישט
גערעדט וועגן די אויפשטענדלערס מיט דעם זעלבן אמתן ווי ווי דער וויי
מיט וועלכן עס האָט איצט גערעדט דער זקן־הסופרים אין תל־אביב?
בקרוב וועט אונדזער חורבן זיין ווי אַן עפּיזאָד־טייל, וואָס וועט אַוועק מיטן
רויך פון דער וועלט־מלחמה. דער חורבן פון אַ גאַנץ פּאַלק, אַל־נקמות,

גאָט פון די רויכיקע קרעמאַטאַריע־קוימענס! אויב נישט איצט, ווען? ווען? !
ער איז אַוועק פון יענער ערד, און מיט זיך געטראָגן די שבועה און
נדר, וואָס ער האָט געשווירן צו זיי אויף דעם פּלאַנעט אוישוויץ. דאָ האָט
ער געוואָלט אויסשרייען דאָס געשריי פון שטומען פאַרברענטן געטאָ; דאָס
געשריי אין די אויגן פון מאַרשירנדיקע צו דער קרעמאַטאַריע. ווייזט אויס,
אַז ער האָט נישט מצליח געווען. זיין ערשטער עדות־בוך האָט דאָ פאַר
קיינעם נישט געדינט ווי אַ מוסר־השכל. דער שרייבער מנוחין איז דער
בולטסטער סימן, אַז ער האָט נישט מצליח געווען. בעסער וואָלט ער זיין
עדות־בוך פאַרברענט איידער ער האָט עס אַרויסגעלאָזט פון זיינע הענט.
און אויב ער וועט אָנהייבן פון דאָס ניי, צי וועט ער דאָ מצליח זיין
צו עפענען זייערע אויגן? ער האָט געדריקט די צונויפגעוויקלטע בלעטער
אין זיינע הענט. ער האָט געוואָרפן אַ בליק צום שטומען רוקן פון שרייבער
לעבן דער באַלקאַנטיר. ער גופא האָט נישט געהערט זיינע טריט בשעת
ער איז אַרויס פון שרייבערס ווינונג.

וונד און פערל

ווען זי איז אַרויס פון שטוב אין גאַס, איילנדיק זיך צו אים, איז נאָך דער טאַג געהאַנגען אויף לעצטע רויטע זונשטראַלן ווי אויף אַנגעגליטע גאַפליצין. אין איר מוח איז אַלץ שוין געווען קלאַר, ווי פון גורל פאַרויס-געזען, גלייך זי האָט דאָס פון פריער געפילט.

פאַר אירע אויגן האָט דער אַנגעצונדענער מערב-הימל זיך געביטן מיט דער רויטקייט פון די טולפאַנען וואָס ער האָט איר פלוצעם געשיקט, אַ טאַג נאָך זיין באַזוך ביי איר. זי האָט כמעט נישט געזען די גאַסן אויף וועלכע זי האָט זיך געאיילט. בלויז דריי רויטע טולפאַנען, וואָס האָבן אַן אויפהער צו איר געקלינגלט ווערטער פון אַ קורצן בריוו, וואָס ער האָט צו זיי באַהאַפטן: „פאַר דיין טובה וועגן, בעסער מיר זאָלן זיך מער נישט באַגעגענען“.

איצט איז אַלץ געווען קלאַר און פאַרשטענדלעך, אַז דווקא דאָס בריוול טרייבט זי צו זיין קעלער-שטיבל, אַ שטייגער זי וואָלט לכתחילה געווען צוגעגרייט צו אַזאַ קאַמף; נישט מיט אים, נאָר קעגן מיסטעריעזע כוחות וואָס האַלטן אים אַ געפאַנגענעם אין זיין קעלער-שטיבל. זי האָט זיך געאיילט צו אים ווי מען לויפט אַרויסנעמען אַ קינד וואָס איז פאַרכאַפט געוואָרן פון פלאַמען, אין אַ ברענענדיק הויז. דורך טיר און פענצטער וועט זי אַריינדרינגען כדי אים אַרויסצוטראַגן אויף אירע אַרעמס. זי פילט אין זיך די כוחות דערצו. אין איר געדאַנק איז איצט נישט געווען קיין אַרט פאַר דער סכנה פון פייער וואָס לויערט דאָרט אויף איר לעבן.

נעכטן, בעת זיין ערשטן באַזוך ביי איר אין דער היים, איז ער געווען מחוץ דעם תחום פון די געהיימע גייסטער; דערפאַר האָט זי מצליח געווען אים איבערצורעדן. צווישן די ווענט פון איר שטוב איז זייער באַגערונג

געוואָרן פאַרהתמעט. נאָר ווי באַלד ער איז צוריק אַוועק אין זיין וועלט, איז דער קרייז אַרום אים ווידער פאַרמאַכט געוואָרן; דער אייבערפלאַך — פאַרשלאָסן, ווי דער וואַסער־שפיגל איבערן קאַפּ פון אַ פאַרזונקענעם.

דאָס ערשטע מאָל האָבן איצט אירע פיס זי געפירט טרעפּ אַראָפּ צו זיין פאַרבאַרגענער באַהעלטעניש. זי האָט געפילט אַז זי נידערט אַראָפּ צו דעם שורש פון איר גשמה. ווי אַ ווונד אין דער טונקעלער פאַרבאַרגנקייט פון אַ ים־מושל, וואָס ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ פערל — אַזוי איז ער איצט פאַר איר געווען אין זיין קעלער־מושל; און אַזוי נידערט זי אַראָפּ, פּדי אים אַרויפצוברענגען צו דער ליכטיקער שיין, סיי ווי אַ ווונד, סיי ווי אַ פערל. ער איז געזעסן אַריבערגעבויגן איבערן טישל אין אַ ווינקל פון קעלער־שטיבל. אַזוי האָט זי אים געפונען ווען זי איז אַריינגעקומען. דאָס ליכט פון לעמפל איז געפאלן בלויז אויף די בייגעלעך פאַפּיר פאַר זיינע אויגן. נישט געווען דאָ קיין פלאַץ פאַר אַ צווייטער שטול. זי איז געזעסן אויפן אייזערנעם פעלדבעטל. איינער אַנטקעגן איבער דעם אַנדערן זענען זיי געזעסן. אויגן האָבן אַריינגעקוקט אין אויגן.

איצט איז מער נישט געווען קיין שפּראַך וואָס זאָל קענען אויסדריקן דאָס וואָס זיי האָבן געוואָלט זאָגן איינער דעם אַנדערן. אין אירע געציילטע ווערטער בעת זיין נעכטיקן באַזוך ביי איר אין דער היים: „נעם מיך פאַר אַ פּרוי...“ — האָט זי געזאָגט אַלץ. אַקוראַט ווי ער, אינעם קורצן ברייזל זיינעם: „פאַר דיין טובה וועגן, בעסער מיר זאָלן זיך מער נישט באַגעגען־נען...“ — האָט שוין געזאָגט אַלץ. איצט האָבן בלויז די אויגן גערעדט. אין די בליקן פון זייערע אויגן איז פאַרגעקומען דער געראַנגל צווישן זייערע צוויי סתירותדיקע וועלטן.

איינער אַנטקעגן־איבער דעם אַנדערן זענען זיי געזעסן. בשעת איר אַריינקומען האָט דער דרויסנדיקער טאַג נאָך געוואָרפן אַשיקע שטריכן צווישן די שפּאַלטן פון אַראָפּגעלאָזענע פענצטער־לאַדנס. איצט שוואַרצט דאָרט די נאַכט. דאָס גרעלע ליכט וואָס שלאָגט צוריק פון די ווייסע בייגעלעך פאַפּיר אויפן טיש, באַלייכט בלויז די דערנעבנדיקע וואַנטנישע, וואָס דינט ווי אַ קליידערשאַנק. פון הינטער דעם האַלב פאַררוקטן פיר האַנג קוקט אַרויס אַ געשטרייפטער אוישוויץ־בגד; די געשטרייפטע אוישוויץ־

הויזן הענגען אראפ פון הינטער דער געשטרייפטער יאקע; א געשטרייפט אוישוויץ-מיצל — אויפן נאָגל איבער דער יאקע. עס דאַכט זיך, אַז אַ געהאַנגענער אוישוויצער העפטלינג, אַן אַ קאַפּ, אַן פּיאַטעס, קוקט אַרויס פון הינטער דעם האַלב אַפּענעם פּירעהאַנג. דער אַבאַזשור פון טישלעמפל וואַרפט אַ ליכטקרייז. זי געפינט זיך אין דעם קרייז.

זי פילט די לופט אין וועלכער זי געפינט זיך; די לופט שטראַמט אין איר אַרײַן. זי שפירט די וועלט וואָס אַרום איר. גײסטער אַן גופים, אַן פּנימער, פּילן אויס דעם חלל. נשמות פון אַן אַנדער וועלט, אַ צאַרנדיקער, קוקן צו איר מיט פּינדלעכע בליקן: ווי אַזוי האָט זי זיך דערוועגט? דאָ איז זײער תּחום; ווער איז זי, אַ געקומענע פון דער דרויסנדיקער וועלט, וואָס האָט זיך דערוועגט אַרײַנצורײסן צווישן זיי? אַן אייביקע פּינדשאַפט וועט הערשן צווישן די צוויי וועלטן. נישטאָ קײן שפּראַך צווישן זיי.

נישטאָ אין איר מויל קײן שפּראַך. זי געפינט נישט דאָס אויסלייזנדיקע וואָרט וואָס זאָל אַרויף אויף אירע ליפּן; אַ וואָרט וואָס זאָל קענען אויס-דריקן דאָס וואָס זי וויל איצט זאָגן. אַלץ איז שוין באַוווסט, שוידערלעך באַוווסט, פון אָנהייב ביזן אַפּגרונט פון דער צײטערניש; און אין דער זעל-ביקער צײט אַזוי שוידערלעך אומבאַוווסט. קײן שום וואָרט וועט איצט דאָס נישט קענען אויסדריקן. דאָס וואָס קען געזאָגט ווערן דורך ווערטער — איז שוין ביידן באַוווסט און פון ביידע געזאָגט געוואָרן. איצט האָבן בלויז אירע אויגן זיך באַהאַפּטן צו זײנע אויגן און צו אים גערעדט:

— זע, געליבטער, דיין בריוול ליגט אין מיין האַנטאַש. דאָס קאַנסטו זיך מסתּמא משער זײן, אַבער בשום אופן האָסטו זיך נישט געקאַנט משער זײן, אַז איך וועל איצט אַרײַנקומען צו דיר; איך האָב איצט געטאָן אַ זאָך וואָס איך וואָלט זיך קײן מאָל נישט דערוועגט צו טאָן. ס'איז מיין ערשטער באַזוך בײ דיר, און איך בין געקומען אַן אומגעבעטענע. דינע ווערטער: „בעסער מיר זאָלן זיך מער נישט באַגעגענען...“ האָבן מיך געבראַכט צו דיר, כדי זיי צו מאַכן אַנווערטליך; כדי זיי אויסצומעקן. ווי זיי וואָלטן קײן מאָל נישט געווען. זיי עקסיסטירן מער נישט. אַט זײַך איך אַנטקעגן דיר, מײנע אויגן קוקן ווידער אין דעם בלוי פון דינע אויגן.

ער איז געזעסן אַנטקעגן־איבער, זיינע אויגן אינעם געפינקל פון אירע אויגן. ווער איז זי? צי איז דאָס מעגלעך? דאָ, אין דער אַ פאַרשלאָסנקייט פון זיין קעלער־שטיבל, אויפן ראַנד פון זיין בעטל, צי זיצט דאָס לעבן פאַר אים ווידער אַזוי אימהדיק אַנטפלעקט און פאַרהוילן? וואָס געפינט זיך אין דעם בעכער וואָס אַן אומגעזעענע האַנט דערלאַנגט איצט צו זיינע ליפן? איז דאָס אַ סם־מישונג פון דער טויטנוועלט, אַדער גנאָד און פאַר־גיטיקונג פון אַ צוזאַגנדיקער וועלט וואָס קוקט צו אים אַפיר פון אירע אויגן? וווּ איז דאָס הפּקר־לאַנד צווישן די צוויי וועלט־גרענעצן, וואָס דאַרט וועט ער זיין אַן אייביק פאַרמישטער צו זוכן אַ תּיקון פאַר זיין טאַפּלקייט? פאַר זיינע אויגן שפּיגלט דאָס לעבן זיין פּרילינגפּראַכט אינעם סוד פון אַ מיידל־גוף; דאָס לעבן פון אַ וועלט וואָהין ער געהערט נישט. זיין וועלט הענגט אַנטקעגן איר ווי אַן אַשפּלאַנעט, געשאַפן פון די פּונקען אַרויס־געשפּריצטע פון אוישוויצער קוימען; אַ פּלאַנעט וואָס די השּפּעה פון זיין אַשרעגן אויף דער נשמה איז אימהדיקער פון ראַדיאָאַקטיוון רעגן אויפן גוף. וואָס וועט געשען מיט דעם בליענדיקן לייב וואָס געפינט זיך איצט אַנטקעגן־איבער, בעתן אומפאַרמיידלעכן צוזאַמענשטויס צווישן די צוויי וועלטן? וואָס וועט געשען מיט דער נשמה פון אַט דעם מיידל־גוף? וווּ איז דאָס וואָרט וואָס זאָל איר דאָס קענען געבן צו פאַרשטיין? ער האָט געקוקט אויף איר. זיינע אויגן האָבן גערעדט צו איר:

— זע וווּ דו געפינסט זיך. דו געהערסט נישט אַהער. גיי צוריק צו דיין וועלט און קער נישט אום דיין בליק צו מיר, כדי דו זאָלסט נישט געניזוקט ווערן. דאָ אַטעמען די לונגען לופט פון ציקלאָנגאַז; דאָ וויינט די ליבע אין די נעכט דורך העלדזער פון קרעמאַטאַריע־קוימענס; דאָ בלאַזט דער ווינט אַן אויפהער אַש פון פאַרברענטע פּרויענפּיס, אַזעלכע ווי דיינע, הויכע, שיינע פּיס; אַש פון אַ קערפּער ווי דיין בליענדיקער יונגמיידלשער קערפּער; אַש פון אַ פנים ווי דיין פנים און אַש פון ליפן ווי דיינע ליפן. בלויז דער בליק פון אויגן, ווי צוויי פינקל־שטערן אין די ווינקלען פון דיינע אויגן, שוועבט דאָ אַרום אַ נישט־פאַרברענטער. צי וועלן דיינע לונגען קענען אַטעמען אין אַזאָ לופט?

— יאָ, געליבטער — האָבן אירע אויגן עקשנותדיק אויסגעהאַלטן

דעם בליק פון זיינע אויגן — איך ווייס אַנטקעגן וואָס איך גיי, איך זע וווּ איך געפֿין זיך. נישט אין צוויי באַזונדערע וועלטן זענען מיר. ס'איז איין וועלט. אַ וועלט וואָס דאַרף געבן אי אַ דיִן־וחשבון, אי אַ תּיקון דיין אוישווייך־וועלט. דיין נדר און שבועה צו זיין אַ קול פֿאַר דעם שטומען אַש פון אוישווייך איז אויך ביי מיר געהייליקט. איך וועל נישט זיין קיין שטערונג אין דיין וועג. מיט אַלע מיינע כוחות וועל איך דיר העלפֿן מקיים צו זיין דעם נדר. דאָס איז אַ טייל פון מיין חוב אויף אונדזער בשותפות־דיקער וועלט. ווייל נישט מחמת דיין שולד ביסטו געווען אין אוישווייך, און נישט מחמת מיין אומשולד בין איך דאַרט נישט געווען. ווי זאָל איך געפינען דאָס וואָרט וואָס זאָל דיר איבערצייגן אַז איך בין אַ סך שטאַרקער ווי דו קענסט זיך משער זיין? זע, אויף מיינע אויסגעשטרעקטע אַרעמס צאַפֿלט צו דיר מיין ליבע — —

אַ דערשטוינטע האָט זי דערזען ווי אירע הענט ציען זיך צו אים. זי האָט זיי גיך צוריקגעכאַפֿט.

די באַוועגונג פון אירע גיך צוריקגעצויגענע פֿאַרשעמטע הענט האָט אים אויפֿגעהויבן פון זיין אַרט. סך־הכל אַ שפּאַן אָדער צוויי צווישן זיי. ער האָט זיך אַראַפֿגעזעצט לעבן איר. זיין נאָענטקייט האָט זי אַרומגענומען. זי האָט נישט געקאָנט באַהאַלטן אין בליק פון אירע אויגן די ציטערדיקע דערוואָרטונג. ס'איז פֿאַרשוונדן דאָס קעלער־שטיבל און דאָס קרייזנדיקע לעמפלליכט אויף די בייגעלעך פֿאַפּיר. איצט איז בלוז געווען דאָס בלוי אין זיינע אויגן. די צייט האָט אַפֿגעשטעלט איר גאַנג. ווי ער וואָלט מיט איר אַרויס פון לעמפלֿקרייז און אַוועק מיט איר צום חסד־ברעג פון דער צוגעזאַגטער פֿאַרגיטיקונג.

ער האָט אויפֿגעהויבן די אויגן און דערזען איבער איר קאַפּ, פון הינטערן פירעהאַנג, אַרויסקוקן זיין אוישווייך־בגד. זיין בגד. ער גופא. אוישווייך איבער דעם מיידלקאַפּ. ער האָט אויפֿגעציטערט. תמיד וועט שטיין אוישווייך צו קאַפּנס. זי האָט געזען זיינע אויפֿגעריסענע אויגן. אַן אימה איז זי באַפֿאַלן. זי האָט מורא געהאַט אויסצודרייען דאָס פנים. זי האָט געפּילט אַז דאָס קעלער־שטיבל הינטער איר רוקן איז אַנגעפּילט מיט אוישווייך־סקעלעטן, זיי זענען הינטער איר רוקן, זיערע צאָרנדיקע אויגן צו איר, די אומ־

געבעטענע, די פרעמדע. ווי אזוי האָט זי זיך דערוועגט אַריבערצוטראַעטן די שוועל פון זייער וועלט?

די שטול אויף וועלכער ער איז פּרײַער געזעסן איז ליידיק. די ליידיקייט באַשולדיקט זי. די בייגעלעך פּאַפּיר אויפן טישל שרייען נאָך אַ תּיקון פון שטום־אויפגעריסענע סקעלעטן־מיילער. די טונקלקייט מחוץ דעם לעמפל־קרייז האָט אָפּגעמעקט די ווענט פון קעלערשטיבל, אָפּגעווישט די גרענעצן. זיין פנים איז פאַרגראָבן צווישן די הענט; אין אַ געראַנגל מיט דער סטיכע פון נישט־געזעענע כוחות און מיט זיך גופא. שטאַרק מיך, גאָט! — האָט זי געבעטן. ס'איז די צייט פון גרויסן נסיון. אין דער היינטיקער נאַכט וועט עמעצער מוזן מנצח זיין. איצט איז די רגע.

זי האָט זיך אַוועקגעשטעלט מיט אויפגעריסענע אויגן אַנטקעגן דער אימה. זי האָט געזען הענגען דעם האַלב־גוף אין אוישוויץ־בגד. זי האָט זיך אַ ריס געטאָן פון אַרט. אַוועק צו דער נישע. זי האָט אויפגערוקט דעם פּיר־האַנג. אויפן אַרט פון האַרץ, אויפן בגד, איז מיט איילפאַרב געמאַלט אַ שורה ציפערן: דער אוישוויץ־נומער. דער זעלביקער וואָס אין פלייש פון זיין לינקן אַרעם. אירע אויגן האָבן אין זיך איינגעזאַפט די ציפערן. דער בגד האָט זי מער נישט געשראַקן. דער וויי פון בגד איז איר געוואָרן נאָענט, ווי דער וויי פון גוף וואָס דער בגד האָט איינגעהילט. זי האָט איינגעגראָבן איר קאַפּ אין דעם געוואָנט. אַלע יסורים וואָס ער האָט געליטן אין דעם אוישוויץ־בגד זענען איצט געוואָרן אַ חלק פון איר. זי האָט זיי געפילט אין איר נשמה. זי האָט מער נישט געפילט די אימה, ווייל זי איז געוואָרן אַ טייל פון דער אימה. די סקעלעטן האָבן זי נישט געשראַקן. זי איז מער נישט געווען פאַר זיי אַ פרעמדע, אַ דרויסנדיקע. זיי זענען געווען ער — איר געליבטער. זיי זענען געווען איר חלק און נחלה. זי האָט נישט געפילט דעם דופק פון צייט און נישט געזען ווי די נאַכט פאַרשלינגט די שעהען. בלויז זיין נאָענטקייט האָט זי געפילט.

ער איז געזעסן אויף זיין אַרט לעבן טישל. זיינע הענט אויף די בייגעלעך פּאַפּיר. זייערע בליקן האָבן זיך באַגעגנט. די זעלבע אויגן וואָס האָבן פּרײַער געאַשיקט ווי זיין פנים, האָבן איצט געקוקט לייטזעליק.

א געלייטערטע באוונדערונג האט געלויכטן אין זיינע בליקן. צווישן די לאדנשפאלטן האבן בלויע שטריכן געצייכנט דעם אויפגייענדיקן מארגן. אצינד זענען די ווענט געווען בלוי געקאלכט. ריין און ציכטיק. בלויז אין ווינקל, אונטערן ליכטקרייז פון טישלעמפל, האט געווארט די נאכט און אלץ וואס זי האט איינגעהילט, כדי אריינצושטרעמען אין שורות אויפן פאפיר. שטיל שווינגנדיק און הכנעהדיק האט די נאכט געווארט.

— געליכטער — האבן אירע אויגן געזאגט — איך געפינ נישט דאס ווארט וואס זאל נישט פארשוועכן דעם פארכטיקן סוד וואס איך טראג מיט מיר ארויס פון דער היינטיקער נאכט. זאל דער סוד א פארהתמטער מיט שווייגן בלייבן צווישן אונדז. זע, געליכטער, אויך דעם נסיון פון זיין שווייגן בין איך בייגעשטאנען. גיב מיר א סימן אז אויך דו ביסט דעם נסיון פון אונדזער ליבע בייגעשטאנען.

זי האט ארויסגעצויגן פון האנטטאש זיין בריוול און עס אוועקגעלייגט אויפן טישל, פאר זיינע אויגן. צוויי שורות זענען דארט געווען געשריבן. ער האט אויף זיי געקוקט, געלייענט. פאמעלעך האבן זיינע פינגער צעריסן דאס בריוול אויף קליינע פיצלעך. ער האט זיי אראפגעשארט פון די בייגעלעך פאפיר.

פייכטע האבן זייערע בליקן זיך באגעגנט. נישט ארויסרעדנדיק א ווארט. איז זי אוועק צו דער טיר. במשך א רגע האט זי געפילט אז ערגעץ וווּ אין טיפע פארבארגענע היילן אין זיך, נעמט זי מיט פון דאנען די פאר- גאנגענע נאכט. זי האט זיך אויסגעגלייכט. נישט געזוימט זיך א מינוט לענגער, געעפנט די טיר און איז ארויס צום אויפגייענדיקן טאג.

די ערד

וכיפר אדמתו עמו

דברים ל"ב

אָכטונג!.. אָכטונג!.. באַלד וועט זיך אָנהייבן די אָפּשטימונג!..
ס'איז געווען נאָך האַלבער נאַכט, ארץ־ישׂראל־צייט. אַלע, אַלע זענען
אָרויס פון די היימען צום מגן־דוד־פּלאַץ אין תל־אביב. זיי זענען געשטאַנען
מיט געהויבענע קעפּ אַרויף צום מיקראָפּאָן אויף איינעם פון די באַלקאָנען,
פון וואָנען עס האָט זיך געטראָגן דאָס קול פון ראַדיאָ־הילכער, איבער־
געבנדיק טראַנסמיסירטע ידיעות פון דער זיצונג פון די פּאַראַייניקטע
פּעלקער אין לייק־סאַקסעס, וועגן גורל פון ארץ־ישׂראל. באַלד וועט זיך
אָנהייבן די גורלדיקע אָפּשטימונג.

אַ פּולע לבנה איז געהאַנגען איבערן פּלאַץ. די נאַכט — זילבער־
באַלויכטן. דער הימל לויטער און ליכטיק. אַ ים פון זילבער־באַלויכטענע
קעפּ האָט זיך דאָ געשפּרייט מיט אַ מאַדנעם פּאַרביקן געמיש: גלאַנציקע
אַטלאַס־קאַפּאַטעס פון חסידים, וואָס זענען אָרויס פון רבישע שבת־נאַכ־
טיקע מלווה־מלכה־טישן, לעבן געשטרייפטע פיזשאַמעס פון אָרויסגעלאַפּענע
פון בעטן; עלעגאַנטע פּרויען־פּריזורן צווישן שטריימלען און טעמבעל־
מיצקעס. אַלע מיט אויגן צום מיקראָפּאָן. אַ שטייגער פון מיקראָפּאָן וואָלט
געצויגן צו דעם ים קעפּ אַ מין רער דורך וועלכער אַלע האָבן איצט געזען
דעם קלאַפּנדיקן דפּק איינעם אָפענעם האַרץ פון דער היסטאָריע. זיי זענען
געווען ווי די דינסטן וועלכע האָבן באַשיימפּערלעך געזען גאָט בשעת משה
האַט געשפּאַלטן דעם ים, און נישט באַנומען די זעונג.

אָכטונג! אָכטונג! באַלד וועט זיך אָנהייבן די אָפּשטימונג!..

ער איז געשטאנען צווישן די המונים אויפן פול-געפאקטן מגן-דוד-פלאץ. ארום אים גאנצע משפחות, צוזאמען ארויס פון זייערע שטיבער. שכנים פון איין הויז, פריינד. באקאנטע. ווי אין א מינוט פון סכנה, אזוי האבן מענטשן זיך איצט געהאלטן צוזאמען כדי צו קאנען איבערטראגן די איבערנאטיר-לעכקייט. בלויז ער איז געשטאנען אליין, זיינע אויגן געהויבן צו דער פולער לבנה. פלוצעם האט אַלץ איצט אויסגעזען ווי דעמאָלט אין וואַלד, בשעתן טויטנמאַרש פון אוישוויץ. אויך דעמאָלט איז די נאַכט געווען פאַרגאַסן מיט דעם ליכט פון אַזאַ פולער לבנה. אויך דעמאָלט, שטייענדיק אַ פאַרשטעקטער צווישן נאַקעטע צווייגן אויף אַ בוימשפיץ, האָבן זיינע געהויבענע אויגן צו דער לבנה געפרעגט: וואָס וועט מיט זיך ברענגען די קומענדיקע מינוט, אַ ניי געבוירן ווערן? אַדער וועלן די עס-עס-הינט דערשנאַפן דעם אוישוויץ-ריח פון זיין סקעלעטישן גוף.

מדינה !! מדינה !! מדינה !!

דער מענטשן-ים האָט זיך פונאַנדערגעטיילט אין בינטלעך. צוזאַמען-געשלאָסענע קעפּ מיט קעפּ. צוזאַמענגעהאַלדזטע, צוזאַמענגעקושטע. בלויז ער איז געשטאַנען מיט אַראָפּגעלאָזטע הענט, אליין, אַן משפּחה, אַן אַ גואל. אַרום אים האָט פּראָלנדיקע פּרייד געיובלט פון אַלעמענס מיילער, דער הימל האָט זיך אויפגעריסן. דער שר פון פּאַלק האָט אַראָפּגענידערט מיט אויסגעשפּרייטע באַפּרייטע פּליגל איבער טאַנצנדיקע קעפּ. קינדער אין קומענדיקע דורות וועלן זאָגן: מיינע זיידעס זענען דערביי געווען; זייערע הענט האָבן אַנגערירט די פּליגל פון מלאך. פיס האָבן געטאַנצט צווישן שטערן, כדי די אויגן זאָלן נישט בלינד ווערן פון דעם גרויסן ליכט.

פלוצעם האָט ער דערפילט אַ האַנט שליסט זיך איין אין זיין אַראָפּ-געלאָזטער האַנט. זיי זענען געשטאַנען אַקסל לעבן אַקסל. די הענט האָבן זיך דערקענט. פינגער האָבן זיך צוזאַמענגעפלאַכטן. ס'איז געקומען די דערוואַרטנדיקע מינוט פון חסידיקער פאַראייניקונג. מיט סאַראַ סודותדיקער שפּראַך רעדן צווישן זיך צוויי פאַרקוועטשטע הענט בשעת די מיילער זענען אַן לשון.

ער האָט זיך אויסגעדרייט צו איר. זיי זענען געשטאַנען פנים אַנטקעגן

פנים. אויגן אַנטקעגן אויגן. און יעדער האָט געפילט דאָס קלאַפּנדיקע האַרץ פון אַנדערן.

זי, אַ דריי-דורותדיקער וואַרצל פון אַט דער ערד, אַ קיילעכיק יאָר האָט וי ביי אים געבעטן: זע, געליבטער, אויף מיינע אויסגעשטרעקטע אַרעמס צאָפלט צו דיר מיין ליבע. נישט אין צוויי באַזונדערע וועלטן לעבן מיר. ס'איז איין וועלט, וואָס דאָרף געבן סיי אַ דינ-וחשבון, סיי אַ תיקון צו דיין אוישווייך-וועלט, נישט מחמת דיין שולד ביסטו געווען אין אוישווייך און נישט מחמת מיין אומשולד בין איך דאָרט נישט געווען. וווּ איז דאָס וואָרט און וווּ איז די גרויסע רגע אין וועלכער איך זאָל דיר קאָנען איבערצייגן? אַ קיילעכיק יאָר איז געווען פאַר אים קלאָר: ווידער שפיגלט דאָס לעבן פאַר זיינע אויגן די פּרילינגפּראַכט אינעם סוד פון אַט דעם בליענדיקן מיידל-גוף. דאָס לעבן פון אַ וועלט וואָהין ער געהערט מער נישט. זיין וועלט הענגט אַנטקעגן איר וועלט ווי אַן אַשפּלאַנעט, וואָס די השפּעה פון זיין אַשרעגן אויף דער נשמה איז אימהדיקער פון ראַדיאָאָקטיוון רעגן אויפן גוף. דעריבער האָט ער זיך ביי איר געבעטן: גיי צוריק אין דיין וועלט און קער נישט אום דיין בליק צו מיר און נישט צו סדום ועמורה, כדי דו זאָלסט נישט געניזוקט ווערן. דאָ אַטעמען די לונגען לופט פון ציקלאָנאַז: דאָ וויינט די ליבע אין די נעכט דורך העלדזער פון קרעמאַטאַריע-קוימענס: דאָ בלאָזט דער וויינט מיט אַש פון פאַרברענטע פּרויענפּיס, אַזעלכע ווי דייע הויכע, שיינע פּיס; אַש פון אַ לייב, ווי דיין בליענדיק, יונגמיידליש לייב; אַש פון ליפּן, ווי דייע זאַפטיקע ליפּן.

איצט האָט די דערוואַרטנדיקע רגע פון חסד אַראַפּגענידערט, כדי זיך צו באַהעפטן מיט צוויי צוזאַמענגעשלאָסענע הענט.

אַרום זיי האָבן געשטורעמט כּוואַליעס פּרייד און געזאַנג. זיי זענען געווען די איינגעהאַלטענע קראַפט פון אַ נוקלעוס אין דעם מענטשנשטראַם. זיי זענען אַרויס פון מגן-דוד-פּלאַץ. געגאַנגען צווישן די מאַסן אין דער ריכטונג צום ים. זיי האָבן געלאָזט די פּיס זאָלן זיי פּירן. און אַלץ וואָס עס האָט געקאָנט געזאַגט ווערן, איז איצט געזאַגט געוואָרן דורך זייערע געשלאָסענע הענט.

זיי זענען געשטאַנען אויף אַ בערגלשפיץ, דערווייטערט פון יובלענדיקן

גאסנרויש. פון איין זייט, צופוסנס דעם בערגל, דער אָפענער, באַפרייטער ים; און פון דער צווייטער זייט — די לבנה-באַלויכטענע דעכער פון תל-אביב. פון ווייט-ווייט, אונטער די לעמפ פון הערבערט סעמיועל-פלאַץ, האָט זיך געטראָגן דער עכאַ פון די טויזנטער זינגענדיקע האַראַטענצערס, אַ ווייטער טיפער עכאַ, ווי ער וואָלט קומען פון די שטערן איבער זייערע קעפּ. זי איז געשטאַנען צווישן זיינע אַרעמס. ער האָט געקוקט צו איר און נישט געגלייבט זיינע אויגן. זי איז געווען אומגלייבלעך, ווי דער עכאַ פון ווייט-ווייטן געזאַנג איז אומגלייבלעך. אַלץ אַרום אים איז געווען זילבער-פאַרכישופט. דער לבנה-באַלויכטענער ים-רוקן האָט צו אים געאַטעמט הינטער דעם פאַלנדיקן האַרפירעהאַנג אויף איין פראַפּיל פון איר פנים. ערגעץ וווּ, אין זיך, האָט ער געוויסט אַז דאָ, אויף אַט דעם בערגל, האָט זי געוואָרט אויף אים פון אַן אורצייט וואָס ער קען נישט איר אָנהייב. דאָ האָט ער זי געפונען אַ וואַרטנדיקע אויף זיין צוריקקער. דורך אַ לאַנגן וועג איז ער צו איר געגאַנגען. ערשט אין דער היינטיקער נאַכט איז ער צו איר אָנגעקומען. דער באַפרייטער ים שווענקט איצט דעם לעצטן וואַג-דערשטויב פון זיינע פיס.

ער האָט געקוקט אין דער טיפקייט פון צוויי פינקל-שטערן אין ווינקלען פון אירע אויגן. ער האָט געפילט די וויבראַציע פון אירע ליפּן אונטער זיין אָטעם, און ער האָט זיי פאַרחתמעט מיטן גלי פון זיין מויל. די מענלעכע פאַטענץ, וואָס איז אין משך פון יאָרן געווען פאַרויגלט אין זיינע אַדערן, ווי ברויזנדיקער אַלטער וויין אין טונקעלע קעלערס, האָט איצט אַ פלייץ געטאָן מיט פולער קראַפט צו די פאַרצוימונגען, ווי די סטיכיע פון ים צו אויפגעריסענע טאַמעס. אירע אויגן האָבן זיך געשלאָסן אַנטקעגן דעם אַנקומענדיקן פאַרבלענדנדיקן ליכט. דאָס בערגל אונטער זיי האָט זיך אַפגעריסן פון ערדוואַרצל. ווי די פּייל פון אַ געשפאַנטן בויגן זענען זיי אַוועק אין די הייכן.

— צום ים, געליבטע! — האָט ער אויסגערופן.

זיי האָבן זיך געלאָזט אין גאַלאַפּ בערגל-אַראַפּ, געשפּירט די אַרויס-געוואַקסענע פליגל פון זייערע גופים. אַליין זענען זיי דאָ געווען. אַן ער

און א זי. קיינער נישט אַרום. נאַקעטע זענען זיי געווען, נישט וויסנדיק דערפון אַפילו. באַהאַפּטענע, קאַפּ צו קאַפּ, זענען זיי געשוואַמען. ווי זיסער וויין איז דאָס ים־וואַסער געווען אינעם קוש פון זייער מויל. דער ים האָט זיי געטראָגן אויף זיין רוקן ווי אַ בראַשית־ברכה צו די הימלען לכבוד זיין באַפּריינג. זיי זענען געווען די ערשטע אָנגעקומענע צו אים, טראָגנדיק אין זייערע לייבער די בשורה פון באַפּריינג. איצט איז דער אָפּענער ים געווען זייער ים; דער אויסגעשטערנטער הימל — זייער הימל; און די ליבע — זייער ליבע.

זיי זענען געלעגן אויפן בערגל. איבער זייערע אויגן האָט דער הימל־קיילעך זיך אויסגעוועבט מיט שטערן ווי אַ לייכטנדיקער באַלדאַכין איבער זייער חופּה־בעט. איר קאַפּ איז געלעגן אויף זיין ברוסט. זיינע פינגער האָבן געקעמט די פּאַליעס פון אירע לאַנגע האַר און מיט זיי צוגעדעקט זיינע לענדן. פּלוצלינג איז פון איר מויל אַרויס צו אים אַ שאלה:

— ווי אַזוי, געליבטער, האָבן מיר זיך דאָ געפונען?

אין זעלביקן אויגנבליק איז זי גופא געווען דערשטיינט איבער דעם מיסטישן זינען פון איר שאלה.

— אַ מאָל, אַ מאָל האָבן מיר באַשטימט זיך צו טרעפן דאָ אויף דעם בערגל — האָט ער געענטפערט.

— אויך דו פילסט אַז מיר זענען דאָ געווען אַ מאָל? — האָט זי הייס געשעפּטשעט.

— פון וואַנען, מיינסטו, האָבן אונדזערע פיס געוואָסט אונדז צו פירן אַהער אין דער היינטיקער נאַכט? — האָט ער שטיל ווי צו זיך געזאָגט.

ער האָט גענומען איר קאַפּ צווישן זיינע האַנטפלאַכן:

— אַ מאָל האָב איך געחלומט אַז, ווען איך וועל צוריקקומען צו מיין פּאַטערלאַנד, וועל איך פּאַלן מיטן פנים קושן די ערד. נאָר מיינע ערשטע טריט אויף אַט דער ערד זענען געווען אַ לויפן, ווי אַ גנב ביי נאַכט איבער די שטעכלדראַטענע רעדער פון דער בריטישער באַרטנוואַך. לאַז מיר, געליבטע, צופאַלן מיטן פנים קושן די ערד אין דער איצטיקער שעה, אין דער היינטיקער נאַכט.

און מיט ייראת־הכבוד האט ער אראפגעבוקט זיין קאפ צו דער פלאַכ־
קייט פון איר בויך און דארט לאַנג. לאַנג געקושט.
פון מיזרח איז דער מאַרגן־שטערן אויפגעגאַנגען איבער דער שטאַט.

פֿאַרטיידיקער, איך באַשולדיק זיך!

— צי ביסטו אַדאָלף אייכמאַן, זון פון רודאָלף קאַרל אייכמאַן? —
פרעגט דער אַב-בית-דין אין ירושלים. הינטער אים שימערירט די זיבן-
רעריקע מנורה.
אַקעגן-איבער, אין אַ גלעזערנעם סלאַי, שטייט דער ספינקס — דער
צוואַנציקסטער יאָרהונדערט.
„...מיטן ציל צו פֿאַרטיליקן אַ גאַנץ פֿאַלק... אוישוויץ... CYKLON B...
מיליאָנען אין קרעמאַטאָריע... כעלמנאָ... סאַביבאָר... טרעבלינקע... מיידאָ-
נעק...“ — ליינט דער אַב-בית-דין ווי פון אַ בריוול דעם באַשולדיקונג-אַקט.
איך זיך צוויי-דריי מעטער אָפּגערוקט פון סלאַי, כמעט דעם זעלבן
מרחק בין איך געשטאַנען אָפּגערוקט פון אים דעמאָלט — —

✱

אַנהייב 1943.

איך האָב געקראָגן אַ מעלדונג זיך צוצושטעלן אין געשטאַפּאַ. ס'איז
קיינער קיין מאָל מער נישט צוריקגעקומען נאָך אַן אַרויספֿאַדערונג זיך
צוצושטעלן אין געשטאַפּאַ-הויז אין קאַטאָוויץ. בלויז איין איינציק מאָל
זענען פון דאָרט פינף ייִדן צוריקגעקומען, כדי עפנטלעך געהאַנגען צו
ווערן אין געטאָ אויפן פלעצל פון די דריי ביימער. אַלע ייִדן זענען
דעמאָלט געווען מחוייב צו שטיין אַרום-אַרום און קוקן.
איך האָב געקוקט.

יודענראַט-פֿאַליציי האָבן אָפּגעריסן נאָענטע פון מיין לייב אויף דעם
גרענעץ-אַרויסגאַנג פון געטאָ. זיי האָבן נאָכגעקוקט דער פלייצע פון אַ

מענטש וועלכער גייט אויף זיינע פיס צו אַ קבר פון אומבאקאנטע טויטן.
אויפן טיש, פאַר די אויגן פון דרייערן, דעם שעף פון געשטאַפּאַ אין
קאַטאַוויץ, זענען געלעגן מיינע אויסלענדישע בירגערשאַפּט־פּאַפּירן. זיי
זענען צו אים אָנגעקומען דורך דעם שוויצאַרישן קאַנסולאַט אין בערלין.
דרייער האָט נישט געוואָסט וואָס ער זאַל מיט מיר טאָן. מיין גורל ליגט
אויפן טיש. דער שעף פון געשטאַפּאַ־אַפּטיילונג „יאָט“ קוקט אין אים.
פלוצלינג. די טיר הינטער דרייערן עפנט זיך. איינער, אַ דייטש, אָן
עלטסטער, דערשיינט.

איך וועל שוין קיין מאָל נישט קענען אויסמעקן דעם בליק פון זיינע
אויגן איינגעשטאַכענע אין מיינע אויגן. אַ סך־אַ סך מאָל, בעת פאַרשיידנערליי
אומשטאַנדן, איז מיר שפּעטער אויסגעקומען צו קוקן דעם טויט גלייך אין
פנים, נאָר קיין שום טויט קאָן שוין מער נישט אָפּווישן דעם אָנגסט־היפּנאָז
פון אַט יענעם בליק, ביז היינט ווייס איך נישט צי האָט יענער געקוקט
צו מיר דורך זיינע אויגן, אָדער דורך די אויגלעכער פון דעם טויט־קאַפּ־
עמבלעם וואָס אויף זיין הוט. ווי לאַנג האָט עס גענומען: אַ רגע? אָן
איביקייט? אָן אַן אינציק וואָרט. בלויז זיינע הענט האָבן זיך אויסגעשטרעקט
צו די פּאַפּירן אויפן טיש, וואָס זענען געלעגן פאַר דרייערן. זיי אויפגעהויבן
אַ ווילע, צעריסן, און אַראַפּגעלאָזט אין שמוצפּאַפּיר־קויבער.

מיין גורל איז דאָרט געלעגן אַ צעריסענער.
אין יענער רגע האָט דרייער אַ שטרענג־ענערגישן ווייז געטאָן מיט
דער האַנט צו דעם טיר־אַרויסגאַנג. איך בין אַרויס.

ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך? ווי אַזוי בין איך צוריקגעקומען אין געטאָ?
און ווי אַזוי איז מעגלעך אַן איינער אַ קאַצעטניק 135633 זיצט אין
ירושלים, צוויי־דריי מעטער אָפּגערוקט פון — —

ווי אַ ווינט וואָס וויגט געהאַנגענע, איז צו מאַרגנס אַריבער איבערן
געטאָ די בשורה: די „זאַנדער־קאַמאַנדאָ“ איז אָנגעקומען —
ווי אַלע, האָב איך אויך נישט געגלייבט, אַז עמעצער וועט פון דעם
פּייער־מבול זיך ראַטעווען. בלייבן לעבן. אפשר דערפאַר בין איך שטענדיק
געלאָפּן אין פּראָנט פון סכּנות; זאָלן מיינע שוואַרצאַפלען פּילמירן די ביל־
דער, אפשר וועט עמעצער שפּעטער געפינען מיינע אויגן גאַנצע, נישט־

צעשטערטע, און אין זיי אנטפלעקן א לעצטן עדותדיקן גרויל-דאקומענט. איך בין געשטאנען אין א טויער אקעגן-איבער דער צענטראלע פון די יודענראטן אין קאטאוויצער געביט. דער ערשטער איז פון דארט ארויס יענער, וואס האט צעריסן מיינע אויסלענדישע בירגערשאפט-פאפירן. איך האב דעמאלט דאס ערשטע מאל געהערט זיין נאמען: אדאלף אייכמאן.

א מיליאנער, מיט א סומע פון 6.000.000, האט ער זיך ארומגעטראגן אין קעשענע. ער איז געווען א זיכערער מיט אט דער סומע. זי איז געווען זיינע. פון דעסטוועגן, אז ער האט דערווען אויף דער ערד א פרוטה, אז איין איינציקע פרוטה: מיין לעבן, האט ער זיך אראפגעבויגן, זי אויפגע- הויבן און אריינגעלייגט אין קעשענע צו די זעקס מיליאן.

„צײַ ביסטו אדאלף אייכמאן, זון פון אדאלף קארל אייכמאן?“ — —

„אז א צאל משא-עשאלאנען קיין דייטשלאנד, באלאדענע מיטן פארמעג פון די דערמארדעטע...“ — לייענט ווייטער דער אב-בית-דין, ווי פון א בריוו ארויס דעם באשולדיקונגס-אקט — „זווישן דעם פערזענלעכן פארמעג אויך קערפער-טיילן פון די דערמארדעטע...“ (אויסצוארבעטן זיף). האר... (מאטראצן און טאפעציר-אינדוסטריע), גאלדענע ציין... פראטעזן... שעה נאך שעה. שעה נאך שעה. איך זיך אין דער ערשטער ריי. אינעם ערשטן טאג פון אייכמאן-מישפט. איך נעם נישט אראפ אויף א רגע מיינע אויגן פון אים, און איך זע אים נישט. בשום-אופן נישט. איך זע בלויז יענעם. יענער פון קאטאוויצער געשטאפא-הויז; יענער מיט זיין בליק איינ- געשטאכן אין מיר. ניין! דאס איז נישט יענער. בשום-אופן נישט יענער. דער, אינעם גלעזערנעם געהיל, איז א שטערבלעכער מענטש פון בלוט און פלייש ווי איך, ווי דו. ער טראגט א נעטן טונקעלן אַנצוג, וואס יידישע הענט האבן פאר אים ספעציעל אויפגענייט, ער טראגט א קארעקט צו- געפאסטן העל-טונקעלן קראוואט אויף א ווייסן העמד פון דער פירמע „תפארת“, ער נעמט ארויס פון הויזן-קעשענע א ציכטיק-ווייס נאָזטיכל, שנייצט אויס די נאָז, איין מאָל, נאָך אַ מאָל, איך הער בפרוש דעם רעשיקן קול פון זיין נאָז-שנייצעריי. די מיקראָפֿאָנען פירן עס אַריבער צו מיר — איך, וואָס האָב פון 1טן סעפטעמבער 1939 ביז דעם 22סטן יאָנואַר

1945 זעכציק מאל אין יעדער מינוט געטרונקען דעם טויט : אדאלף אייכמאן ;
איך, וואס דער ריח פון אט דעם טויט וועט שוין אייביק זיך מישן מיטן
בלוטלויף אין מיינע אדערן — קוק איצט און זע ווי די הענט דארט לייגן
מענטשלעך צוריק אריין דאס ווייסע נאזטיכל, נישט ווי פריער אין הויזן
קעשענע, נאר אין בוזעמטאש פון אנצוג —
ניין! דער אַ איז נישט יענער! דער אַ — איז דער צוואַנציקסטער
יאהונדערט.

✱

„...איך לייג פאַר אַז דאָס געריכט זאָל זיך דערקלערן פאַר נישט-
קאַמפּעטענט צו מישפּטן אַדאָלף אייכמאַן...“ — רעדט דאָס דייטשישע קול
פון פאַרטיידיקערס מויל אַקעגן דער זיבנערעריקער מנורה אין ירושלים.
„...אדאלף אייכמאן איז אומשולדיק... דייטשלאַנד פון יענער צייט איז שולדיק,
און פאַר אַט דער זינד האָט טאַקע דייטשלאַנד באַצאָלט מיט אַנטשעדיקונג-
געלטער...“

פאַרטיידיקער! פאַרטיידיקער! אין דער געלטסומע וואָס דו באַקומסט
פון מיין לאַנד פאַר זאָגן אַט די ווערטער געפינט זיך אַפּשר אויך מיינער
אַ טייל, פונקט ווי עס איז מעגלעך, אַז די שטול אויף וועלכער דו זיצסט
אין דיין היימלאַנד איז אויסגעבעט מיט די האָר פון מיין לייב וואָס מען
האַט פון מיר אַפּגעשוירן אין אוישוויץ.

פאַרטיידיקער! פאַרטיידיקער! אויב דייטשלאַנד פון יענער צייט איז
שולדיק, וווּ ביסטו דעמאלט געווען?

✱

„...דאָס געריכט וועט נישט זיין פריי פון נקמה-געפילן“ — רעדט מיט
געלאַסנקייט ווייטער דאָס דייטשישע קול פון פאַרטיידיקער — „היינריך היינע
זאָגט... דער דיכטער חיים נחמן ביאַליק זאָגט...“

איך האָב אויפגעציטערט. איך האָב געפילט, אַז באלד וועלן מיינע
אויערן דערהערן דעם פסוק —
„די נקמה פאַר אַ קליין קינד האָט דער שטן נאָך נישט באַשאַפן“...
קינדער... קינדער אין אוישוויץ... איך זע זיי איצט — —

*

אוישוויץ, 1944.

ערשט מיט צוויי טעג צוריק איז דאָס געווען.
אַלע זענען אַרויסגעלאָפן פון די בלאַקן. אַלע זענען געלאָפן צו די
דראַטן פון הינטערוועג זען דעם גרויסן ווונדער, דעם גס.
בלאָקעלטסטע, אַן שטעקנס אין האַנט, זענען געלאָפן פון בלאַקשטיבלעך
צו די דראַטן, שטופנדיק הענט אין אַרבלעך פון מאַרינאַרקעס וואָס זיי האָבן
אין איילעניש געכאַפט אויף זיך. קוכערס אין וויסע שירצן מיט אַרויפ־
געשאַרצטע אַרבל אויף נאַקעטע מוסקולירטע הענט האָבן געלאָזט שטיין
די פאַרעדיקע קעסלען. שרייבערס מיט אויסגעפאַשעטע פנימער האָבן אַרויס־
געאיילט פון דער שרייבשטובע; קאַרטאָפּל־שיילערס מיט שיל־מעסערלעך
צווישן שוואַרצע פינגער; סוחרים אין מיטן וויכטיקע טראַנזאַקציעס אין
דער לאַטרינע — אַלץ האָט געשטראַמט צו די דראַטן פון הינטערוועג.
און ווי אַ שטראַם וואָס שלעפט מיט זיך אַלץ מיט, האָבן זיך אויך מיט־
געשלעפט די מוזלמענער. זיי האָבן זיך געדרייט צווישן די לויפנדיקע ווי
אויסגעהיילטע שטרויען אין ווירבל־שטורעם. זיי האָבן געקוקט אַרום זיך
מיט אויפגעריסענע, פאַרחידושטע אויגן און נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָ
קומט פאַר. אַלע האָבן זיך געשטופט. אַלע פנימער זענען געווען געווענדט
צום שכנותדיקן לאַגער וואָס אויף דער צווייטער זייט שטעכלדראַטן.
גינדעריקע האָבן זיך געהויבן אויף שפּיץ פינגער און געקוקט איבער אַקסלען,
איבער קעפּ:
— קינדער שפּילן זיך דאָרטן!!.. — האָבן מיילער אין דבקותדיקן
עקסטאַז געשעפטשעט.
— מען האָט זיי געבראַכט פון טערעזיענשטאַט!!..

— גאַנצע פרעבלשולן צוזאַמען מיט די דערצייערינס!..

— יינגלעך!..

— מיידלעך!..

זיי לויפן דאָרט אַרום ווי אויף אַ גרויסן שולפלאַץ. יינגלעך אין הייזלעך, מיידלעך אין קורצינקע קליידלעך. האָר!.. אונטערן אוישוויצער הימל — נישט קיין גאַלע שיידלקעפּ, נאָר האָר!.. ברייטע קאַקאַרדע־שלייפן איינ־געפלאַכטענע אין שוואַרצע, אין בלאַנדע, אין שאַטינענע האַרקעפלעך; האָר — געפלאַכטן אין צעפלעך; אין קרייזלעך; אין „קוקוס“. אַ זון האָט אויפגעשיינט איבער אוישוויץ. אויסגעפאַשעטע פּנימער פון זויבער גע־קליידטע לאַגער־פּראַמינענטן, וואָס צו זייער נאָענטקייט האָט מען זיך נישט געוואָגט דערנענטערן, זענען איצט געשטאַנען אויסגעמישטע מיט געוויינט־לעכע העפּטלינגס און געגאַפּט מיט דער זעלבער נאַסער באַגייסטערונג אין די אויגן ווי פּראַסטע העפּטלינגס, און זיי, די פּראַסטע העפּטלינגס, האָבן געקוקט, געקוקט, ווי זיי וואַלטן פּלוצלינג אויך געווען מענטשן. אַלע גלייך. זיי זענען געשטאַנען צוזאַמען, נאָענט, אַ העפּטלינג לעבן אַ בלאַקעלסטן, אַחרית־הימים.

יונגע פרעבליסטינס, מיט זיידענע זאַקן אויף הויכע שלאַנקע פּיס, האָבן זיך געיאָגט נאָך קינדער, וועלכע האָבן זיך אין היציקן שפּילגעיעג דער־נענטערט צו דער פאַרבאַטענער זאַנע לעבן דער שטעכל־מויער. ס.ס.מענער פון וואַכטורעמס האָבן, שאַקלענדיק מיטן ווייזפינגער לעבן זייערע נעז, פאַטערלעך געוואָרנט צום קליינוואַרג: „פאַרבאַטן!“... די פרעבליסטינס האָבן אַנגעכאַפּט די קינדערלעך ביי די הענטלעך, זיי דערווייטערט פון דער פאַרבאַטענער זאַנע, און מיט באַשיידענער אָפּנהאַרציקער שוועסטערלעכקייט צוריקגעגריסט צו די מענער־העפּטלינגס פון דער צווייטער זייט שטעכל־דראַט. אויך זיי, די מיידלעך, האָבן זיך געוונדערט איבערן אויסטערלישן סורפּריז פון אוישוויץ: מען לעבט דאָ!..

אַ זון האָט זיך אויף אַ מאַל צעשפּריצט איבער אוישוויץ. קינדער האָבן געקלעטערט אויף די שטאַפעלן פון שפּיללייטער, און אַרויפקומענדיק גאַנץ הויך, זיך צוריק אַ לאַז געטאַן מיט אַ רעש און הוראַ פון לאַנגן גליטשברעט.

פליענדיק גלייך אינעם געלן זאמד אריין ווי אין א ווייכן שויס; נאקעטע
קינדערפיסלעך אונטער קורצינקע קליידלעך האבן זיך אנטבלויזט אין
ווינטיקן הייב אויפן וויגברעט ביז אין בלוי פון הימל; אראפ און ארויף.
ארויף און אראפ. ווען איז דאס אלץ דארט געווארן אויפגעשטעלט? פון
וואנען האט זיך דאס אלץ דארט פלוצעם גענומען?

מענער, פרויען. זיי דערשיינען דארט פון די בלאקן ארויס ווי אויף
א זומער-קאלאניע, גאנצע משפחות. דא און דארט דערנענטערט זיך א
מאמע צו איר קינד אויפן פלאץ, וויקלט אויף פון פאפיר א זיסלעך געבעקס
און דערלאנגט עס צום מויל פון א קינד, האלטנדיק דאס פאפיר ווי
א שיסעלע אונטער דער גאמבע, ס'א שאד די ברעקעלעך. קינדער מאכן
א ראד. פאטשן מיט די הענטלעך. א מיידעלע טאנצט אינעווייניק אין ראד
לעבן די פיס פון די ארומשטייענדיקע. זי זינגט א ליד. —
ערשט מיט צוויי טעג צוריק איז דאס אלץ געווען.

איצט שטייען דארט די טויערן פון די בלאקן ברייט-געעפנטע. אינע-
ווייניק איז לידיק, שטיל. מען זעט נישט קיינעם, קיינער איז דארט נישט
פאראן. בלויז אין דער מיט פון גרויסן פלאץ שטייט נאך דער שפיללייטער
מיטן גליטשברעט. צו די אויערן רוישט פון דארט אהער די שטילקייט.
דער אוישוויצער טאג דרייט זיך דארט ארום פוסט און פאס.

נעכטן האט מען פון דארטן ארויסגעפירט דעם גאנצן לאגער. מיט
א מאל — א גאנצן לאגער. א גאנצע נאכט זענען די אויטאמאבילן פון
דארט געפארן צו דער קרעמאטאריע. מאמעס מיט טאטעס צוזאמען. קינדער
צוזאמען מיט זייערע דערציערינס. אלע אין איין נאכט. ווייט-ווייט האט
געשפילט דער אוישוויצער בלאז-ארקעסטער. די טאנצן האבן אין זיך איינ-
געזאפט דאס געווייזן פון קינדער ביי דער קרעמאטאריע.

ליידיקע בלאקן. מיט צוויי טעג צוריק זענען זיי געווען פול; מיט צוויי
טעג צוריק זענען דארט געזעסן מענטשן און געשריבן בריוו, א גאנצן טאג
געשריבן בריוו ווי אוי א באפעל, צו באקאנטע, צו משפחה, צו פריינד.
איבער גאנץ אייראפע טראגן זיך איצט די בריוו; בריוו פון די טערעזיענ-
שטאטער. אלע בריוו מיט דעם זעלבן נוסח:

„אין אוישוויץ לעבט מען!“...

צוליב דעם האָט מען זיי דאָ אָהער געבראַכט, צוליב דעם האָט מען זיי נישט געפירט גלייך פון די וואַגאַנען צו דער קרעמאַטאָריע. כדי זיי זאָלן פּרײַער שרייבן די בריוו.

איצט איז דאָרט ליידיק, די אָפּענע בלאַקן לופטערן פון זיך אַרויס דעם רעש וואָס דאָס אויסנוועלטיקע לעבן האָט דאָרט ווי אַ ריח פון זיך אויסגעשיידט. בלויז דער שפּיללייטער מיטן גליטשברעט שטייען נאָך אין מיטן פּלאַץ. געל זאַמד, שטיל.

ערשט מיט צוויי טעג צוריק איז דאָס געווען. פּונקציע־לייט האָבן פּלוצלינג געאַטעמט לופט פון אַ מענטשלעכער וועלט: אוישוויץ איז מער נישט געווען אַ פאַרשווונדענער פּלאַנעט אינעם חלל פון אומקום. אוישוויץ האָט פּלוצעם צוריק געלאַנדט אויף דער ערד ווי אַ טייל פון איר. שטובנ־דינסט, בלאַקעלטסטע, האָבן אין זיך אַנטפּלעקט רירנדיקע געפילן פון מענטשן. זיי האָבן אויפגעציטערט. די געפילן זענען זיי באַפּאַלן ווי אַ לופט וועלכע זיי האָבן אַ מאָל, אַ מאָל, געאַטעמט. און שוין געהאַט פאַרגעסן דעם ריח דערפון.

איצט זענען זיי ערגער ווי פּרײַער. אַ סך ערגער. עס קרענקט זיי פאַר וואָס זיי האָבן זיך געלאָזט נעמען אויף אַ מינוט געפּאַנגען ווי מוזלמענער פון אַפּנאַרערישע אילוזיעס. איצט וויסן זיי: אוישוויץ איז אַ פּלאַנעט, ווייט פון מענטשלעכער ערד ווי פון דער זון. מאָרגן־איבערמאָרגן וועלן די אַלע וועלכע האָבן זיי געזען אין זייער מינוטיקער שוואַכקייט אַוועק אין קרעמאַטאָריעס. ס'וועט דאָ נישט בלייבן קיין זכר פון אַט דער בושע. און קיינער וועט דאָ נישט וויסן, אַז ס'איז געווען אַ מינוט, ווען בלאַק־עלטסטע האָבן געגלייבט, אַז אוישוויץ איז אַ טייל וואָס געהערט צו דער וועלט.

*

שמש, שריי אויס דריי געשריי: בית המישפט !!!
ד"ר סערוואַציוס, זון פון „יענעם דייטשלאַנד“ — שטיי אויף!
איך באַשולדיק דיך!

דאָס שטילע וואָרט

ווען אין בודקע־פענצטערל האָט זיך באַוויון אַ גרינ־אַשיקער פירעק פון אַ נייעם טאַגאוישפּראַך, איז ער אַראָפּ פון די הענגלברעטער וואָס ער האָט דאָ איינגעאַרדנט ווי אַ געלעגער. אַ גאַנצע נאַכט איז ער געלעגן מיט אַפּענע אויגן. איצט איז ער צו צום איבערגעקערטן מאַראַנצן־קאַסטן, וואָס האָט אים געדינט ווי אַ טיש. פאַר זיינע אויגן, אויף דער בודקעוואַנט, איז געהאַנגען דער גרויסער חודשדיקער קאַלענדאַר פון דער פּרדס־געזעלשאַפּט. ער האָט געקוקט : אַ נייער טאַג!

אויפן טישקאַסטן איז געלעגן דער שטויס אָנגעשריבענע בלעטער. ער האָט געפילט דעם אויפגייענדיקן ווייטיק אין די אויגן, בשעת ער האָט געקוקט אויף די בלעטער. היינט וועט ער זיי פאַרברענען. היינט, פּרימאַרגן. באַלד ווי די זון אין דרויסן וועט אַנצינדן די שורות חושש־ביימער פון פּרדס.

מיט אַ מאָל האָט זיך זיין האַנט אויסגעשטרעקט צום האַלצשפּאַן, אים איינגעטונקט אין דער פּושקע שמירעכץ מיט וועלכער ער באַשמירט ווייסע ביימער־ווינדן, נאָכן אַפּשניידן פון זיי אַפּגעטריקנטע צווייגן. און, ווי יעדער פּרימאַרגן, געמאַכט אַן איקסצייכן מיט דער שוואַרצער זאַפּאַזל־פאַרב איבערן טאַג און איבער דער נאַכט וואָס זענען געוואָרן פון אים אַפּגעשניטן. צוויי און פּופציק אַזעלכע איקסן האָט ער ביז איצטער שוין געמאַכט. היינט זעט ער זיי אַנדערש ווי יעדן פּרימאַרגן. ווי אַ שוואַרצע קברים־קאַלאַנע גייען זיי נאָך הינטער אים. טאַג ביי טאַג. נאַכט ביי נאַכט. זיי ציען זיך פון די הינד־טערשטע קאַלענדאַר־בלעטער. איצט גייען זיי אויף צו אים ווי פון אַ נישט דאָ געדאַכטן תּהומישן האַריזאָנט.

צוויי און פּופציק טעג. צוויי און פּופציק נעכט. די טרייסט וואָס ער

האַט געמיינט צו געפינען צווישן די אָנגעשריבענע בלעטער גייט ער איצט ברענגען אויפן שייטער. קיין שום מלאך וועט נישט אויסטרעקן צו אים די האַנט. קיין שום נס וועט נישט געשען. צי וועט ער דערנאָך האָבן כוח אָנצו-הייבן פון דאָס ניי? צי וועט ער בעתן קומענדיקן מאָל יאָ מצליח זיין?
ער האַט אויסגעשטרעקט די הענט צו די אָנגעשריבענע בלעטער. ער האַט געקוקט צו די אָנגעשריבענע שורות: ווערטער, ווערטער. קאַלטע, ליידיקע ווערטער. וווּ איז דער גליענדיקער בראַנד פון שטומען קאַלטן אַש אויף דער קופּע לעבן דער קרעמאַטאַריע? ליידיקע שורות. טויטע ווערטער. וווּ זענען די פאַרשטומטע געשרייען פון אויפגעריסענע אויגן הינטער הער-מעטיש פאַרמאַכטער גאַזקאַמער-טיר?

ער האַט פון זיך אַ שלידער געטאַן דעם שטויס בלעטער צו דער ערד. ער האַט געקוקט אַרום זיך. זיינע ליפן האָבן געפרעפלט: אוישוויץ! ווהיין זאַל איך פון דיר אַנטלויפן??!

ער האַט געוויסט: כל-זמן די אָנגעשריבענע בלעטער וועלן זיין פאַר זיינע אויגן, כל-זמן זיי וועלן עקזיסטירן, וועט ער נישט קאַנען פרוּוון אָנהייבן פון דאָס ניי. ער האַט אַראַפגעקניט צו דער ערד. צוזאַמענגעקליבן די בלעטער. געעפנט די בודקעטיר און מיט זיי אַרויס פון דער פאַרשלאַסנקייט. דער נייער טאַג איז געלעגן אויף די ביימער-קרוינען. ווייסע גלאַנציקע גרייפפּרוכטן האָבן אַרויסגעלויכטן פון צווישן גרינע בלעטער ווי אָנגע-צונדענע מילכלעמפלעך. ער איז געגאַנגען מיטן וועג וואָס שניידט אַדורך דעם פרדס פון טויער ביז טויער. ער איז אַריין צווישן די שורות קלעמענטיין-ביימער וואָס פירט צו דער גרינצייג-פלאַנטאַציע וואָס ער האַט דאָ פאַר-פלאַנצט פאַר זיין חיונה בעתן זיין אָפגעשניטן פון אַ מענטשלעכן יישוב. פון דער דערלעבנדיקער שאַקאַלן-הייל האַט די שאַקאַל-מוטער אַרויסגע-שטעקט דעם קאַפּ מיט פאַרווונדערטע טריבע אויגן: ווהיין גייט איצט אונדזער שפייער פון דער בודקע אַזוי פרי? היינט זענען דאָך נישט די טעג פון באַוואַסערן דעם פרדס. מען דאַרף נישט עפענען אַדער פאַרמאַכן די וואַסערקראַנען און פאַר וואָס איז דאָס פנים זיינס אַזוי טרויעריק? פאַר וואָס קוקט ער היינט אַפילו נישט צו אונדז?

ער איז אַרויס פון צווישן די ביימער. די גומיי-שטיוויל אויף זיינע פיס

האָבן געגלאַנצט ביזקל די קני פון דעם פולן טוי וואָס אויף די הויך-אַנגע-
וואַקסענע גראַזן. ער האָט געוווּסט, אַז לעצטנס האָט ער לגמרי פאַרוואַרלאָזט
דאָס שניידן די ווילדגראַזן. אויף אַ סך ערטער דערגרייכן די פאַראַזיטן ביז
צום האַלדז. צוויי און פּופציק פאַרוואַרלאָזטע טעג און נעכט טראַגט ער
איצט אין זיינע הענט, שפּאַנענדיק אַן איינזאַמער, אין אַ פאַרלעגענעם
פרדס, ערגעץ ווייט פון אַ מענטשלעכן יישוב.

ער האָט גענומען פון די שטיינער פון אַרט. גרענעצשטיינער צווישן
זיינע אַלערליי פאַרזייטע גרינצייגן. ער האָט זיי אויסגעשטעלט ווי אַ שייטער.
ווייט פון פּרוכטביימער. ער האָט זיך אַראָפּגעזעצט דערלעבן אויף דער ערד.
די בלעטער אויף זיין שויס. ער האָט אויסגעשטרעקט זיין האַנט מיט אַ
ברענענדיק שוועבעלע צו די ערשטע בלעטער אויפן שייטער.

קראַמפּנדיק, באַלעטיש, האָבן די בלעטער זיך בייגעוודיק געוויקלט
אין פייער. נאָכן אויסברענען זייער פליישיקע פאַפיר-ווייסקייט זענען די
פאַרשריבענע אותיות אַרויס אויף די פאַרברענטע אַשבויגנס ווי אויף אַ
נעגאַטיוו. זיי האָבן צו אים צוריקגעקוקט, זיינע אותיות, ווי זיי וואַלטן נישט
געוואַלט זיך פון אים צעשיידן. זיי זענען איצט פאַרגליווערטע עדות פון
זיינע טעג און נעכט. זיי האָבן צו אים געקוקט מיט אַ שאלה.

איינציקווייז האָט ער געלייגט פון זיין שויס בלאַט נאָך בלאַט. שוואַרצע
פאַרברענטע פליטערלעך האָבן זיך אָפּגעריסן פון שייטער. געפלויען אין
דער הייך. שוואַרצע אַש. אותיות. אותיות. נשמות פון טרערן.
זוכן אַ תיקון. פליען צו הייכן. שפּרייטן זיך אין דער לופט. אַש. אַש. ווהיך
פליען די אותיות ?

אַזוי האָבן געברענט זייערע לייבער אין אוישוויץ. וווּ פליען אַרום
זייערע נישט-געלעבטע לעבנס ? איצט האָט ער געוווּסט אויף דער וואַר :
כל-זמן זיינע אותיות וועלן זיך נישט באַהעפטן מיט די אַרומפליענדיקע
פאַרברענטע לעבנס און זיי נישט געבן אַ תיקון, וועט ער פאַרברענען דאָס
פאַפיר אונטער זיי.

ער האָט געקוקט אויף די לעצטע בלעטער אויף זיין שויס. ער האָט זיי
אויסגעשטרעקט צום פייער. די פינגער פון זיינע הענט האָבן זיך צוזאַמען-

געשלאָסן ווי אין אַ תפילה : גאָט דערבאַרעמדיקער ! שענק מיר דאָס שטילע
אויפשוידערנדיקע וואָרט. אַזוי שטיל ווי דער שטילער צער אין זייערע
אויגן, בשעת זיי זענען געשטאַנען אין דער ריי צו דער קרעמאַטאָריע.

די באַפּרוכפּערונג

אין אַ בודקע פון אַ פּרדס, ווייט פון אַ מענטשלעכן יישוב, איז ער געזעסן לעבן אַן איבערגעקערטן מאַראַנצן־קאַסטן, וואָס האָט אים געדינט ווי אַ טיש. דעם קאַפּ צווישן די הענט, האָט ער געקוקט אויף דער ווייסער ליידיקייט פון דעם פּאַפּיר־בויגן, וואָס איז געלעגן אונטער זיינע אויגן.

שוין דער דריטער טאַג וואָס ער זיצט אַזוי מיט איינגעגראַבענע אויגן אין דער ווייסער אויסגעשפּרייטער ליידיקייט פון פּאַפּיר, און ער קאַן בשום אופן נישט אויסשטרעקן די האַנט צו דער פּען, ווי זיין האַנט וואַלט געליימט געוואָרן. צי וועט נישט נעמען קיין סוף צו דער שרפה אין זיין מוח?

תחייה איז אַרויפגעשפּרונגען אויף זיין אַקסל. זי האָט געריבן איר לייב אין זיין נאַקן. זי האָט געוויסט אַז ער שלאָפט נישט. זי האָט געמאַנט אַ צערטל פון זיין האַנט, כאַטש אַ בליק פון ליבלעכקייט. זי איז געווען אויסגעהונגערט נאָך דעם. שוין דער דריטער טאַג וואָס ער קוקט אַפּילו נישט צו איר.

תחייה האָט ער געפונען אַן אונטערגעוואַרפענע הינטער זיין טיר, ווי איר מוטער וואַלט געוויסט אַז דאָ, ביי דעם עלנטן מענטש, וועט איר קינד גוט זיין. ביי נאַכט האָט ער געהערט ביי דער דרויסנטיר פון זיין בודקע אַ געוויין ווי פון אַ זויגלינג. ער האָט געעפנט די טיר. זי איז געלעגן אויף דער ערד. טאַקע אַן ערשט־געבוירנס. זי האָט געציטערט פון קעלט און איר יללה האָט געריסן זיין האַרץ. ער האָט זי אויפגעהויבן פון דער ערד, זי אַוועקגעלייגט אויף זיין געלעגער. זי האָט געהאַט אַ ווייס, קלאַר פעלכל. בלויז אויפן שטערן, ביים לינקן אויג, האָט אַ געל פּלעקל זיך געצויגן ביז צום אויערל, ווי איר מעוברתדיקע מוטער וואַלט זיך פּאַרקוקט אויף אַ האַלב־לבנה. ער האָט זי באַלד גערופן ביים נאַמען: תחייה. ווייל איר געוויין האָט זיך צו אים אַריינגעריסן אין דער רגע ווען זיינע מחשבות

האָבן געברענגט אין מוח אַרום מאַשאַס קינד תחייה. ער האָט אויפגעציטערט ווען ער האָט אין יענער רגע פלוצעם דערהערט דאָס האַרצרייסנדיקע פּישטשען פון אַ זויגלינג.

מאַשאַ, די איינציקע געבליבענע פון דייטשישן פּרויען־לאַגער, האָט באַוווּן דאָס איבערנאַטירלעכסטע אין דער גינעקאָלאָגיע מיטן ברענגען אויף דער וועלט איר קינד תחייה. אויף דער פּליטים־שיף קיין ארץ־ישׂראל, האָט דוד ארצי, דער יונגער שיפס־קאָפיטאַן פון דער הגנה, גענומען מאַשאַן פאַר אַ פּרוי. אַ קורצע צייט נאָך דעם ווי תחייה איז געבוירן געוואָרן, האָט אַן אַראַבישע באַמבע צעריסן די לייבער פון מאַשאַ, פון דוד ארצי און פון דעם גרויסן נס מיטן נאַמען תחייה.

איצט, אין דער פּרדס־בּודקע, האָט תחייה געמאַנט אַ צערטל פון זיין האַנט. ער שרייבט דאָך סיי ווי נישט. אַפילו אַ בלינדער קען דאָך זען אז ער איז נישט פאַרנומען. אינטערעסאַנט צו וואָס מען קאָן דערפירן אַ באַפּע־פּעניש, מיט געדולד און מיט דערציונג. תחייה, למשל, וועט זיך נישט דערוועגן צוצורירן צו אים בשעת ער האַלט אין זיין האַנט די פּען. אַ מענטש, פאַרשטייט זי מסתמא, איז נישט קיין קאָץ. וועט זי אויך מיט דער צייט באַנעמען, אז אַ מענטש קאָן גריילעך זיין באַשעפּטיקט, הגם ער רירט נישט מיט קיין אבר ?

דאָס געברומעריי לעבן זיין אויער האָט אים געשטערט. ער האָט זי געוואַלט אַ שליידער טאָן פון זיך, פאַר כּעס. נאָר באַלד האָט ער פאַרשטאַנען אַז דאָס איז נישט קיין כּעס אויף דעם קליינעם, ווייסן באַשעפּעניש. דאָס איז דער כּעס אויף זיינע אייגענע וואַמפּירישע מחשבות, וואָס האָבן זיך אָנגעזעצט אין זיין מוח און נאָגן זיין צייט. דעמאָנישע פּיאָוקעס. צי בעט נישט איצט תחייה ביי אים דאָס זעלביקע וואָס ער גופא בעט ביי זיינע מחשבות זינט דריי מעת־לעת ? צי זענען זיי ביידע, סיי ער, סיי תחייה, נישט ראוי איצטער צו דער צערטלענדיקער האַנט פון חסד און רחמים ? ער האָט אַרויפגעטאַן זיין האַנט אויף דעם ווייסן, זיידענעם פעלכל פונעם קעצעלע. ער האָט צוגעבויגן זיין פנים צו איר קעפל. תחייהס פאַ־דערשטע לאַפקעלעך זענען אַריין אין דער געדיכטער פאַרקאַלטנקייט פון זיין באַרד, וואָס האָט זיך איר קענטיק אויסגעדאַכט צו זיין אַ פעסטער גרונט.

ער האָט געקוקט אויף איר. אין זיינע אויגן איז געווען רחמנות און לייט-
זעליקייט. דאָס זעלביקע צו וואָס ער האָט אַצינד געבענקט.

ער האָט ליב געהאַט דאָס קעצעלע און האָט ליב געהאַט עס צו רופן
ביים נאָמען. ווי דאָס פייגעלע אינעם קוקר־זיגער דערמאָנט די שעה, אַזוי
האָט דעם קעצעלעס נאָמען אים דערמאָנט אין דער משפּחה אַרציי.

אין שלעזיע, אין אַ חרובער סטאָדאַלע, עטלעכע מעת־לעת נאָכן אַרויס
פון אוישוויץ, האָט ער צום ערשטן מאַל באַגעגנט מאַשאַן. זיי זענען געווען
די ערשטע צוויי, ווי אַראַפּגעפּאַלענע אויף דער ערד פון אַן אַנדער פּלאַנעט.
אַן ער און אַ זי. איר יונג, צאַפּלענדיק לעבן האָט אַרויסגעקוקט צו אים דורך
צוויי מאַנענדיקע, בלויע אויגן. זי איז געווען אַ קאַפּיע פון זיין שוועסטער
דאַניעלאַ. אירע ליפּן האָבן געציטערט. זי האָט גערעדט שטיל :

— קיינער אויף דער דאָזיקער וועלט וועט אונדז נישט קאָנען פאַרשטיין,

בלויז מיר אַליין וועלן פאַרשטיין איינער דעם אַנדערן — —

נאָכן פּרויען־לאַגער איז זי געבליבן ריין און לויטער. ריינער און
לויטערער ווי חוה פאַרן חטא. זי איז געווען די ברכה אין גאַטס קללה.
זי האָט גערעדט שטיל :

— ווי אַזוי וועט עמעצער פון אונדז קאָנען ליגן ביי דער זייט פון
אַ מאַן, צי ביי דער זייט פון אַ פּרוי, בשעת אונדזערע גופים זענען ווי פאַר-
ברענטע, באַצווונגענע ערד? און ווי אַזוי וועט עמעצער פון אונדז קאָנען
אַטעמען אויף דער דאָזיקער וועלט, אויב ער וועט נישט האָבן לעבן זיך
זיינס גלייכן, צו וועמען ער זאָל קאָנען קומען, ווי דער מידער פּויגל אין
אָוונט צו זיין נעסט?

דוד אַרציי, דער העלד פון דער בריחה אין אייראָפּע, איז געווען מאַשאַס
נעסט. און דער ווונדער איבער אַלע ווונדערס — זייער תּחייה.

אין דער פּרדס־בודקע איז אויפגעאַנגען דער נייער טאַג. ער האָט
אויסגעלאָשן דעם נאַפּטלאַמפּ. תּאַמי איז אַנגעלאָפּן און זיך אָוועקגעשטעלט
אויפן פּענצטערברעט. ס'איז די ריכטיקע צייט. תּאַמי קומט צו פּליען איטלעכן
טאַג פּינקטלעך. ער האָט אויסגעשטרעקט די האַנט צו דער פּושקע מיט
קערנער. תּאַמי איז מיט אויסגעשפּרייטע פּליגל אַרויף אויף די שפּיץ פּינגער
פון זיין האַנט. די האַנטפּלאַך — אַ טעלערל מיט קערנער.

חדשים האט געדויערט ביז ער האט זי אויסגעלערנט און זי דארף נישט מורא האבן אריינצוקומען אין דער בודקע ווו עס וויינט א מאנצביל אליין. קיינער וועט דא ביי איר נישט צונעמען איר אומשולד. און זי איז טאקע פון קאפ ביז פיס א שאנקייט. זי האט געטראגן א רויטלעך שאלעכל אויפן קאפ. שטענדיק זענען אירע אויגן־לעפלעך בלוי געשמינקט. בכל־אופן צו אים אין בודקע האט זי זיך תמיד אזוי באוויזן. די פיסלעך — ראז געפודערט אויף איר הויכער ברוסט האט זי געטראגן א ווייס, ציכטיק בלזקעלע. און די דרייפערטלידיקע פעלערינקע אויף אירע אקסלען — א געמיש פון ווויקן געל מיט פורפל, ווי בכיוון אויפצורייצן די אויגן. אַניט, צו וואָס נאָכשלעפּן ביים עק אַזאַ בונט־פאַרביקע קרינאַלינע? ווי האָט עס אַזאַ קאַקעטקע נישט מורא זיך אזוי צו ווייזן אין גאָס?

אַצינד האָט תאַמי זיך נישט געאַיילט אַוועקצופליען. זי האָט זיך געמאַכט באַקוועם אויף זיין פינגער און האָט געוואַרט. ווי עס וואָלט נישט געפאַסט זיך אַנצופּרעסן און אַוועק, מ'דאַרף כאַטש אַ ביסל אַפּזיצן. קוקט זי מיט אַ לאַנגווייליק קיילעכיק אייגל ווי צו הערן אַ ביסל ריכלות נאָך דער סעודה. תּחיהס בויך־בורטשעריי לעבן זיין אויער איז געווען קורץ אַפּגעהאַקט פון כּעס. די קנאה האָט אין איר געברענט. צו וועלכע שוואַצע רוחות איז די דאָזיקע אַנגעפּלויגן דווקא איצט? ווער דאַרף זי דאָ? תּחיה וואָלט אַזאַ איינע געקאַנט אַנלערנען דרד־אַרץ. אַבער זי ווייס אַז מען וואָלט איר אַזוינס נישט מוחל געווען. תּחיה איז נישט אַבי־ווער. זי ווייס וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר נישט.

פּלוצעם איז אַ געלייטערטע קלאַרקייט אויפגעגאַנגען אין זיין מוח. ער האָט געקוקט צו דער טויב אויף זיין לינקער האַנט און אויף דער קאַץ אויפן לינקל אַקסל. אַט איז די סיבה! אים ווערט קלאַר פאַר וואָס זיין רעכטע האַנט איז ווי געליימט און שטרעקט זיך נישט אויס צו דער פען: ווייל זיין מוח ברענט ווי אַ קגויט וואָס שטעקט אינעם סם פון שינאה. שינאה איז שוואַרץ ווי אַ תּהום. די זאַמען פון דער שינאה גייען אויף צו זיין מוח און פאַראַליזירן אים. דער ווייטיק פון זיין האַרץ דאַרף גליען רויט ווי דער העלישער גלייאייזן וואָס לייטערט אויך די שינאה. און פּל־זמן די פען אין דער רעכטער האַנט וועט נישט זיין ווי די לינקע, אויף וועלכער עס קאַנגען

הויזן צוזאמען א טויב און א קאץ, וועט דער ריינער, קוואליקער שטראם
זיין פאר אים פארשלאסן.

ער האט ארויסגעשיקט די טויב דורכן פענצטערל פון דער פרדס־בודקע.
מיט ביידע הענט האט ער ציטערדיק אוועקגעלייגט תחיהן אויף זיין געלעגער.
דער שייניקער טאג האט גרין געלויכטן אין פרדס. ער באדארף איצט זען
צי עס בליען די אויגן־זאמען וואס ער האט פארזיט אין די חושש־ביימער.
צי האט זייער טראכט אין זיך אריינגענומען די באפרוכפערונג; צי
בליען־אויף זייערע בתולים־ליפן מיט דער זאפטיקער, גרין־בלוטיקער
ענערגיע פון באשאפונג.

ער איז געווען אויפן וועג צו זיי.

דער שלאנג

ויגרש את האדם
וישכן מקדם לג'עדן

בראשית ג' כד

ער האָט געשפּאַנט מיטן וועג וואָס שניידט אַדורך דעם פרדס פון עק ביז עק. אַ זוניק גינגאָלדיכט איז געהאַנגען איבערן פרדס. פון ביידע זייטן האָבן די ביימער געלויכטן מיט דער ווייסער פריחה. די ערד — אַ באַדעקטע מיט דער אַראַפּגעפּאַלענער שפּע פון די ביימער. פּרילינג. ער האָט טיף געאַטעמט דעם פּאַרשיכורנדיקן ריח פון דער בליונג. ווי כלות אין ווייסע שליערן זענען די ביימער געשטאַנען פון ביידע זייטן וועג, זייערע אויס-געשטרעקטע צווייגן ווי ווייסע אַנטבלויזטע הענט מיט בעכערס באַרוישנדיקן וויין. ער האָט געטרונקען פון די בעכערס.

ער איז אַריין צווישן די שורות שאַמוטי-ביימער. אין האַרץ איז אויפֿ-געגאַנגען אַ צופּרידנקייט. די זאַמענאוּיגן וואָס ער האָט פּאַרפּלאַנצט אין טראַכט פון די ביימער אַנטוויקלען זיך געזונט און שיין. ער איז געגאַנגען פון בוים צו בוים, געמאַסטן מיטן צענטימעטער פּופּציק צענטים פון אַרט וווּ ער האָט פּריער געעפּנט די ווייכע הויט פון יונגן בימל און דאָרטן פּאַר-זעצט אַ זאַמענאוּיג. איצט איז די הויט פּאַרהיילט, זאַפּטיק, גריין. דאָס יונגע לייב האָט אַריינגעזויגן די קראַפּט ביז צו די שטאַמוואַרצלען. דאָס יונגע צווייגל וועט זיין אַ בוים און געבן פּרוכט. דער אַלטער אַפּגעוועלקטער בוים וועט לעבן אין גוף פון זיין קומענדיקן דור.

ער איז געגאַנגען פון בוים צו בוים, געמאַסטן מיטן צענטימעטער און געמאַכט אַ צייכן. אויף צוריקוועגס וועט ער אַפּשניידן ביי אַלע דעם איבעריקן אַנוואַקס. דאָס וועט שפּאַרן צייט, נאָך איידער די זון וועט שטיין אין זעניט, וועט ער זיך קאַנען אומקערן צו זיין בודקע. ער האָט געפּילט, אַז דאָס מאַל

וועט ער מצליח זיין אַרויסצורייסן פון זיך דעם פרק איבער וועלכן ער זיצט שוין דריי מעת-לעת מיט אַרויסגעזעצטע אויגן צום ליידיקן פּאַפּיר-בויגן און זיין האַנט, ווי אַ געליימטע, שטרעקט זיך נישט אויס צו דער פּעדער. נאָך לאַנגע עקרהדיקע טעג אין דער הילצערנער פּרדס-בּודקע, האָט ער איצט געפילט די אויפגייענדיקע באַניונג פון אַרבעט און שאַפּן. ער האָט פּלייסיק באַפּרייט די פּאַרבינדונגען ביי יענע צווייגן וואָס די ווונד פון דער פּאַרזיונג איז נאָך געווען פּאַרבאַנדאַזשירט. ער האָט אַוועקגעשטעלט סענאַדע-שטעקנס, פּדי אונטערצולענען די יונגע צווייגלעך, זיי זאלן זיך נישט ברעכן. אַט די צווייגלעך וועלן זיין ביימער און געבן פּרוכט.

ער איז אַריין צווישן די שורות חושחש-ביימער. די ווילדע גראַזן זענען דאָ דערגאַנגען ביזן בויך. ווי אַזוי האָט דאָס פּאַסירט? ער האָט דערפילט אַ כּעס אויף זיך גופּא. פּאַר וואָס האָט ער פּאַרוואַרגעלאָזט דעם פּרדס? די גראַזן וואַרגן די ביימער. דאָס ווילדגעוויקס גולט פון דער באַוואַסערונג און די ביימער זענען דאַרשטיק. טעג און נעכט זיצט ער אַ פּאַרמאַכטע אין דער בּודקע איבער ליידיקע פּאַפּיר-בויגנס. בעת דאָ זויפן די פּאַראַזיטן דאָס וואַסער פון די ביימער. ווי אַזוי האָט ער דערלאָזט צו אַזאַ מצב?

ווי אַ פּאַרשולדיקטער איז ער אַוועק עפענען די וואַסערקראַנען. פּאַר-בייגייענדיק לעבן די שאַקאַלן-נאַרעס, האָט ער פּאַרנומען אַ גערודער: טאַטעס פון צוויי שכנותדיקע שאַקאַלן-משפּחות זענען געווען פּאַרפּאַרעט ביים צוגרייטן אַ פּייערלעכע סעודה. זיי האָבן געבראַכט די נבלה פון אַ הון און האָבן געפליקט די פּעדערן, ווי גלייך אַנדערש וועט דאָס מאַכל נישט זיין ראוי צו קומען אויף זייער טיש. קעפלעך פון קלייננוואַרג האָבן אַרויס-געשטעקט פון די נאַרעס מיט צאַפּלדיקן אומגעדולד. זיי האָבן זיך אַפילו נישט אומגעקוקט אויף דעם מענטש פון דער בּודקע, וואָס וואַרפט זיי צו פון צייט-צו-צייט אַ געפּגרטן פּויגל. קיינער פון זיי האָט איצט נישט אויס-געדרייט צו אים דעם בליק, ווי זיי וואַלטן מורא געהאַט, אויב זיי וועלן ווייזן אַז זיי זעען אים, וועט דאָס זיי מחייב זיין אים צו פּאַרבעטן צו דער סעודה.

פּלוצלינג איז אין אים אויפגעגאַנגען דער וויי פון ליידיקן פּאַפּיר-בויגן אין דער בּודקע. ווידער האָט דער סם פון שינאה גערייכערט אין זיין מוח.

דער סם וואָס האָט געליימט זיינע הענט אין די לעצטע טעג האָט ווידער געשטראַמט אין די אַדערן. ער איז געשטאַנען אַ פאַרחידושטער פון צער און צאַרן: שאַקאַלן! זיי שפּייזן זיך פון דער אַרגאַניש פּוילנדיקער מאַטעריע, וואָס דער פּונק פון לעבן האָט נאָך זיך איבערגעלאָזט. זיי ציען חיונה פון טויט. צוויי שכנותדיקע משפחות. אַ גרויסער באַשעפער פון מענטש און שאַקאַל! זע דעם ליכטזייל פון ברידערלעכקייט אויף צוויי פליקנדיקע שאַקאַלן־קעפּ. פאַר וואָס האָסטו דאָס זעלביקע ליכט פאַרבאַרגן פון מענטש? איצט האָבן די רייען צו דער קרעמאַטאַריע אין אוישוויץ ווידער געצויגן פאַר זיינע אויגן. ער האָט געזען איטלעכן באַזונדער. זייערע אויגן האָבן געקוקט צו אים.

ער האָט געזען זייערע פּנימער. ער האָט זיי געקענט בעסער ווי ער קען זיך אַליין. ער איז געווען אין זיי. אַ מאַמע, אַ טאַטע, אַ שוועסטער, אַ ברודער. ער איז דאַרטן אינעווייניק אין זייערע אויגן. זיי קוקן צו אים דורך זיינע אויגן. זיי גייען פון אים אַוועק. זיי נעמען אים מיט און לאָזן אים איבער דאָ. לעבן דער אידיליע פון צוויי שאַקאַלן־משפחות.

זיינע פּיס האָבן אים געפירט צום ברייטן דורכגאַנג אין פּרדס. ער האָט נישט געדענקט נאָך וואָס ער איז אַרויס פון זיין התבודדות אין דער בודקע. ער האָט געפילט אַ ברענען אין די אויגן, ווי פון שוועבל קעגן די אינסעקטן אין פּרדס. ער איז געווען דאָ און האָט געהערט צו אַ דאַרטן. אַ צייט אָן ממשות. לעבן איינעם פון די קראַנען איז געשטאַנען דאָס קעצעלע, וואָס ער האָט גערופן מיטן נאָמען תּחיה, נאָכן נאָמען פון ווונדערקינד תּחיה, וואָס אָן אַראַבישע באַמבע האָט עס צעריסן צוזאַמען מיט די לייבער פון טאַטע־מאַמע. איצט איז תּחיה געשטאַנען מיט אָן אויפגעהויבן קעפל און אָפּן מויל צו די איינצלע טראַפנס וואָס קאַפען פון פאַרמאַכטן וואַסערקראַן. מיט אַ מאָל האָבן די האָר פון דעם ווייסן פעלכל זיך אויפגעשטעלט אין שוידער, די פּאָדערשטע לאַפקעלעך אין דער הייד, ווי אין אַ היפּנאָטישער פאַרשטייפּטקייט פון אימה. אין דער זעלביקער רגע האָט ער דערזען פון צווישן די הויכע גראַזן, אויף דער צווייטער זייט וואַסערקראַן, דעם אַרויסגעהויבענעם קאַפּ פון אַ שלאַנג. ער האָט געוואַלט אויסשרייען: תּחיה! נאָר די קלענסטע באַוועגונג פון קעצעלע — און דאָס שרעקלעכע וועט געשען. דער שלאַנג איז געקומען

טרינקען פון קראָן. אפשר וואָרט דער שלאַנג אַז תחייה זאָל פריי מאַכן פאַר אים דעם פּלאַץ? ער איז געשטאַנען מיט ליידיקע הענט, אַ צוגענאַגלטער צום אָרט. איינער אַנטקעגן־איבער דעם אַנדערן: מענטש און שלאַנג. צוויי אור־שונאים. אַן אייביקע שינאה צווישן זיי. זיי האָבן זיך פונאַנדערגעשיידט אין אָנהייב פון באַשאַף און פונאַנדערגעטיילט צווישן זיך די וועלט. איינער — אויבן, אויף דער ערד, דער צווייטער — אונטן, אונטער דער ערד. פאַר וואָס קומט ער איצטער טרינקען דאָס וואָסער פון אויבן? דער שלאַנגענפּיסק האָט זיך אויפגעשאַרצט. ווי אַ מעסערשאַרף וואָלט אים איינגעשניטן ביזן האַלדן. תחייה! איז פון אים אַרויס אַ געשריי. ער האָט אַ שפרונג געטאָן צום בוים, מיט ביידע הענט אַ ריס געטאָן דעם אונטערלען־שטעקן פון צווייגל און זיך אַ לאָז געטאָן קעגן שונא.

צו שפּעט. תחייה איז געלעגן מיט אַפענע אויגן אונטערן וואָסערקראָן. דער שלאַנג פון צווישן די הויכע גראָזן איז מער נישט געווען. אַ מטורפדיקער האָט ער געשלאָגן מיטן שטעקן איבער די גראָזן, זיי געטראָטן מיט די גומישטייזל. דער שטעקן האָט זיך צעבראַכן. ער האָט אַן אויפהער געריסן די סענאָדע־שטעקנס פון די צווייגן און נישט אויפגעהערט מיט זיי צו שלאָגן איבער דעם גאַנצן ווילד אַנגעוואַקסענעם שטח. ס'איז זיין חטא! פאַר וואָס האָט ער נישט אויסגערייניקט דעם פּרדס פון ווילדן אַנוווקס? פאַר וואָס זיצט ער ווי אַן עקר אין דער פאַרמאַכטער בודקע איבער דעם וויסן ליידיקן פאַפיר און לאָזט איבער די שליטה אין פּרדס פאַר דעם שלאַנג?

די יונגע פאַרפלאַנצטע צווייגן האָבן זיך איינגעבראַכן, בעת ער האָט פון זיי ווילד געריסן די אונטערלען־שטעקנס. דעם גאַנצן פּרדס איז ער איצט גרייט חרוב צו מאַכן, כדי צו דערגיין צו דער שלאַנגענעסט. ער האָט געברענט אין אַ מטורפדיקן פייער פון גקמה. ער האָט זיך געוואַרפן קעגן דער סכנה. די גראָזן האָבן דאָ געגרייכט ביזן בוים. ער איז גרייט געווען צום אַפענעם קאַמף. ער, אָדער דער שלאַנג.

ער האָט דערגרייכט צו די עקן פון פּרדס. ער האָט זיך געפילט אַ באַזיגטער. שוואַך און אַפהענטיק. ער איז אַרויס מחוץ די ביימער. נישט ווייט זענען געלעגן די שטיינער, ווו ער האָט מיט אַ צייט צוריק פאַרברענט זיינע פרייער אַנגעשריבענע בלעטלעך. סימנים פון אַן אויסגעברענטן פייער.

ער האָט אָפּגעקערט דעם בליק. ער האָט דאָס נישט געקאָנט זען. און די ביימער פון דער ווייטנס האָבן אָנגענומען אַ צורה ווי אַ וואַנט. וואָס פאַר-שליסט פאַר אים דעם וועג צוריק אין פרדס. ס'איז די שעה פון שטראַף. הינטער אים — דער זכר פון פאַרברענטע טעג און נעכט. און דאָרטן, אין פרדס, הערשט דער שלאַנג.

ער איז געגאַנגען מיטן שטויבוועג לעבן פרדס. אַ פרעסנדיקער צער האָט אין אים גענאַגט צו דעם נאָמען תחיה און צום ווייסן קעצעלע וואָס האָט מיט אים געטיילט זיין לעבן אין דער בודקע. פּלוצלינג האָט אים אַרומגענומען אַ חרטה פאַר דעם רופן דאָס קעצעלע מיטן נאָמען תחיה. אַלץ אַרום איז איצט געווען פול מיט סימבאָלן און רמזים. ער האָט נישט געוויסט זייער באַשייד.

מיט אַן אַראַפּעלעאָזענעם קאַפּ איז ער אַוועק צוריק. ער איז געגאַנגען צווישן די ביימער ווי אין אַ פרעמדן, אומבאַקאַנטן פרדס. ער איז פאַרביי-געגאַנגען זיינע פאַרפלאַנצונגען און נישט אויפּגעהויבן דעם בליק צו זיי. ביי אייניקע זענען די ווייסע ראַפּיאַ-באַנדאַזשן אַראַפּגעפאַלן ווי לויזע זאַקן-בענדלעך צו די קנעכלען פון מידע פּיס. ער איז געווען אַפּאַטיש.

לעבן שטאַם פון אַ בוים איז געשטאַנען אַ צוגעבונדענער דער אייזל. ווי באַלד די בהמה האָט דערפילט זיין דערנענטערן זיך, האָט זי אויסגעצויגן צו אים דעם האַלדז און זיך געגרייט אים באַגריסן מיט עטלעכע פּפּל-שמונה-דיקע קולות. נאָר באַלד האָט דער אייזל דערויף מוותר געווען, ווי ער וואַלט דערקענט אויפן פנים פון בעל-הבית אַז ס'איז נישט די צייט פון שימחה. ער האָט אַרומגענומען דעם קאַפּ פון אייזל, געדריקט צו זיך. ער האָט געפילט די וואַרעמקייט פון דער בהמהס האַלדז. דער דפּק פון לעבן האָט געקלאַפּט צווישן זיינע אַרעמס.

ער איז געגאַנגען אין דער ריכטונג צו דער בודקע. לעבן וואַסער-קראַן זענען צוויי שאַקאַלן געשטאַנען איבער תחיהס טויטן לייב. עקלדיקע שאַקאַלן! — האָט ער צו זיי געשריגן. ער האָט געזוכט אַ שטיין צו וואַרפן. די שאַקאַלן האָבן בלויז באַוויזן אויפצוהייבן צו אים פאַרווונדערטע אויגן. זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען זיין פּעס. צי געהערט נישט די נבלה צו זיי?

וואָס איז היינט געשען מיט אונדזער גוטן בעל־הבית ? שטיינער גאָר וואַרפט
ער אויף אונדז, אַנשטאַט פייגל !
ער האָט נישט געקענט פאַרבייגיין תחייהס טויט קערפערל. מיט אַן
אומוועג איז ער אַוועק צו זיין בודקע.
ער האָט זיך אַראָפּגעזעצט לעבן מאַראַנצן־קאַסטן וואָס האָט אים געדינט
ווי אַ טיש. דער קאַפּ צווישן די הענט. די אויגן אין דער וויסער פאַפּיר־
ליידיקייט. זיינע מחשבות ווי אַ פאַרלוירן זעגלשיפל אויף אַ וויסן, פּרעמדן
ים, ווייט פון אַ ברעג.

מלך שטייער

זינט מלך שטייער איז געגאנגען צום פייער
האָט זיך אָפּגעטאָן די שכינה פון ליד.
געשלאַסן די קלייטן אויפן יריד. ס'גייט פאַרביי אַ לוויה.
ס'איז יאַנטעוו, רחמנא ליצלן,
דעם רבינס ווייב איז נפטר געוואָרן
מ'גייט נישט היינט אין חדר.
ס'דעגנט איבער דאָרשטיקער ערד מיט קאַנפעטי און מיט אַפּפּאַל
ראַדיאַ־אַקטיוון.

גאָט באַרכהו האָט צעבראַכן דעם צלם,
ס'וועט ראַדען נישט מער גיסן דעם באַשעפּערס הענט.
נישטאָ די מאַטריצע.
נישטאָ די פאַרעם.

ווען מלך שטייער איז אַ נאַקעטער געגאנגען צום פייער,
איז פּביכול געבליבן שולדיק אַחוב.
העי, גייער! אויף דיין וועג פון מיעליץ ביז וואַרשע
פאַרניי דעם ריסלאַך אויפן הימל, אויב דו קאַנסט איצט זיין אַ פאַרנייער.
מלך שטייער האָט בטעות אַ הייב געטאָן די האַנט צו די תּמיד
אַראָפּגערוקטע ברילן.

(זיי זענען שוין געלעגן אויף דער קופּע געבן קרעמאַטאָריע.)

ווי אַ קינד געקוקט צום הימל —

ווי אַ קינד! ווי אַ קינד! בנאמנות, ווי אַ קינד!

נאָר איך, אַ דערוואַקסענער, ווייס —

זיינע אויגן, די געהויבענע, צום כ'בין נישט ווערט צו מעלדן.

כ'בין נישט ווערט צו מעלדן? כ'בין אַבער ווערט צו מאַנען

מייך ליד.

וואָס איז אוועק אין פייער צוזאַם מיט מלך שטייער.

טאַג־טעגלעך ברויט

ווי אַ צעדמטער הונט
צעברעכט די ציינער בייסנדיק די קייט
אַנשטאַט ס'פלייש פון שלאַגנדיקן אכור.

ימאַכשימכאַ!

סך־הכל איז יידל פאַטאַק געווען אַ פראַסטער יונג
אַבער, מענטשנס קינד, האַסט געזען
ווי אַזוי יידל פאַטאַק איז געגאַנגען צו דער תליה?

רבּונו של עולם! כ'בין אַ פאַעט. כ'האַב אַ שפראַך —
ווי אַזוי איז יידל פאַטאַק געגאַנגען צו דער תליה?

מ'האַט אים צוריקגעבראַכט אין לאַגער.
פּדי אַלע זאַלן זען ווי אַזוי מ'הענגט אין אוישוויץ —
אדרבה, ווייז מיר ווי אַזוי יידל פאַטאַק איז געגאַנגען צו דער תליה?
— ער איז געגאַנגען צו דער תליה ווי צו אַ מענטשלעך געברויך.
— אַ מכה ווייסטו!

רבּונו של עולם, ווי אַזוי איז יידל פאַטאַק געגאַנגען צו דער תליה?
ביון סוף פון מיינע לעבנס
וועל איך טאַגטעגלעך פון זינען אַראַפּ
בשעתן פילן יידל פאַטאַקס טריט אויף מיין לייב —
צו דער תליה.

ווי אַ צעקײלטער משוגענער הונט ביים איך די קייט
פון אַלע מיינע שפראַכן — :
אַ רוקן. טריט. פיס. אַ בליק אַהער. אַ בליק אַהין.
אַבער אַ גאַנג! האַהאַ סאַראַ גאַנג!

ימאַכשימכאַ!

דער פּאָפּולערער

דער בן־אדם איז אַוודאי נישט ווערט מיין קללה -
אַבער דו, גאַטעניו, מחני־נא מספרך —

נינוויי

קוים דער ערשטער זונשפראץ — און חשכות איבער מיין וועלט.
כהנים אין טעמפלען, לוויים, מגידים אין טויערן —
און די יינגען האָבן געלערנט פון די גרייזן.
פאַרשמאַלצעוועט גרעבצסטו, פרייכסטו, איבערפרעס, זנות,
און דו קאַפעסט מיט די פיס
אין ניין חדשימדיקן מעוברתדיקן בויד פון גאולה.
מאַרגענטשטערן נאָך לאַנגער פינצטערער נאַכט —
און שוין איז וועלט איבער מיר פאַרפינצטערט.

נינוויי! וואָהין זאָל איך אַנטרינען,
וועלכער פיש זאָל וועלן אַראַפּשלונגען מיין עקלאַפּטן גוף?
מיין טמאדיקן לייב־און־לעבן —
וואָ הייל אין מדבר וועט וועלן אין זיך הויזן?

וויי, נינוויי — אין טאָג פון גאַטס צאָרן!
אויף אַ הויפּן אונטער בראַנדיקער זון וועלן פּרעגלען
צוזאַמען פּגרים פון חסידים און לעסטערער;
פּאַליטיק־אַלפּאַנסן צעזאַם מיט פּרידן־מעקלער;
קליינגעלט סוחרים פון פּאַלשן פּרייען געדאַנק.

...ווייל דו האַסט אַנגעשטאַפּט דיין אויפגעריטענע קעל —
גניבה, גזילה; נדבות פון לייטזעליקע צו פּריצותדיקע הוללות
...ווייל האַסט איינגעביטן תּנובה־ווינקלען
אין גבלה־טריפה פּרעסאַרניעס; ספּרים־געוועלבער
אין בייסנדיקע בענק־הייזער; גאַט פון חסד — אין מאַמאַן.

הוי, דערבאַרעמדיקער! ווי בלאַנדזשענדיקע־פּוקסן זיינען מיר אין דיין
חרובער הייליקייט,
אויב נישט צוליב אונדז, טושע צוליב די פּיצלעך אין די חדר'ס,
כי באַ מועד.

אין סוף פון דער רגע

אלי, אלי, זיי דו מיין מלאך-המוות,
גיב מיר דעם טויט פון דיין האנט
שטיל —

נישט פון דער האנט פון אַ מענטשן.

נישט דורך פייער. נישט דורך חנק.
נישט פון דער האנט פון אַ מענטשן.

ווי אונטער דער שווערער משא אַ געשלאָגן פערד
וועל איך אַראָפּבוקן
דעם שטערן צו דער ערד
און זען דיין פנים, נישט דיין רוקן.

ויהי בוקר, ויהי ערב. דער זעראַטאָג דער אַכטער.
אלי, אלי, אין דער שעה דער פינף און צוואַנציקסטער
זאָל ער קומען, דער תהו־וּבְהוּ, פון דיין האַנט.
ווי דער אָנהייב, זאָל זיין אויך דער סוף
מיט דער ספירה דער פערטער.
פאַרגיב זיי נישט, טאַטע־פאַטער,
זיי ווייסן וואָס זיי האָבן מיר געטאָן.

און דו האַסט דיך באַדענקט אויף דיין באַשאַף.

אין דער רגע פון סוף, הוי אלי! נישט דורך אַ מענטשן
וואָס אין דיין צלם, אין דיין געשטאַלט.
נידער אַראָפּ איך זאָל זען דיך אַליין
אין סוף פון דער רגע.

נוק לעוס

אויב ס'ברענט אַ פייער אויף איין אָרט זיבן
יאָר נאָך אַנאָנד — קריכט פון דאָרט אַרויס
אַ באַשעפעניש מיטן נאָמען : סאַלאַמאַנדראַ.
פון אַן אלטן מקור

איך האָב אין זיבן קרעמאַטאָריעס געברענט —
אַן ספק, אַן ספק, אַ המשך־יאָר־זיבן,
די גאַנצע משפּחה אויף איין הויטן צוזאַמענגעקליבן,
פייער, ברען! פייער, שענד! פייער, פאַרלענד!

האַט פייער געשלונגען דאָס יונגלייב פון מיין שוועסטער,
פון מיין ברודערל נאָקעטע גלידער פרעסט ער
פייער־צונגען לעקן אַנטבלויזטע פיס, הענט,
מיין קליין ברודערל ברענט! מיין טייערינקע שוועסטער ברענט!

דאָס שווייגנדיקע פנים פון מיין מאַמע —
מיט איר לעצטן בליק צום הימל געווענדט;
מיט איר לעצטן געדאַנק וועגן די קינדער מיסתמא;
האַט געשריפה'ט די מאַמע. אַ מאַמע ברענט!

ווי אַ חסר־דעה האָט דער טאַטע געקעמפט מיט פייער־צונגען
געדראָפּעט זיך אין נאָפּטגרוב ווי אויף פייערווענט —
ביז פלאַמען האָבן לעצטן בלוטטראָפּ איינגעשלונגען
האַט מיין טאַטע ווי אַ שפּריצנדיקע הבדלה געפלאַקערט, געברענט!

אַן הפסק, אַן הפסק, אויף איין אָרט, אַ המשך־יאָר־זיבן
פון אַלע עקן אויף איין קופּע צעזאַמענגעטריבן
שוועסטער, ברידער, טאַטעס, מאַמעס, די גאַנצע עדה —
געברענט, געקנאַקט, אויף וועלטס מאַדערנע עקידה.

איצט בין איך, וועלט, צו דיר פון פייער אַרויסגעקראַכן
אַ בראַנד־באַשעפעניש, מיט זיבן קעפּ, מיט מיליאָרד אויגן, מיט הוראַ!..
ס'זענען אַלע דיינע טויערן פאַר מיר אויפגעבראַכן
איך בין דאָ! נוקלעוס, דיין פייערקיןד: סאַלאַמאַנדראַ!

שפּאַן איך מיט בראַנדיקער פאַרגעלטונג איבער דיינע קאַנטינענטן.
אַפּפּאַל־ראַדי־אַקטיוון פון זיבן קרעמאַטאַריעס אויסגעברענטן
וועלן וואַסערן פון דיינע זיבן ימען נישט לעשן, און נישט פאַרצערן
כ'בין דיין פייערקיןד, פון אַ מיליאָן פאַרברענטע קינדער די טרערן.

איך וועל אויסשפּרייטן מיינע פליגלען איבער דיין קאַפּ ווי אַ קללה
דו וועסט נישט רוען, נישט געניסן, נישט זייען און נישט דרעשן!
איך דיין הויז — פאַרדאַרב! אויף דיינע גאַסן — בהלה!
ביז אַ טויב אויף מיין פענצטער וועט דעם מבול פון דיין פייער פאַרלעשן.

ערב יום השואה תשמ"ב, אפריל 1982